

Haridusliku erivajadusega õpilaste kaasava hariduskorralduse ja sellega seotud meetmete tõhusus

Temaatiline raport: kaasamise tähenduslikkus

Mari Liis Räis, Marko Sõmer

Sisukord

Sissejuhatus	5
1 Andmete kogumise metoodika	6
1.1 Koolidega seotud sihtrühmade intervjuud ja küsitlused	6
1.1.1 Mittevastamine ja võimalik nihe	7
1.2 Lapsevanemate fookusgrupid	8
2 Kaasamise tavad Eesti koolides, õppekohtade olemasolu ja loomine	9
2.1 Kokkupuude HEV õpilastega	9
2.2 Kaasamise praktika Eestis	10
2.2.1 Tavaklassis õppiva õpilase tähenduslik kaasamine	11
2.2.2 Eriklassis õppiva õpilase kaasamine	14
2.3 Kaasamist üldisemalt takistavad tegurid	15
2.4 Kaasamine ja õpe eriklassides	20
2.4.1 Takistused eriklasside õppe korraldamisel	20
2.4.2 Piirkondlikud erinevused eriklassides	21
3 Tugimeetmete olemasolu, kättesaadavus ja kvaliteet	24
3.1 Üldised hariduskorralduslikud meetmed HEV õpilaste toetamiseks	24
3.1.1 Hinnangud olemasolevate meetmete poolt pakutava toe piisavusele	24
3.1.2 Vajalikud muudatused meetmetes ja õppe korraldamisel	26
3.2 Tugiteenused	28
3.2.1 Kooli tugispetsialistid	28
3.2.2 Rajaleidja roll	32
3.2.3 Tugiteenuste ja HEVide kategoriseerimine	33
4 Osapoolte teadmised, oskused ja hoiakud	35
4.1 Oskused ja teadmised	35
4.2 Hoiakud	38
5 HEV õpilaste õppevara olemasolu ja asjakohasus	46
Kokkuvõte	51
Viited	53
Lisa 1 Täpsem üldkogumi ja valimi info	54
Lisa 2 Täiendavad joonised küsitlusandmetest	55

Jooniste ja tabelite loend

Tabel 1 Intervjuude valimite suurus.....	6
Tabel 2. Sihtrühmade valimid, vastajate arvud ja vastamismäärad	6
Tabel 3. Koolide küsitlusele vastajate arvud ametikohtade kaupa.....	7
Tabel 4: Koolitöötajate ja Rajaleidja spetsialistide sotsiaaldemograafiline jaotus	8
Joonis 1. HEV õpilastega kokku puutunud tavakooli õpetajate osakaal	9
Joonis 2. Õpetajate kokkupuuted HEV õpilastega õppekavade jaotuses (% õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud)	10
Joonis 3. Tähtsusetu kaasamise protsess eri õppeviisil õppivatel õpilastel	11
Joonis 4. Kuidas toetatakse või kohandatakse HEV õpilase õpet tavaklassi tingimustes (% tavaklassis HEV õpilasi õpetanud tavakooli õpetajatest).....	12
Joonis 5. Milliseid täiendavaid kohandusi või tuge oleks õpilane vajanud tavaklassis edasiõppimiseks (% tavakooli õpetajatest, kes on kokku puutunud tavaklassist eriklassi siirdunud HEV õpilastega).....	13
Joonis 6. Õpetajate hinnang eriklassist tavaklassi siirdunud õpilase kaasamise edukusele (% tavakooli õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud)	14
Joonis 7. Põhjused, miks eriklassist tavaklassi siirdunud õpilase kaasamine polnud edukas (% tavakooli õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud ja kelle hinnangul kaasamine polnud edukas).....	15
Joonis 8. Tegurid, mis takistavad eriklassi tingimusi vajavate HEV (va hooldus- ja toimetulekuõppel) õpilaste edukat kaasamist tavaklassis (nõustub suurel määral või täielikult)	16
Joonis 9. Hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult).....	18
Joonis 10. Koolijuhtide hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult)	19
Joonis 11. Koolipidajate hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult)	20
Joonis 12. Hinnangud eriklasside korraldusele (nõustub väitega suurel määral või täielikult)	21
Joonis 13. Tavakooli eriklassis ja erikoolis õppivate õpilaste osakaal maakonniti (% õpilastest).....	22
Joonis 14. Ligipääs erinevatele õppekavadele erikoolides piirkonniti	23
Joonis 15. Kehtivate hariduskorralduslike meetmete tugi eriklassi tingimusi vajavate õpilaste õpetamisele tavaklassis (toetab tugevalt).....	25
Joonis 16. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)	27
Joonis 17. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)	28
Joonis 18. Tavakooli õpetajate hinnang tugiteenuse kättesaadavuse kohta koolis	29
Joonis 19. Tugiteenuse pakkumine koolides (% tavakoolide õpetajatest)	30
Joonis 20. Tavakooli õpetajate hinnangud spetsialistide tööle (nõustub suurel määral või nõustub täielikult) ..	31
Joonis 21. Rajaleidja spetsialistide hinnang Rajaleidja keskuse rollile hetkel (suurel määral)	32
Joonis 22. Millised Rajaleidja keskuse rollid peaksid olema tänasest suurema kaaluga (% Rajaleidja keskuse spetsialistidest)	33
Joonis 23. Hinnangud HEV kategooriate süsteemile (toetab suurel või väga suurel määral)	33
Joonis 24. Kas kehtiva eriklasside ja hariduslike erivajaduste klassifikatsioonide süsteemi võiks asendada õpilasele vajalike tugimeetmete kirjelduse ja Rajaleidja poolse nõustamisega, kuidas õppetegevust tavaklassi tingimustes korraldada?	34
Joonis 25. Hinnang oma oskustele ja teadmistele seoses HEV-iga (nõustub suurel määral või täielikult)	36
Joonis 26. Hinnangud erinevate osapoolte valmisolekule HEV õpilaste toetamisel (nõustub suurel määral või täielikult).....	37
Joonis 27. Hinnang oma teadmistele seoses HEV õpilaste vajadustega koolis (% koolipidajatest).....	38
Joonis 28. Erinevate osapoolte nägemus HEV õppe võimalikust korraldusest (nõustub suurel määral või täielikult).....	39
Joonis 29. Hinnang HEV õpilaste kaasatusele Eestis	40

Joonis 30. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama põhikooli õpilane, kellel on kuulmishäire ja ta vajab õppimisel erivahendeid, kuid on hea õppeedukusega ja seltsiv laps?	41
Joonis 31. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama õpilane, kellel 3. klassis ilmnevad käitumisprobleemid, mistõttu ta segab sageli kaasõpilasi ja käitub nendega vägivaldselt, ent õpilane on hea õppeedukusega?	42
Joonis 32. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama õpilane, kellel 4. klassis vähendatakse nõustamiskomisjoni soovitusel õpieesmärges eesti keeles tulenevalt raskest düsgraafiast?	43
Joonis 33. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama 1. klassi õpilane, kes õpib kodulähedases koolis tavaklassis ja kellele nõustamiskomisjon soovib lihtsustatud õppele üleminekut?	44
Joonis 34. Hinnang õppematerjalide piisavusele (% õpetajatest).....	46
Joonis 35. Hinnang õppematerjalide ajakohasusele (enamasti või täiesti ajakohased)	47
Joonis 36. Millist õppevara oleks HEV õpilastele tänasest enam vaja?	47
Joonis 37. Teadlikkus HEV õpilastele suunatud õppevarast veebilehel "Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine" (http://HEV.edu.ee/).....	48
Joonis 38. Mil määral on selle projekti raames arendatud õppevara aidanud täita HEV õpilastele suunatud õppevara lünki?	49
Joonis 39. Digiõppe vahendite tagatus (s.o seadmed ja tarkvara)?	50
Tabel 6. Kokkuvõtte kaasava hariduskorralduse rakendamise kitsaskohtadest ja võimalikest lahendustest ...	51
Tabel L1. Sihtrühmade üldkogumid, valimid ja vastajate arvud ametigruppide kaupa	54
Joonis L1. Hariduslikud erivajadused, millega õpetajad on kokku puutunud.....	55
Joonis L2. Tegurid, mis takistavad eriklassi tingimusi vajavate HEV (va hooldus- ja toimetulekuõppel) õpilaste edukat kaasamist tavaklassis (nõustub suurel määral või täielikult)	56
Joonis L3. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)	57

Sissejuhatus

Õpilaste kaasamine on tähenduslik, kui tagatud on kõik tingimused, et õpilase kaasamine oleks efektiivne – see tähendab, et laps on kaasatud nii hariduslikult kui ka sotsiaalselt. See eeldab õppekohtade olemasolu ning juurdepääsetavust, vajalike tugisüsteemide kättesaadavust, lapse individuaalsetele vajadustele ja võimetele vastavalt kohandatud õppeprotsessi ning täiendava eriõppe korraldamiseks vajaminevate ressursside olemasolu. Lühidalt võiks tähenduslikkuseks seega pidada kaasamise hariduspoliitilise ja õppetasandi (finantsilist ja organisatoorset) korraldust, mis vastab kõikide õppurite vajadustele võimaldades õpilastele parima võimaliku õpikogemuse.

Kuigi arvuliselt on Eestis õppekohtade arv ning geograafiline jaotus piisavad ja registriandmete põhjal rakendatakse ka mitmeid tugimeetmeid, siis ei ole meil siiski piisavat infot selle kohta, kuivõrd õppuri seisukohast on kaasamine olnud efektiivne selle sisulises tähenduses. Selle kvalitatiivse mõõtmise hindamiseks analüüsime õpetajate ja lapsevanemate hinnanguid, kas üldiselt on Eestis õnnestunud HEV õppureid tähenduslikult kaasata. Analüüs põhineb lapsevanematega, koolide personali ning Rajaleidja spetsialistidega tehtud intervjuudel ning koolipidajate, Rajaleidja spetsialistide, koolide personali küsitlusel.

Olenevalt senise kaasamise tähenduslikkuse hinnangutest on oluline käsitleda kaasamise eeldusi ja takistusi. Eraldi tähelepanu vääriwad kindlasti koolivälised tugimeetmed, kuna meetme pakkuja institutsionaalne ja geograafiline eraldatus võivad luua hoopis teistsuguseid võimalusi ja probleeme kui nõ majasisesed meetmed.

HEV õpilaste õppe korraldamises ja läbiviimises osalevad erinevatel tasanditel eri osapooled. Kõige otsesemalt puutuvad õpilastega kokku ja tunnetavad probleeme õpetajad ja (koolisisesed) tugispetsialistid. Ka koolide juhtkondade esindajatel (kellest suur osa on aineõpetajad) on vahetu kokkupuude nii õpilaste kui ka õpetajate kogemuste ja hoiakutega. Mõnevõrra laiemat perspektiivi hoomavad Rajaleidja spetsialistid, kes suudavad HEV õpilaste probleemid ja koolide erineva suutlikkuse ning hoiakud asetada laiemasse konteksti. Koolipidajad on eelkõige vahelülis üldiste hariduspoliitiliste suuniste ja selle elluviijate vahel ning vastutavaks meetmete ja teenuste tagamiseks vajalike vahendite eest. Kõikide nende osapoolte hinnangute kombinatsioon nii kaasamist takistavate kui soodustavate tegurite osas, koos üldise nägemusega HEV õppe tegelikust ja võimalikust seisust, annab laiapõhjalise pildi olukorrast selles vallas. Seetõttu viisime kõigi nende gruppide seas läbi küsitluse, milles raames kaardistasime nii HEV õpilasi kaasava õppe hetkeseisu, seda takistavaid ja soodustavaid tegureid kui ka visioone kaasamisprotsessi võimalikest suundumustest.

Järgnevas peatükis antakse lühike ülevaade andmete kogumise meetodikast ning seejärel analüüsitakse tulemusi temaatiliselt. Esmalt vaadeldakse üldist kaasamise praktikat Eestis ning seda soodustavaid ja takistavaid tegureid. Seejärel analüüsitakse tugimeetmete olemasolu, kättesaadavust ja kvaliteeti. Raporti viimased peatükid keskenduvad osapoolte teadmistele ja hoiakutele kaasava õppe teostamiseks ning vastava õppevara küsimustele.

Raport on osa Haridus- ja Teadusministeeriumi tellitud uuringust „Haridusliku erivajadusega õpilaste kaasava hariduskorralduse ja sellega seotud meetmete tõhusus“. Uuringu tulemuste sünteesiga saab tutvuda uuringu lõppraportis.

1 Andmete kogumise metoodika

1.1 Koolidega seotud sihtrühmade intervjuud ja küsitlused

Uuringu I etapis intervjueriti koolijuhte, õpetajaid, tugispetsialiste ja Rajaleidja keskuste eksperte nõustamiskomisjonide alal ja seal töötavaid juhtumihaldajaid-tugispetsialiste (tabel 1). Kogutud info põhjal koostati II etapis põhjalik küsitlusankeet kaasamise praktikate ja osapoolte hoiakute kaardistamiseks.

Tabel 1 Intervjuude valimite suurus

Sihtrühm	Ettevalmistavaid intervjuusid
Õpetajad	3
Kooli psühholoog, logopeed või sotsiaalpedagoog	3
Koolijuht	4
Rajaleidja tugispetsialistid	4
Koolipidajad	3
Kokku	17

Küsitlus viidi läbi neljas sihtrühmas: tavakoolide personal, erikoolide personal, Rajaleidja tugispetsialistid ja koolipidajad. Erikoolide ja Rajaleidja töötajad ning koolipidajad kaasati valimisse kõikselt. Tavakoolidest kaasati valimisse 34% selliselt, et igast maakonnast peale Harjumaa kaasati valimisse vähemalt 9 kooli või 34% koolidest. Väiksema koolide arvuga maakondade puhul tähendas see proportsionaalselt enamate koolide kaasamist (Hiiumaa puhul koguni kõikide koolide). Harjumaalt kaasati valimisse proportsionaalselt vähem koole. Küsitluses osalemise kutse saadeti kõikidele haridustöötajatele nendes koolides.

Küsitlus viidi läbi elektrooniliselt eesti keeles ja koolitöötajatele pakuti võimalust vastata ka vene keeles. Küsitluste läbiviimise periood oli august-september 2016.

Tabel 2. Sihtrühmade valimid, vastajate arvud ja vastamismäärad

Sihtrühm	Valim	Vastajaid	Vastamismäär
Koolipidajad	259	147	56,8%
Rajaleidja töötajad	91	55	60,4%
Tavakoolide töötajad	3462	1202	41,5%
Erikoolide töötajad	879	234	26,6%

Allikad: EHIS ja HTM, autorite arvutused.

Koolide küsitluses osalesid nii koolijuhid, õpetajad kui ka tugispetsialistid, mistõttu inimesed, kes töötavad mitmel ametikohal kuuluvad ühteageu mitmesse vastajate gruppi. Järgnevas tabelis on toodud koolide küsitluse vastajate jaotus ametikohtade järgi.

Tabel 3. Koolide küsitlusele vastajate arvud ametikohtade kaupa

	Aine- õpetaja	Klassi- õpetaja	Koolijuht	Tugi- spetsialist	Abi- õpetaja	HEV koordi- naator	Tugi- spetsialist väljapoolt kooli
Aineõpetaja	934						
Klassiõpetaja	250	463					
Koolijuht	63	8	158				
Tugispetsialist	45	35	8	203			
Abiõpetaja	11	5	0	2	13		
HEV koordinaator	32	14	27	38	2	74	
Tugispetsialist väljapoolt kooli	0	1	0	1	0	1	4

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

1.1.1 Mittevastamine ja võimalik nihe

Küsitlusele mittevastamine võib analüüsis põhjustada nihkega hinnanguid, juhul kui mittevastamine pole olnud juhuslik. Praktikas on võimalik seda probleemi mõnel määral adresseerida kaalumise abil, võttes arvesse mittevastanute kohta teada olevat informatsiooni, kuid nihkega hinnangute ohtu see täielikult ei kõrvalda.

Mittevastamise probleem väärib käesoleva analüüsi kontekstis lähemalt peatumist. Õpetajate, koolipidajate, koolijuhtide ja tugisikute küsitluste vastamismäärad erinevates sihtrühmades esitas Tabel 2. Millise nihke võivad mittevastanud teoreetiliselt andmetes tekitada? Käesolev uuring käsitleb haridusliku erivajadusega seotud probleeme ja nende võimalikke lahendusi. Koolide juhuvalim peaks tagama, et erinevad võimalikud haridusliku erivajadusega seotud koolispetsiifilised probleemid saaksid võrdse tõenäosusega kajastatud. Tegemist on selgelt piiritletud valdkonnaga ja võimalik, et paljudel koolitöötajatel puudub selle teemaga kokkupuude või väljakujunenud seisukohad. Tõenäolisemad küsimustikule vastajad on seega need inimesed, kellel on antud teemaga mingi kokkupuude, mis tähendab, et analüüsis pigem alahinnatakse „Ei oska öelda“ vastuste hulka.

Võimalikku nihet tulemustes põhjustab olukord, kus spetsiifiliste probleemidega koole sattus juhuvalimisse proportsionaalselt vähem või üldse mitte või kui neis oli vastamismäär süstemaatiliselt keskmisest erinev. Sellist võimalikku nihet pole võimalik tagantjärele kuidagi arvesse võtta.

Vastuste kaalumisel eeldati, et valim on representatiivne kooli liigi üldkogumi suhtes. Rajaleidja töötajate ja koolipidajate puhul arvati üldkogumiteks vastavalt Rajaleidjate töötajate ja koolipidajate üldarv. Tava- ja erikoolide töötajate vastuseid kaaluti vastavalt töötajate üldkogumile kooliliikide lõikes.

Tabel 4: Koolitöötajate ja Rajaleidja spetsialistide sotsiaaldemograafiline jaotus

Vanus	Tavakool			Erikool			Rajaleidja spetsialistid
	Õpetajad	Tugispetsialistid	Juhtkond	Õpetajad	Tugispetsialistid	Juhtkond	
kuni 30	6.1%	8.0%	0.8%	3.9%	10.9%	0.0%	7.3%
31-40	15.7%	12.0%	13.6%	16.6%	16.4%	7.7%	30.9%
41-50	30.8%	38.0%	28.8%	28.2%	32.7%	42.3%	30.9%
51-60	33.6%	24.7%	41.7%	32.6%	18.2%	38.5%	25.5%
61+	13.8%	17.3%	15.2%	18.8%	21.8%	11.5%	5.5%
Emakeel							
eesti	84.5%	78.8%	88.4%	76.1%	68.0%	76.0%	89.1%
vene	15.0%	19.9%	10.9%	23.3%	32.0%	24.0%	10.9%
muu	0.5%	1.3%	0.8%	0.6%	0.0%	0.0%	0.0%
Staaž							
Kuni 3 kuud	0.4%	0.7%	0.8%	0.0%	0.0%	0.0%	1.8%
3-12 kuud	0.9%	5.4%	0.0%	1.1%	0.0%	0.0%	5.5%
1-3 aastat	4.5%	7.4%	3.8%	6.1%	7.8%	3.8%	70.9%
Enam kui 3 aastat	94.2%	86.6%	95.5%	92.7%	92.2%	96.2%	21.8%
Sugu							
Naine	92.3%	96.6%	85.9%	86.9%	92.6%	73.1%	96.4%
Mees	7.7%	3.4%	14.1%	13.1%	7.4%	26.9%	3.6%

1.2 Lapsevanemate fookusgrupid

Lapsevanemate intervjuerimiseks kavandati fookusgrupid, et leida grupihinnangud erinevate probleemide esinemisele ning võimalikele lahendustele. Uuringu käigus ilmnis, et HEV õpilaste vanemad ei ole kuigi aldis oma kogemusi jagama, eriti teiste lastevanemate seltskonnas. Seetõttu muudeti andmete kogumise strateegiat ja osa intervjuusid viidi läbi individuaalselt. Kokku viidi läbi 2 fookusgruppi ja 5 individuaalset intervjuud. Intervjuudes osales kokku 18 inimest, kes esindasid kokku 17 HEV õpilase kogemusi.

Konkreetsete koolide ja perede valimisel võeti arvesse, et kaetud oleks kõik järgnevad karakteristikud:

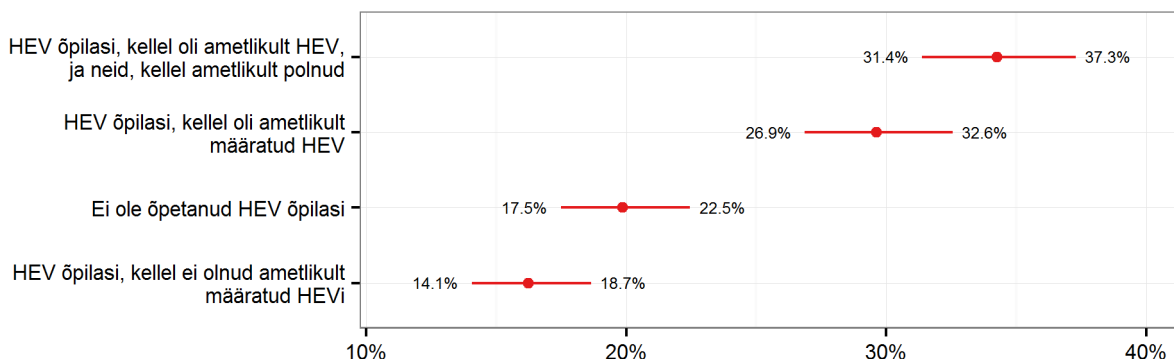
- Erinevate koolipidajatega koolid (era-, munitsipaal- ja riigikoolid)
- Erineva suurusega koolid
- Erineva geograafilise asukohaga koolid (nii Eesti piirkonna kui linna ja maapiirkondade mõttes)
- Erinevat tüüpi koolid ja klassid (erikoolid ja tavakoolid nii tavaklassidega kui eriklassidega)
- Erinevate HEVidega õpilasi õpetavad koolid (nii HEV1 ja HEV2 kui ka täpsemate HEV klassifikaatorite mõttes)

2 Kaasamise tavad Eesti koolides, õppekohtade olemasolu ja loomine

2.1 Kokkupuude HEV õpilastega

Registriandmete analüüsi põhjal saab väita, et HEV õpilaste kaasamine Eesti koolides on kasvanud, st järjest enam õpilasi õpib kodulähedases koolis. Samal ajal võib läbiviidud intervjuude baasil öelda, et paranenud on ka õpetajaskonna, lapsevanemate ja tugispetsialistide oskused ja teadmised HEV õpilaste märkamisest. Üha enam levivad ka hoiakud, et HEV õpilased peaks võimalusel õppima **tavakoolis**. Tavakoolis õppimiseks on mitu erinevat võimalust: õpilane võib õppida kas tavaklassis, eriklassis või osaliselt mõlemas¹. Kusjuures sisukaks kaasamiseks saab pidada tavakoolis õppimist siis, kui laps õpib võimalikult palju tavaklassis ja saab samal ajal piisavalt tugimeetmeid, et õpe oleks võimetekohane. Kui lapsele ei pakuta vajalikke meetmeid või õpe ei vasta tema võimetele, siis jääb ta sisuliselt abita ja suureneb oht haridusliku erivajaduse süvenemiseks või koolitee katkemiseks.

Küsitlusandmete analüüsist selgus, et HEV õpilastega on oma töös kokku puutunud valdav osa, ligi 80% tavakooli õpetajatest (joonis 1). Kusjuures peaaegu pooled kõikidest õpetajatest on kokku puutunud õpilastega, kellele polnud õpetajate hinnangul ametlikult HEV-i määratud ja kellele seetõttu tugisüsteem (vähemalt täiel määral) ei rakendunud, kuid kellel õpetaja hinnangul oli hariduslik erivajadus. Intervjuud õpetajatega näitasid, et mõnikord juhtub, et õpilast ei saadeta erinevatel põhjustel hindamisele ja seetõttu ei ole tal ametlikku soovitus eritingimuste kohandamiseks. Selle põhjuseks võib olla õpetaja oskamatus HEV-i märgata või siis pere soovimatus HEV-i tunnistada. Sellised olukorrad lahenevad märkamise korral kahel viisil: kasutatakse lastekaitse abi pere veenmisel või kui võib arvata, et õpilane tuleb enam-vähem toime, siis püütakse õpilast koolis toetada nõrka mitteametlikult pakkudes õpilasele diferentseeritud õpet, täiendavaid selgitusi tunnis ja järeleaitamist õpetaja oskuste ulatuses.

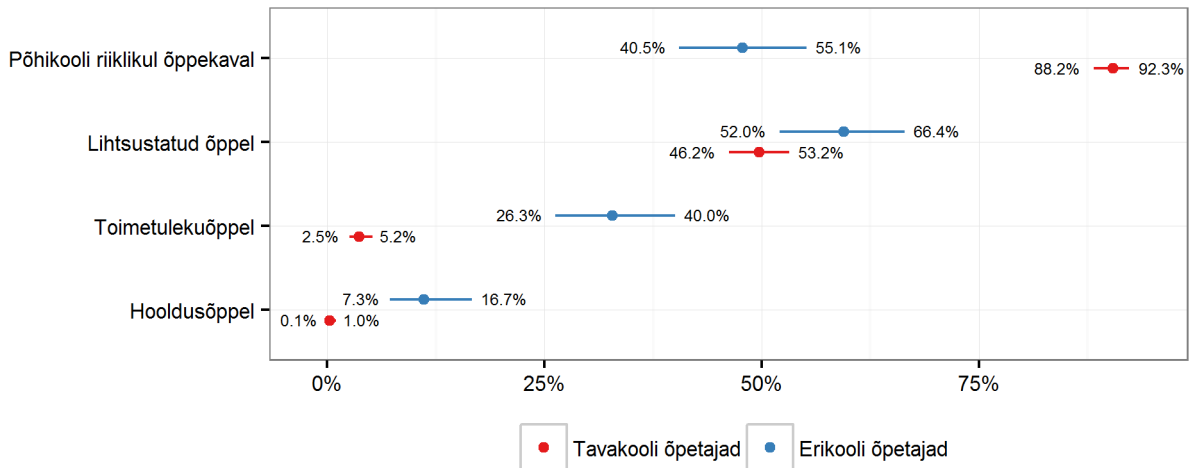

Joonis 1. HEV õpilastega kokku puutunud tavakooli õpetajate osakaal

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Õpetajatel, kes on HEV õpilastega kokku puutunud, on kogemused reeglina põhikooli riiklikul õppekaval õppivate (85% õpetajatest) ja lihtsustatud õppel õppivate (50% õpetajatest) õpilastega (joonis 2). Seega põhineb järgnev analüüs tavakoolide lõikes õpetajate hinnangutel, kellel on kogemused peamiselt RÕKi ja pooltel LÕKiga. HÕK ja TÕK järgi õpetamise kogemused on tavakooli õpetajate seas vähe levinud ning nendega seotud vaated ka seetõttu väikese osakaaluga tulemustes esindatud. Samas erikoolide õpetajad on märksa vähem kokku puutunud RÕKi ning mõnevõrra rohkem TÕKi järgi õppivate õpilastega.

¹ Õppimist erikoolis, tavakooli eriklassis või tavakooli tavaklassis nimetame uuringus üldistavalt õppeviisiks.

Joonis 2. Õpetajate kokkupuuted HEV õpilastega õppekavade jaotuses (% õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Õpetajate kokkupuude erinevat tüüpi hariduslike erivajadustega on otseselt seotud nende erivajaduste esinemise sagedusega (vt ka lisa 1 joonist L1).

2.2 Kaasamise praktika Eestis

Vaatleme esmalt küsitluse ja intervjuude põhjal, kuidas üldse kaasavat õpet on rakendatud, milline on tüüpiline kaasamise protsess ja milliseid kohandusi tehakse õppetöös HEV õpilaste kaasamiseks.

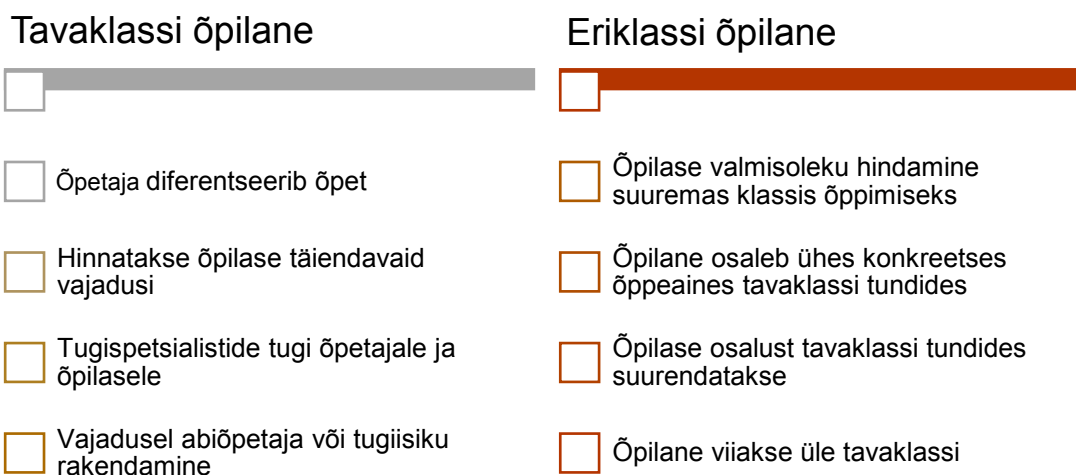
Intervjuud õpetajate, tugispetsialistide, koolipidajate ja koolijuhtidega näitasid, et kaasamise protsess sõltub õpilase eelnevast õppeviisist ja tugimeetmetest. Tegelik kaasamise protsess on suurel määral individuaalne ja kaasamist kaalutakse iga õpilase puhul eraldi. Üldisemaid mustreid, kuidas tähenduslik HEV õpilase kaasamine Eestis on toimunud, näitavad kolm järgmist stsenaariumi:

Tavakooli eriklassis õppiva õpilase tavaklassi kaasatuse suurendamine. Intervjuude põhjal ilmneb, et eriklassis õppivad õpilased on reeglina läbinud põhjaliku hindamise ja saavad erivajadusele vastavaid tugimeetmeid nagu psühholoogi või logopeedi abi. Eriklassis õppiva õpilase kaasamise protsess algab sellest, kui õpetajad ja lapsevanem leiavad, et õpilane on valmis suuremas kollektiivis töötama. Seejärel alustatakse väikeses mahus õppimist koos tavaklassiga. Sageli on esimeseks sammuks tavaklassiga koos õppimine kas õppeaines, milles õpilane on tugev, või õppeainetes nagu kunst, käsitöö või kehaline kasvatus, kus keskendutakse vähem akadeemilistele saavutustele. See protsess on üles ehitatud katse-eksituse meetodile – iga sammu järel hinnatakse, kas kaasatuse suurendamine oli edukas või mitte. Juhul kui tavaklassis õppides esineb suuri tagasilööke, siis võidakse õpilane uuesti eraldada. Protsessi vältel võib samuti varieeruda täiendavate tugimeetmete vajadus.

HEV ilmumine tavaklassis õppival õpilasel, mistõttu on vajalik rakendada õppekorralduslikke või tugimeetmeid õpilase tähenduslikuks kaasamiseks. Kui õpilast ei ole eriklassi õppele suunatud, aga ilmneb, et tavaklassis hakkama saamiseks vajab ta märkimisväärset tuge, siis on esimeseks sammuks klassi- ja aineõpetajate olemasolevate ressursside kasutamine. Ka siin kehtib teatud mõttes katse-eksituse meetod, kuna täiendavaid toetusmeetmeid hakatakse otsima kui esimesed võtted ei tööta. Selle stsenaariumi korral on õpilane algusest peale formaalses mõttes kaasatud, aga protsessi lõpuks peaks olema leitud viisid, kuidas õpilast ka tähenduslikult kaasata.

Erikoolist tavakooli liikumine. Juhul, kui õpilane liigub erikoolist tavakooli tavaklassi, ei ole sageli võimalik samm-sammuline kaasamise suurendamine. Sellisel juhul töötavad koolid üheskoos välja plaani, kuidas õpilane esimeses järgus tavakooli üle viia ja teises järgus tavaklassi integreerida. Sellised lahendused on väga

juhtumipõhised ja eeldavad head koostööd osapoolte vahel. Üldiselt kehtib siiski põhimõte, et õpilast esialgu harjutatakse tavaklassis õppimisega väiksemas mahus ja hiljem suurendatakse kaasatust õpilase võimetele vastavalt.

Joonis 3. Täendusliku kaasamise protsess eri õppeviisil õppivatel õpilastel

Allikas: intervjuud õpetajate, koolipidajate, koolijuhtide ja koolide tugispetsialistidega

Teades tüüpilist kaasamise protsessi Eesti koolides, saame liikuda edasi küsimuse juurde, kui sageli on kaasamine koolides tähenduslik ja kui sageli mitte ning mis on tähendusliku kaasamise peamised takistused.

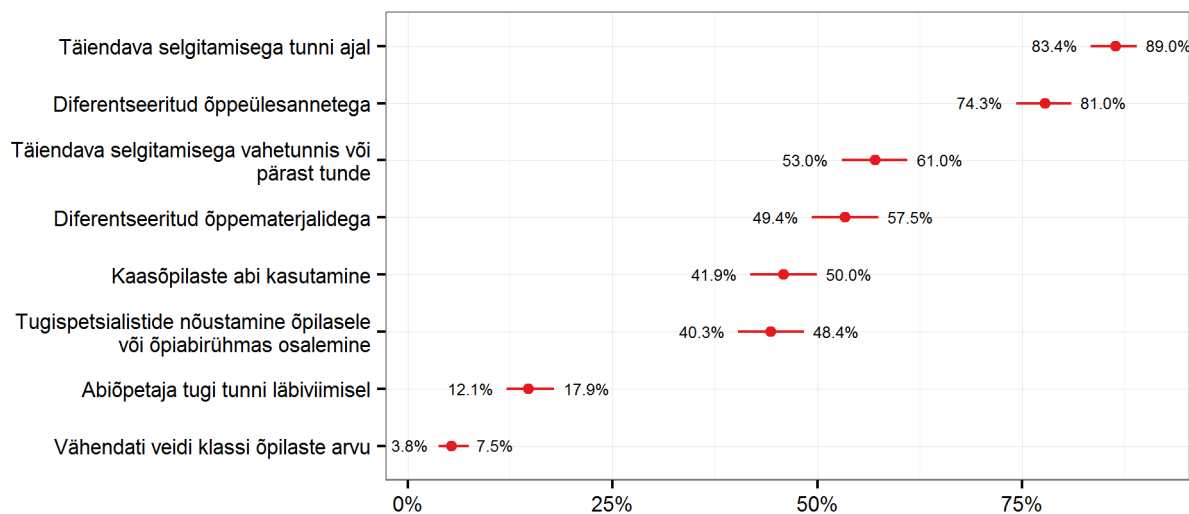
2.2.1 Tavaklassis õppiva õpilase tähenduslik kaasamine

Küsitlusandmete põhjal on umbes pooled tavakooli õpetajatest tavaklassi tingimustes õpetanud HEV õpilast, kes vajas erivajadusega toimetulekuks täiendavaid ressursse. Siin jätame kõrvale õpilased, kellel oli ajutine õpiraskus või kirjutamis-, lugemis- ja arvutusraskus, mida võib pidada veidi vähem ressursi nõudvateks erivajadusteks ja selliste HEVidega õpilased on valdavalt olnud kaasatud tavaklassi.

Vajalike meetmete ja tugiteenuste iseloom sõltub loomulikult iga konkreetse HEV õpilase spetsiifilistest vajadustest ja üldistades küsitluse tulemusi nende olemasolule või puudumisele jääme paratamatult pinnapealseks. Peamised õppekorralduslikud aspektid, mida HEV õpilaste õppe kohandamiseks tavaklassi tingimustes sagedamini kasutatakse, on toodud joonisel Joonis 4. Kuidas toetatakse või kohandatakse HEV õpilase õpet tavaklassi tingimustes (% tavaklassis HEV õpilasi õpetanud tavakooli õpetajatest). Pea kõik küsitluses osalenud õpetajad kasutavad meetmetena täiendavat selgitamist (enam kui 80% õpetajaid) ning diferentseeritud õppeülesandeid (75% õpetajatest). Diferentseeritud õppeülesannete kasutamine on levinum kui alternatiivsete õppematerjalide kasutamine. Seega võib järeldada, et paljud HEV õpilastega töötavad õpetajad lähtuvad õppe läbiviimisel tavaõppematerjalidest ning kohandavad neid ise vastavalt HEV õpilaste vajadusele. Ligi pooled õpetajatest on kaasanud õppeprotsessi ka kaasõpilasi ja sama sage on tugispetsialistide või õpiabirühma kasutamine. Abiõpetaja tuge on kasutanud ca 15% õpetajatest ning klassi õpilaste arvu vähendamist rakendati ca 5% õpetajate kogemuse järgi. Seega õpetajate kogemustest peegelduvad eelkõige toetusmeetmed, mis lähtuvad otsesest õpetaja (lisa)panusest kaasava õppe elluviimisel. Nii täiendav selgitamine kui diferentseeritud õppeülesannete ja -materjalide kasutamine (ning koostamine) on küllaltki ajakulud. Lisameetmeid, mis HEV õpilastega seonduvat lisaajakulu efektiivsemalt tasakaalustaksid (abiõpetaja tugi ning klassi õpilaste arvu vähendamine), on aga õpetajate hinnangul pigem harva kasutusel.

Eelneva põhjal on väga suur hulk õpetajaid, kes on õpetanud HEV õpilasi, kellele ei ole nende teada ametlikult HEV määratud ning kes on ise tegelenud õppe diferentseerimisega. Seega tundub, et õpetajate poolt on HEV-i märkamise oluliselt laialdasem kui EHIS-es registreeritud erivajadustega õpilaste arv. Samuti õpilaste hulk,

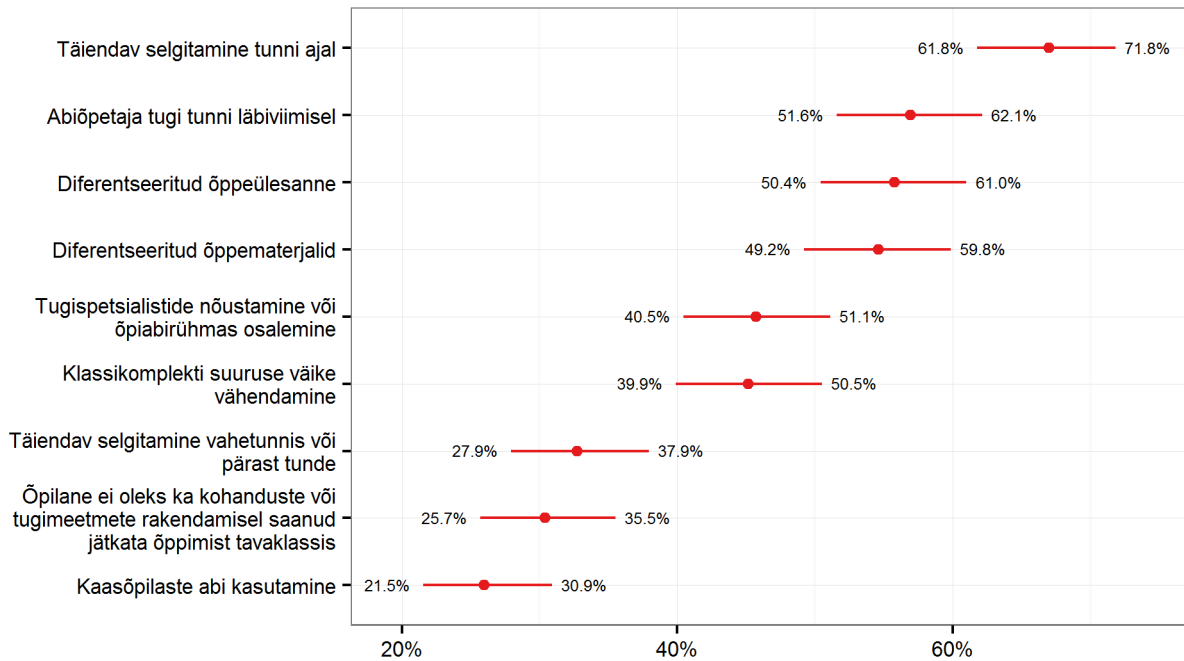
kellele on rakendatud mingil moel kohandatud õpet, on oluliselt laiem kui registris kajastuv tugimeetmete kasutamine. Keerukas on öelda, kas ametlikult määramata HEV-iga õpilased on sellisel moel tähenduslikult kaasatud või mitte, kuid oluline on märkida, et HEV-i esinemist ja vajadust õppe diferentseerimiseks tunnetatakse õpetajate poolt laialdasemalt.

Joonis 4. Kuidas toetatakse või kohandatakse HEV õpilase õpet tavaklassi tingimustes (% tavaklassis HEV õpilasi õpetanud tavakooli õpetajatest)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Joonisel Joonis 4 toodud õpetajate kogemused peegeldavad hetkel enim rakendatavaid meetmeid, mis aga ei pruugi olla kõige kohasemad või tulemuslikumad ning mille kasutamine on pigem tingitud nende kättesaadavusest (ehk siis vajalikke meetmeid ei ole mingil põhjusel võimalik rakendada). Küsitlusandmed näitavad, et ligi 40% tavakooli õpetajatest on õpetanud tavaklassis HEV õpilasi, kes on hiljem siirdunud eriklassi. Sellised juhtumid jagunevad kaheks: 1) olukorrad kui kaasamine ebaõnnestus 2) olukorrad, kus kaasatud õppes osalemise tulemusel ilmnes, et õpilase tähenduslik kaasamine tavaklassi ei ole võimalik ja õpilase HEV tingib eraldatud õppe. Seetõttu küsisime õpetajate arvamust ka kohanduste ja tugimeetmete osas, mis oleksid aidanud HEV õpilastel nendes olukordades tavaklassi edasi jääda (Joonis 5).

Joonis 5. Milliseid täiendavaid kohandusi või tuge oleks õpilane vajanud tavaklassis edasiõppimiseks (% tavakooli õpetajatest, kes on kokku puutunud tavaklassist eriklassi siirdunud HEV õpilastega)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Peamise tegurina, mille enamal rakendamisel oleks saanud eriklassi siirdumist vältida, näevad õpetajad täiendavat selgitamist tunni ajal (ligi 70% õpetajatest), mis oli samas ka enim kasutatav kohandusmeede. Võib eeldada, et kuna joonisel 5 on toodud ainult nende õpetajate arvamused, kes olid kokku puutunud ebaõnnestunud kaasamisprotsessiga, siis võib ebaedu põhjuseks olla vajaliku täiendava tähelepanu vähesus. Samas andmetest nähtub, et valdav osa õpetajatest (ca 60%), kes mainivad ebaedu põhjuseks vähest selgitamist, peavad seda samas ka üheks peamiseks enda poolt rakendatavaks meetmeks. Mistõttu võib järeldada, et antud juhtumite puhul peetakse täiendavaid selgitusi üheks olulisimaks aspektiks kaasamise juures ning hetkeseisuga ei ole paljudel õpetajatel lihtsalt piisavat ajalist ressursi vajalikul määral lisaselgituste jagamiseks. Üle poolte ebaõnnestunud kaasamisega kokku puutunud õpetajatest toob välja abiõpetaja toe puudumise, kusjuures seda meedet oli joonis 4 järgi võimalus kasutada vaid ca 15% õpetajatest. Seega käärid abiõpetaja toe hetkelise kättesaadavuse ja tema toe potentsiaalse kasulikkuse osas on küllaltki laiad.

Ligi pool vastanutest toob välja ka diferentseeritud õppeülesannete ning õppematerjalide puuduse. Arvestades, et erinevaid õppematerjale on täna juba üsna laialdaselt saadaval, viitab nende problemaatilisuse esiletõstmine pigem erinevate õppekavade ja õppematerjalide ühitamatusele, mistõttu nende paralleelne kasutamine ühes klassis on raskendatud. Õppematerjalidele keskendumine pikemalt peatükis 5.

Ligi 45% küsitlusele vastanutest toob välja klassikomplektide liigse suuruse (liiga väikese vähendamise). Tihti peavadki tavaklassis õppivad HEV õpilased sageli toime tulema väga vähese toetusega, mida toodi ilmekalt välja ka intervjuudes:

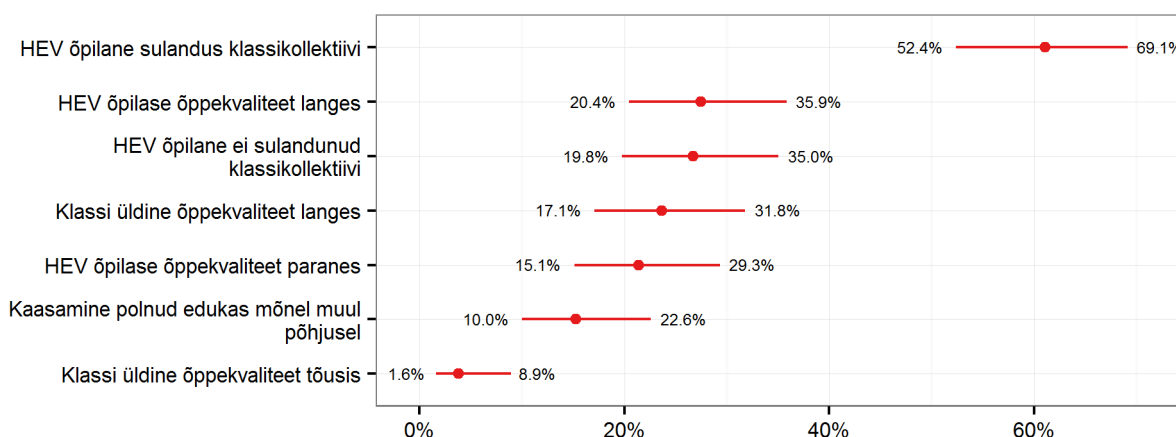
„Tavaklassis on ju neid [HEV õpilasi] ka, nad on lihtsalt diagnoosimata, aitamata, leidmata. Kui lapsed kusagil koolis käivad, siis sunnitakse neid tihti hakkama saama, õpetaja ei taha arvestada, sest klassid on suured ja ta ei jõua diferentseerida“ (Tavakooli kogemusega erikooli õpetaja)

Umbes sama paljud küsitlusele vastanud (ca 45%) tõid välja ka raskusi tugimeetmete kättesaadavusega. Arvestades, et enamasti on koolides tugispetsialistide teenused valdavas osas tagatud, võib eeldada, et probleemiks on tugispetsialistide ülekoormatus või Innove kaudu tellitud spetsialistide kättesaadavus konkreetsetes koolides. Tugiteenustele pöörame rohkem tähelepanu peatükis **Tõrge! Ei leia viiteallikat.**

Vaid ca 30% õpetajatest hindas, et juhtumite puhul, kus laps liikus eriklassi, oli tegemist vältimatu olukorraga. Seega vajalike ressursside ja meetmete olemasolu korral oleks õpetajate hinnangul kaasamine valdava osa HEV õpilaste suhtes olnud võimalik. Samas paljudes piirkondades ei ole leitud ressursse tavakoolis eriklasside loomiseks, mistõttu õpivad eriklassi vajavad õpilased kas tavaklassides (vajaliku toetuseta) või suunatakse nad erikoolidesse. Tavakooli tavaklassis õppides, eriti kui klassi suurus on tõstetud üle 24 õpilase, on õpetajal piiratud võimalused HEV õpilast märgata ja toetada. Statistiliselt tõstab selliselt tavaklassis õppivate HEV õpilaste hulk kaasatud õpilaste määra, aga ei suurenda tähenduslikku kaasamist.

2.2.2 Eriklassis õppiva õpilase kaasamine

Liigume edasi teise kaasamise stsenaariumi juurde ehk eriklassist tavaklassi siirdumise toetamise käsitlemisele. Küsitlustulemustest nähtub, et **vaid 14% õpetajatest (kes on õpetanud HEV õpilasi) on kokku puutunud eriklassist tavaklassi siirdunud HEV õpilastega**. Kuigi eriklassist tavaklassi liikumise kogemus on vähestel õpetajatel, tajutakse seda õpetajate poolt vähemalt klassikollektiivi sulandumise osas pigem positiivsena, mida kinnitab ligi 60% vastava kogemusega õpetajatest (Joonis 6), samas kui vastupidise seisukoha toob välja veerand õpetajatest. HEV õpilase õppekvaliteedi tõusu või languse osas antud tulemuste põhjal otsesid järeldusi teha ei saa. Õpetajate kogemused selle suhtes on vastandlikud ning vastavate hinnangute osakaalude vahel olulisi erinevusi ei ole. Küll on aga ligi 20% õpetajatest pidanud vajalikuks märkida, et klassi üldine õppekvaliteet langes, samas kui klassi üldise õppekvaliteedi tõusu kogemus oli vaid üksikutel õpetajatel. Seega peab nentima, et eriklassis õppinud õpilase tähenduslik kaasamine ei õnnestu alati. Küllaltki tihti on kaasamine olnud problemaatiline ja õpilast ei ole suudetud sotsiaalselt ja akadeemiliselt kaasata.

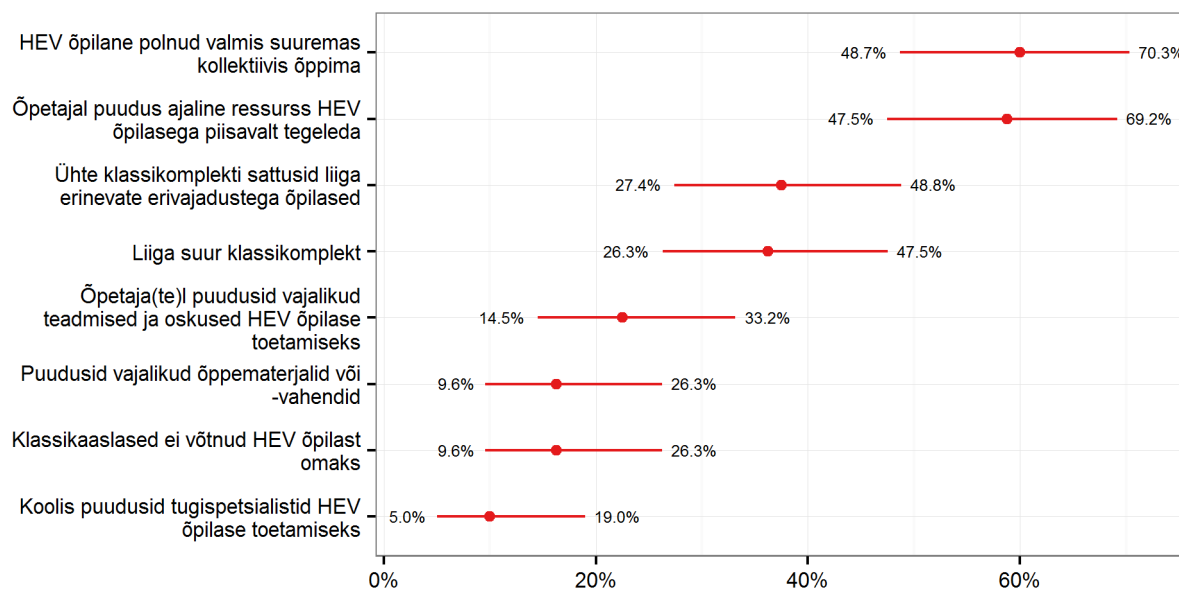

Joonis 6. Õpetajate hinnang eriklassist tavaklassi siirdunud õpilase kaasamise edukusele (% tavakooli õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Juhtudel, kui eriklassist tavaklassi siirdunud õpilase integreerumine ei olnud edukas (Joonis 7), peavad õpetajad selle peamisteks põhjusteks ühelt poolt õpilase enda vähest valmisolekut tavaklassis õppimiseks, aga teisalt ka ajalise ressursi vähesust HEV õpilasega tegelemiseks (mõlemat aspekti mainivad ca 60% antud kogemust omavatest õpetajatest). Ligi 40% õpetajate poolt tuuakse välja ka klassikomplekti liigne suurus ning sellega (ja samuti ajalise ressursiga) seonduv olukord, kus klassikomplekti satuvad liiga erinevate vajadustega õpilased. Vaid ca viiendik õpetajatest leiab, et kaasamine ei õnnestunud, sest neil puudusid vajalikud kogemused ja oskused HEV õpilase toetamiseks. Ka õppematerjalide ja -vahendite või tugispetsialistide puudust ei näe

õpetajad üldjuhul selle stsenaariumi puhul kaasamise ebaedukuse põhjusena (probleemiks vähem kui viiendiku õpetajate hinnangul).

Joonis 7. Põhjused, miks erklassist tavaklassi siirdunud õpilase kaasamine polnud edukas (% tavakooli õpetajatest, kes on HEV õpilastega kokku puutunud ja kelle hinnangul kaasamine polnud edukas)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

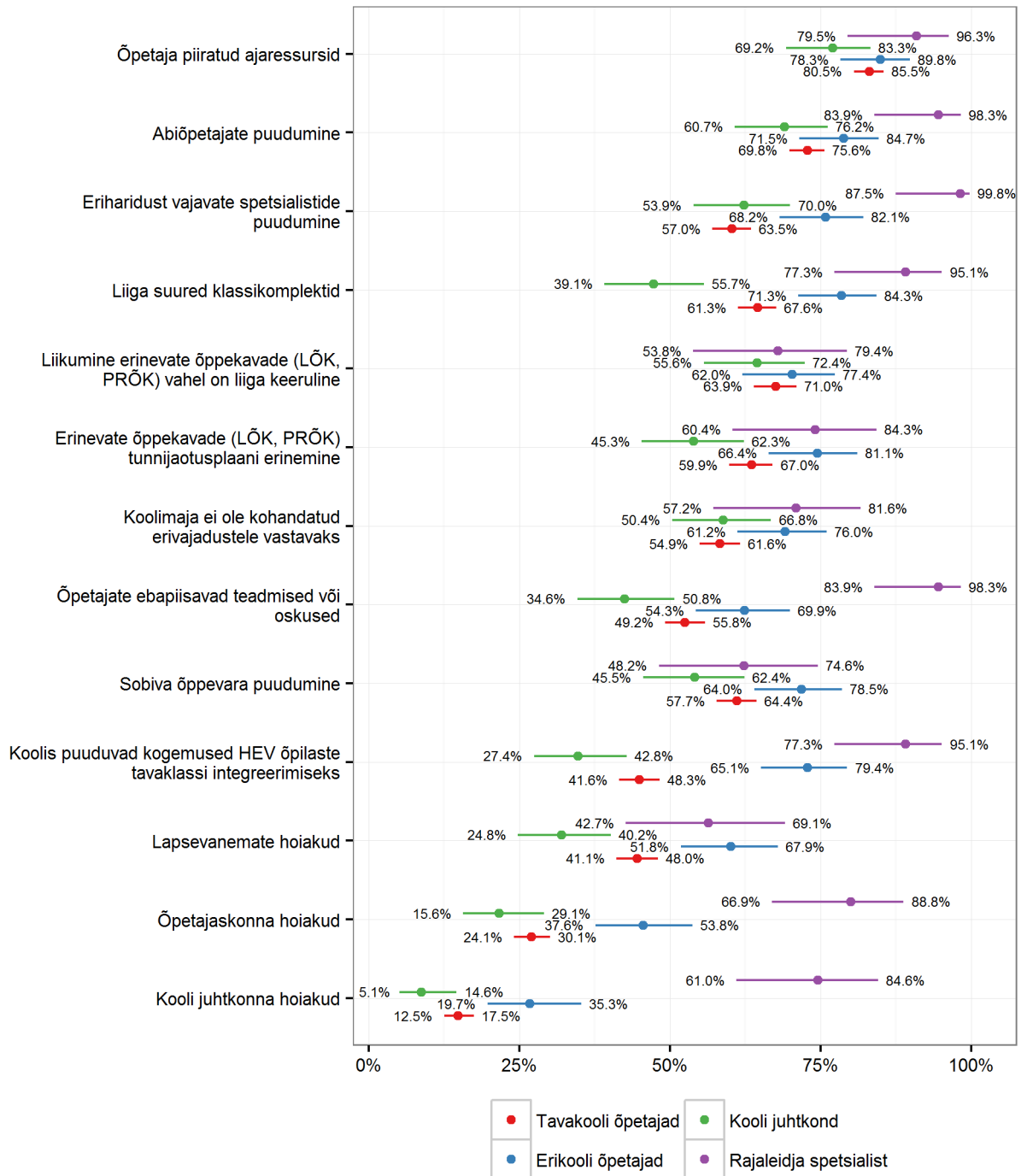
Erikoolide juhid tõid välja, et erikoolist tavakooli üleminekul on sageli takistuseks tavakoolide hoiakud. Juhul kui õpilane suunatakse kooli, kus ta on juba varem õppinud, siis võib olla eraldi katsumuseks kaasõpilaste suhtumine. Kuna selliseid juhtumeid on veel vähe, siis neid küsitluses eraldi ei käsitletud.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et nii tavaklassi kui eriklassi õpilaste tähenduslikul kaasamisel, esineb mitmesuguseid takistusi, millest küsitluse põhjal näevad õpetajad sagedasemana ajalise ressursi puudust ning klassikomplektide suurust. Seega ühtivad tulemused eelpool leituga, mille järgi suurima probleemina nähakse eelkõige suutmatust HEV õpilastele vajalikku tähelepanu pöörata, ehk siis olukorda, mis on tingitud eelkõige õppekorralduslikest aspektidest ning mitte niivõrd vajalike oskuste või teadmiste (aga ka tugimeetmete) puudumist.

2.3 Kaasamist üldisemalt takistavad tegurid

On väga keeruline arvuliselt hinnata, kui paljud õpilased on täna olukorras, kus kool ei suuda pakkuda õpilase vajadustele vastavat kaasamist, kuna sisuliselt ei märgita EHIS-esse meetmete tegelikkude vajadust. Kuid saame siiski kaardistada peamised tegurid, mis osapoolte hinnangul on olulisimateks takistusteks tähenduslikule kaasamisele.

Joonisel Joonis 8 on kirjeldatud osapoolte hinnangud erinevate kaasamist takistavate tegurite olulisusele. Valdavalt tajutakse esitatud takistusi kõikide küsitatud gruppide lõikes mingil määral relevantseks (kõiki välja toodud tegureid, välja arvatud hoiakuid, tajuvad gruppide üleselt kaasamist takistavana vähemalt pooled vastanud). Kõik osapooled peavad olulisimateks takistavateks teguriteks **õpetajate piiratud ajaressursi** ning **abiõpetajate puudumist**. Kuigi ka teiste tegurite puhul võib märgata gruppide üleselt küllaltki selget järjestatust, on hinnangud neile siiski varieeruvad, kusjuures kõige enam eristuvad Rajaleidja spetsialistid, kes toovad teistega võrreldes välja enam takistavaid tegureid. (Koolide juhtkondade esindajad hindavad jällegi suuremat osa välja toodud aspektidest mõnevõrra vähem takistavateks.)

Joonis 8. Tegurid, mis takistavad eriklassi tingimusi vajavate HEV (va hooldus- ja toimetulekuõppel) õpilaste edukat kaasamist tavaklassis (nõustub suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Tavakooli õpetajad näevad (sarnaselt teiste gruppidega) olulisimate takistustena õpetajate piiratud ajaressursi ning abiõpetajate puudumist (~75%). Ka erinevatel õppekavadel põhineva õppe elluviimine on õpetajate hinnangul problemaatiline (ligi 65% õpetajatest). Viidatakse nii eri õppekavade (LÕK, PRÕK) vahelise liikumise keerulisusele (ehk siis õppekavade sisu ei ole alati ühtne ning ühes klassikomplektis samal ajal erinevaid õppekavu järgida on keeruline), aga ka erinevate õppekavade tunnijaotusplaani erinevust. Ca 65% tavakooli õpetajatest peab takistavaks klassikomplektide liigset suurust ja ligi 60% sobiva õppevara ning eriharidust vajavate spetsialistide puudust, samuti vajakajäämisi füüsilises koolikeskkonnas. Umbes pooled

tavakooli õpetajatest peavad õpetajaskonna kompetentsi HEV õpilastega töötamise vallas ebapiisavaks või toovad välja üldist kogenematust HEV õpilaste tavaklassi integreerimisel. Kusjuures selles hinnangus eristuvad selgelt erikoolide õpetajad, kes peavad väga oluliseks takistavaks teguriks (tava)koolide vähest kogemust. Alla poolte õpetajatest hindab takistavaks lastevanemate, õpetajaskonna ja kooli juhtkonna hoiakuid. Erikooli õpetajate hinnangud kattuvad suures osas tavakooli õpetajate omadega. Märksa kriitilisemad ollakse vaid väidete puhul, mis puudutavad tavakoolide kogemusi ja spetsialistide olemasolu HEV õppe korraldamisel. Tavakoolide tugispetsialistid on võrreldes koolijuhtide ja tavakooli õpetajatega veidi kriitilisemad õpetajate ja koolijuhtide hoiakute osas (vt ka lisa 2 joonist L2).

Õpetajate intervjuud kinnitasid samuti nägemust ressursside puudusest. Täiendavalt juhiti tähelepanu sellele, et vähese õpilaste arvu puhul (eriti iseloomulik maapiirkonna koolidele) kasutatakse sageli liitklasse, kus õpivad mitme erineva klassiastme õpilased. See seab õpetajale veelgi suurema diferentseerimise koormuse. Üks õpetaja selgitas tekkivaid probleeme kokkuvõtvalt nii:

„Erivajadustega laste liitklassi ja tavalitklassi vahel on suur vahe. Liitklassi õpetamine tähelepanuhäiretega [õpilaste] klassis on keerulisem. Suurimad erinevused tulenevad konkreetsete laste konkreetsest diagnoosist. Need ei ole kunagi erinevatel aastakäikudel samad. Lapse eripära ongi tema eripära. Tavalises koolis liitklassis tuleb õpetaja ise toime, aga praegu on kahe lapsega liitklassi vaja abiõpetajat. Lapsed on nii erilised, nii laiavalguvad, hajameelsed, ei kontrolli oma töötempot, hoopis teistsugused, vajavad kogu aeg tuge kõrvale. Üksinda on õpetajal sellises klassis väga raske.“ (Tavakooli kogemusega erikooli õpetaja)

Enamikke käsitletud tegureid tõid takistavana välja koolide juhtkonna esindajad vähem kui vastajad teistest gruppidest (samas erinevused võrreldes õpetajate ja tugispetsialistidega ei ole üldjuhul väga suured). Vähemal määral tajutakse kaasamist takistavana klassikomplektide suurust (siiski ligi 50% koolijuhtidest näeb selles samuti probleemi). Võimalik, et juhtkonna esindajatel on mõnevõrra realistlikum arusaam koolide reaalsest majanduslikest võimalustest ja selle seosest klassikomplektide suurusega (arvestades kehtivaid rahastuspõhimõtteid) või füüsilise keskkonna piirangutest, mistõttu probleemiasetus on nihkunud teistele aspektidele. Ka koolipersonali kogenematust hindasid koolide juhtkondade esindajad, eelkõige võrreldes spetsialistidega (nii Rajaleidja spetsialistide kui tugispetsialistidega), mõnevõrra vähem takistavana. Takistustena toodi vähem välja ka lastevanemate, õpetajate ning juhtkonna enda hoiakuid.

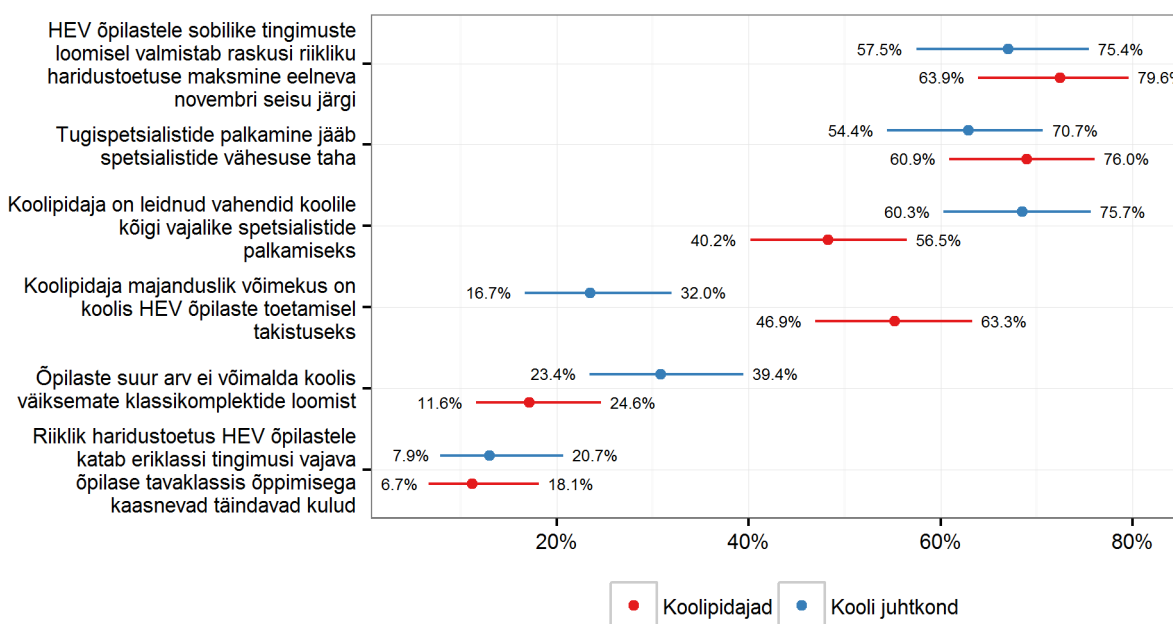
Rajaleidja spetsialistid pidasid vajalikuks tuua välja rohkem tegureid takistustena kaasava õppe elluviimisel kui teised käsitletud grupid. Lisaks õpetajate ajaressursile ning abiõpetaja puudumisele (mida hindavad oluliseks takistuseks enamik kõikidest käsitletud gruppidest) peab valdav osa Rajaleidja töötajatest (üle 75%, seega märksa enamal määral kui teised grupid) oluliseks välja tuua eriharidusega spetsialistide puudust, klassikomplektide liigset suurust, õpetajate ebapiisavaid teadmisi ja oskuseid ning nende vähest kogemust HEV õpilaste kaasava õppe rakendamisel. Samuti peetakse küllaltki takistavaks teguriks kaasamisel õpetajaskonna ning kooli juhtkonna hoiakuid. Seega Rajaleidja spetsialistid erinevad teistest gruppidest enim hinnangutes, mis puudutavad eelkõige ülejäänud osapoolte hoiakuid, teadmisi, oskusi ja kogemusi. Tõenäoliselt, nähes erisusi erinevat koolide, samuti koolide reaalse suutlikkuse ja teoreetilisel tasandil eesmärgiks seatu vahel, võivad Rajaleidja töötajad erinevaid takistusi kriitilisemalt ja laiemast perspektiivist hinnata. Lisaks võivad Rajaleidja spetsialistide hinnangud eristuda ka seetõttu, et neil tuleb enamal määral tegeleda just koolidega, kus HEV õppe korraldus on pigem halvemas seisus (tulenevalt siis hoiakutest, spetsialistide puudusest või kogemuste vähesusest).

Lastevanemate intervjuude põhjal võib lisaks erinevate õppekavade ühildamise probleemile tuua ka **erinevate klasside tunniplaani ühildamise probleemi**. Nagu eelpool kirjeldatud, toimub eriklassi õpilase kaasamine tavaklassi järkjärguliselt, mis tähendab, et õpilane on ühteaegu justkui kahes klassis. See tähendab, et tema eriklassi ja tavalise klassi tunniplaani peavad võimaldama klasside vahel liikumist, mida on mõni kord keeruline korraldada. Üks lapsevanem kirjeldas tekkinud olukorda nii:

„Kuendas klassis on kehaline kasvatus jaotatud nõrgem grupp ja tugevam grupp. [...] [Õpetaja] palus, kas Mikk võiks ka minna sinna tavaklassi tugevamate gruppi. No eks me natukene kartsime seda, no ikkagi palju lapsi ja kõik see, aga Mikk ise oli väga valmis minema. Me rääkisime temaga selle läbi kõik ja ta oli väga hoos ja tema jaoks oli see ikkagi nagu kiitus. Ainuke asi on see, et tunniplaaniid ju ei kattu. Tal on kaks korda nädalas loodusõpetus, et tema siis nagu saab ainult ühe korra nädalas käia. Ta peab ühe tunni ise järgi õppima.“ (tavakooli eriklassis õppiva 6. kl HEV õpilase vanem)

Kokkuvõtlikult võib öelda, et **peamiste takistustena HEV õpilaste kaasamisprotsessis nähakse kõigi osapoolte poolt eelkõige õpetajate liigset koormatust ning sellest tulenevat suutmatust HEV õpilastele vajalikku tähelepanu pöörata**. Nimetatud probleem seostub ka mitmete teiste väljatoodud teguritega, nagu abiõpetaja puudumine, õppekavade paralleelne õpetamine või klassikomplektide liigne suurus. Üldjuhul koolipersonal oma teadmistes ja oskustes, kogenumatuses ega hoiakutes probleeme ei tunnetata. Küll aga näevad Rajaleidja keskuste spetsialistid (ja mõningal määral ka erikoolide õpetajad) neid aspekte kaasamist takistavatena.

Mitmed nimetatud takistustest seonduvad ka kooli ressursidega üldisemalt, nt mil määral on koolil võimalik palgata vajalikke spetsialiste. Kaasamine on kooliti ja piirkonniti väga erinev nagu selgus statistilisest ülevaatest (vt eraldi raport). **Kaasamise võimalused sõltuvad koolipidajast ja tema valmidusest HEV õpilaste toetamiseks täiendavaid ressursse eraldada** (rahastusest tulenevaid piiranguid on mh käsitletud uuringu põhiraportis ptk 3.1.4). Kui koolipidaja valmisolekust sõltub kaasava hariduskorralduse võimaldamine, siis selle vajadusekohase elluviimise eest vastutab kooli juhtkond. Seega küsisime nii koolipidajate kui kooli juhtkonna liikmetelt hinnanguid erinevate HEV õppe korralduslike aspektide kohta (Joonis 9).

Joonis 9. Hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult)

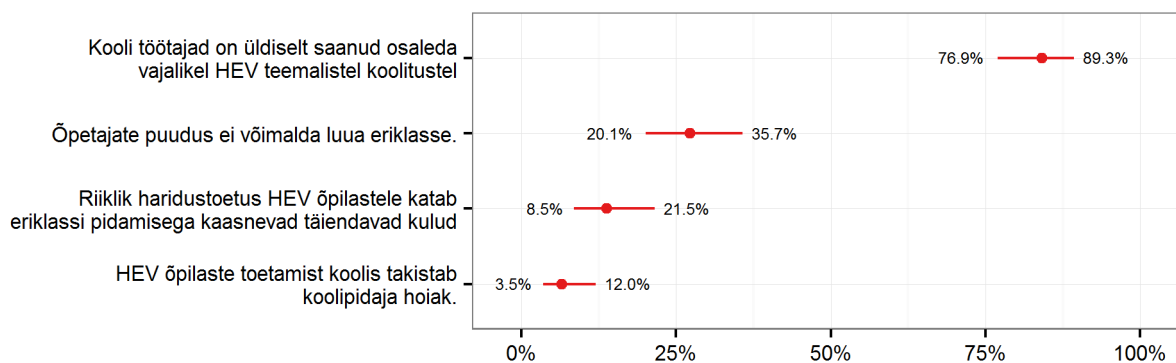
Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Nii koolipidajate kui koolide juhtkondade esindajate (ligi 70% mõlemast grupist nõustuvad sellega) seisukohast on problemaatiline olukord, kus haridustoetus käesolevaks aastaks makstakse eelneva aasta novembri seisu järgi. HEV õpilaste puhul on see eriti problemaatiline, kuna hariduslik erivajadus võib ilmned kooliaasta jooksul ja sageli ei ole 1. klassi asunud õpilase hariduslikku erivajadust jõutud novembriks piisavalt põhjalikult hinnata. Seetõttu ei ole võimalik (vähemalt mitte sihtotstarbelise haridustoetuse abil) koheselt reageerida uute HEV õpilaste vajadustele ning vajalike meetmete ja tugiteenuste rakendamiseks tuleb leida lisavahendeid muude tegevuste arvelt või äärmisel juhul neid üldse edasi lükata.

Ühest küljest hindavad kooli juhtkonna esindajatest ligi 70%, et tugispetsialistide palkamiseks vajalike vahendite olemasolu on tagatud. Samas möönab ligi 65% koolijuhtidest (ja samuti koolipidajatest), et tugispetsialistide palkamine on tingitud nende vähesusest. Seega võib konstateerida olukorda, kus vajalikud ressursid spetsialistide kaasamiseks on küll olemas, kuid spetsialistide puudus ei võimalda neid palgata.

Mõneti üllatavalt eristuvad koolipidajate ja kooli juhtkonna hinnangud ressursside tagamise osas. Juhtkonna esindajate hinnang spetsialistide palkamiseks vajalike vahendite tagamise kohta koolipidajate poolt on oluliselt kõrgem koolipidajate endi sellekohasest hinnangust. Samuti leiavad juhtkonna esindajaid oluliselt vähem kui koolipidajad, et koolipidaja majanduslik võimekus on HEV õpilaste kaasamisel takistuseks. Taoliste vastuolude põhjused võivad peituda koolipidajate ning kooli juhtkonna erinevates perspektiivides HEV õppe korraldamisele. Koolipidajad lähtuvad eelkõige üldistest hariduspoliitilistest suunistest ja nende poolt määratletud tugimeetmetest, mis sõltuvad eelkõige erinevate meetmete elluviimiseks vajalikest rahalistest vahenditest. Kooli juhtkond tajub aga HEV õpilastega seonduvaid probleeme märksa vahetumalt ning seab majanduslike ressursside puudusest olulisemale kohale pigem esmatasandi takistused kaasava õppe elluviimisele (HEV õpilaste erinevad spetsiifilised vajadused, hoiakud jne). Samas kumbki osapool ei nõustu väitega, et riiklik haridustoetus katab HEV õpilasi kaasava õppega tekkivad täiendavad kulud. Seega nõute- ja vajadusekohase HEV õppe elluviimiseks on nii koolipidajad kui koolijuhid sunnitud leidma täiendavaid ressursse, mis lükkab ümber hüpoteesi nagu oleks eriklasside avamine koolile ja koolipidajale kasumlik ja just seetõttu on kasvanud eriklassid hulk hüppeliselt. (Küll aga toob õpilase eriklassi suunamine kaasa suurema toetuse võrreldes tavaklassi integreerimisega, mistõttu HEV õpilasele toe pakkumiseks on see koolile soodsam variant.)

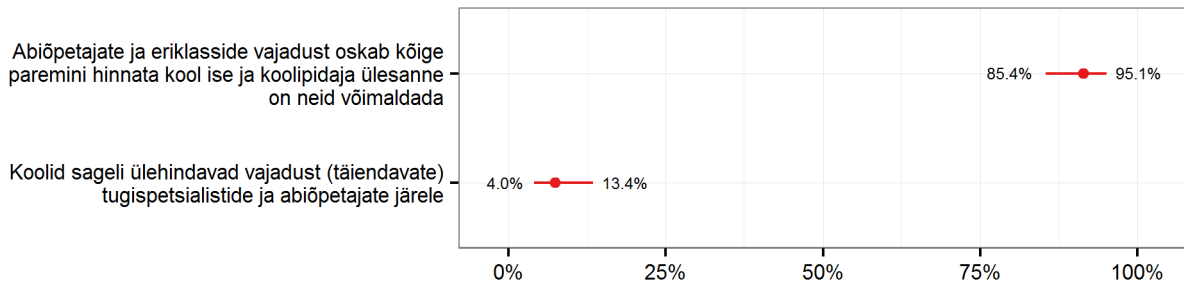
Küsisime ka hinnanguid HEV õpilaste õppe korraldamisele spetsiifiliselt kooli juhtimist puudutavates aspektides (joonis). Ca 80% juhtkonna esindajatest peab oma töötajatele võimaldatud HEV temaatilisi koolitusi piisavaks. Sarnaselt joonisel 12 toodud hinnanguga riikliku haridusteotuse piisavusega HEV õpilaste kaasamiseks tavaklassi, ei nõustu suurem osa koolide juhtkondade esindajatest ka väitega nagu kataks haridustoetus eriklassi pidamisega kaasnevad täiendavad kulud. HEV õpilaste toetamisel koolipidaja hoiakutes kooli juhtkonna poolt takistust ei nähta.

Joonis 10. Koolijuhtide hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Järgneval joonisel on toodud hinnangud HEV õppe korraldamisele spetsiifiliselt koolipidajate vaatenurgast. Valdav osa koolipidajatest nõustub väitega et tugimeetmete nagu abiõpetaja või eriklasside olemasolu vajadust peaks hindama eelkõige kool ise ning koolipidaja kohustuseks on vajalike ressursside tagamine. Seega on koolijuhtidel ja koolipidajatel üldiselt üsna sarnane arusaam teineteise ülesannetest. Koolipidajad tunnevad ennast vastutavana eelkõige majanduslike ressursside osas ja hindavad seetõttu enda poolt pakutava rahastuse piisavust kooli juhtkonnast madalamalt, kelle vastutusampluaa on märksa laiem. Samas on väike osa koolipidajatest siiski seisukohal, et koolid kipuvad tugimeetmete vajadust ülehindama, mistõttu võivad koolid ilma jääda teenuste pakkumiseks vajalikust rahast.

Joonis 11. Koolipidajate hinnang HEV õpilaste õppe korraldamisele (nõustub suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Eraldi väljakutse kaasamisele võib olla põhimõtteline vastuolu kodulähedase kooli keskkonna ja õpilaste vajaduste vahel. Intervjuudes õpetajate ja lapsevanematega toodi välja, et paljudele õpilastele ei sobi väga suures koolis õppimine juba põhimõtteliselt ja seetõttu ei saa teatud piirkondades, kus koolid on väga suured (nt Tallinn), last erikoolist kodulähedasse tavakooli suunata.

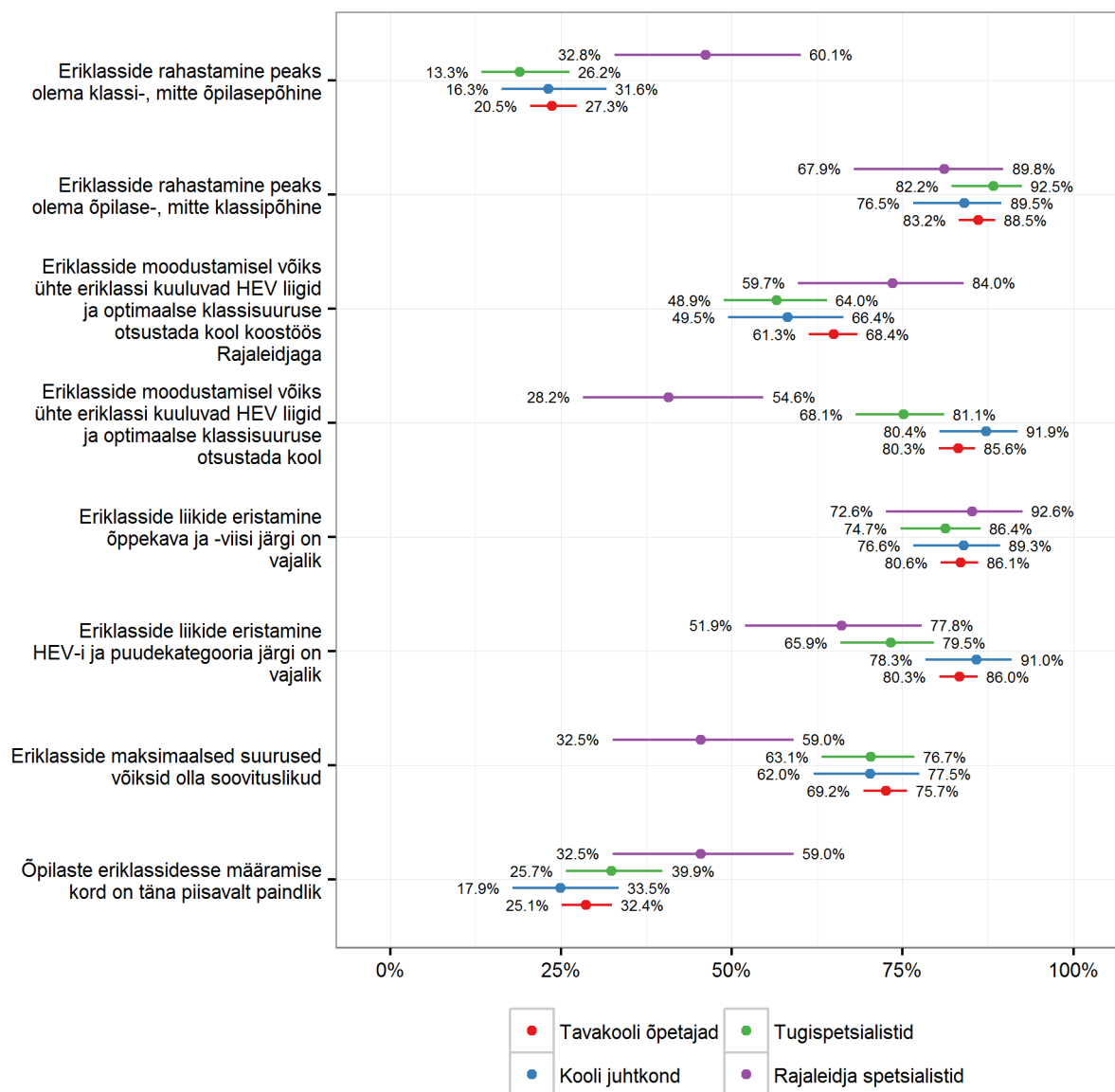
Õpetajad ja lapsevanemad nendivad, et sõltuvalt õpilase psühholoogilistest erivajadustest on teatud laste paigutamine kaasatud keskkonda problemaatiline. Lapsed, kes ei talu üldse teiste seltskonda, saavad ise traumeeritud ning häirivad ka kaasõpilasi. Hoolimata kõigi osapoolte püüetest, ei kujune kaasamine iga kord tähenduslikuks tulenevalt lapse individuaalsetest eripäradest. Näitena võib tuua juhtumi, kus laps 1. klassi astudes suunati lapsevanema ja kooli ühisel otsusel väikeklassi, ent juba esimeste kuudega ilmnes, et õpilane ei talu teistega koos õppimist ja ta tuli viia üle ühele õpilasele keskendatud õppele. Abi ei olnud ka klassi juures töötanud abiõpetajast, kuna probleem seisnes just klassi sotsiaalses keskkonnas. See on hea näide sellest, kuidas HEV õpilast püütakse kaasata klassi tegevusse, ent kõigi püüdluste kiuste ei ole see õnnestunud. Selle juhtumi puhul loodetakse, et vanuse kasvades ja kooli keskkonnas ühele õpilasele keskendatud õppel jätkates on ajapikku võimalik järkjärguline integreerimine väikeklassi.

2.4 Kaasamine ja õpe eriklassides

EEKHA juhtpõhimõtete järgi peetakse kaasamiseks vähemalt 80% õpet tavaklassiga koos. See tähendab, et kaasatud õppe osaks võib sõltuvalt õpilase erivajadustest olla ka osaline õpe eriklassis. Samuti võivad eriklassid olla vajalikud ajutiste meetmetena, et toetada õpilase toimetulekut. Varem koduõppel või erikoolis õppinud õpilaste jaoks on õppimine tavakooli eriklassis samuti eelistatum õppevorm, kuna võimaldab paremini sotsialiseeruda tavakeskkonda. Seepärast uurisime ka seda, millised probleemid esinevad praegu eriklassides töö organiseerimisel ja milline on ligipääs eriklassides õppimisele.

2.4.1 Takistused eriklasside õppe korraldamisel

Intervjuude põhjal ilmnisid eriklasside võimalike probleemkohtadena klasside komplekteerimise keerukus ja eriklasside alarahastamine. Mõlema probleemi allikaks on ühte klassi sobivate õpilaste vähesus ja erivajaduste kokkusobimatus, mistõttu eriklassid peavad olema alatäidetud, et tagada õpilastele sobilik õppekeskkond. Samal ajal Rajaleidja NÕKide soovitusel põhinevad PGSis ette nähtud eriklassi suurustel ja mitte kooli tegelikel tingimustel. Nii võib NÕK soovitus soovitada õppimist kuni 4 õpilasega klassis (ehk väikeklassis), ent kool võttes arvesse kõigi klassi õpilaste erivajadusi leiab, et konkreetsesse klassi ei saa üle kolme õpilase suunata. Sellises olukorras peab kool kandma täiendavaid kulusid, et kompenseerida täiendava eriklassi loomist ja alatäituvust eriklassides. Küsitlusuuringus ilmnis, et koolitöötajatest vähem kui kolmandik arvab, et tänane eriklassidesse määramise kord on piisavalt paindlik ja valdav osa arvab, et koolil peaks olema suurem otsustusvabadus klassi komplekteerimisel (Joonis 12).

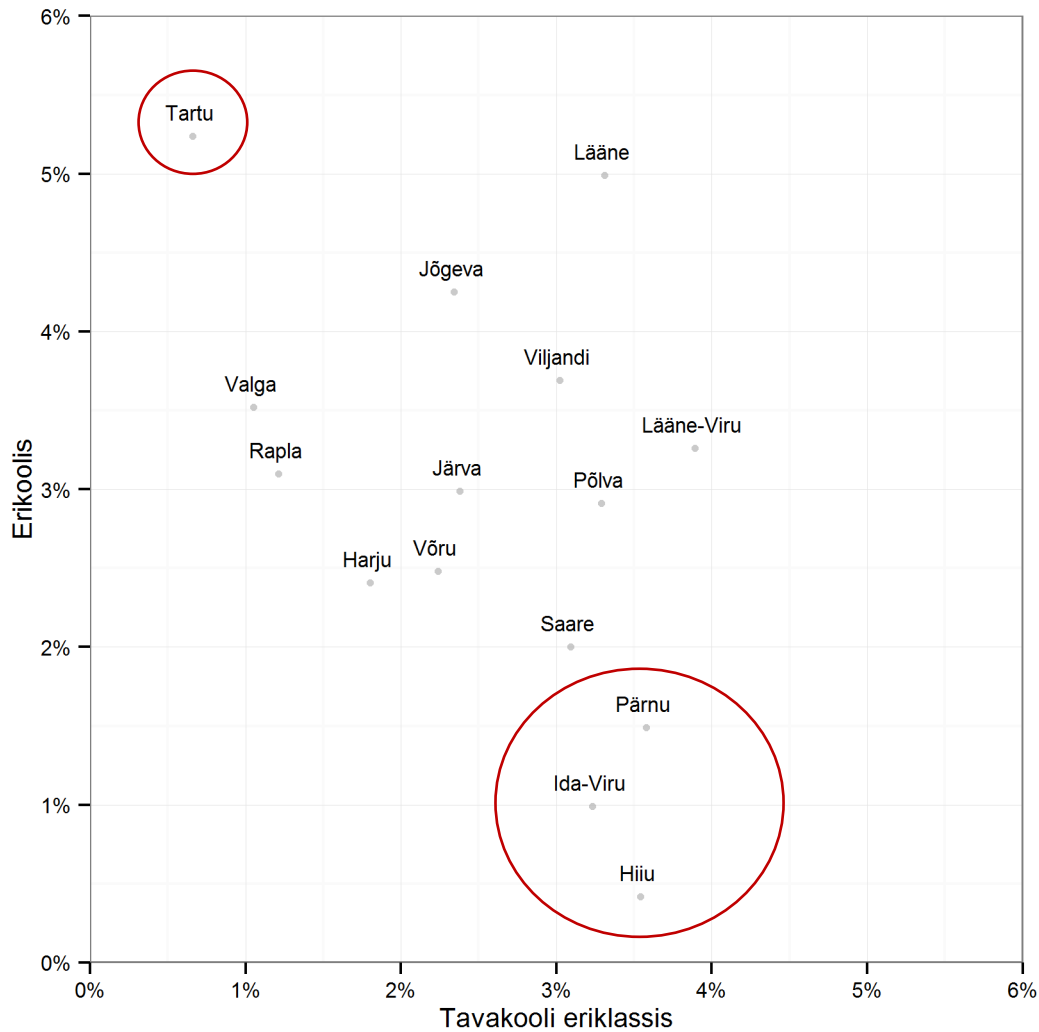
Joonis 12. Hinnangud eriklasside korraldusele (nõustub väitega suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Koolitöötajatest eristuvad Rajaleidja spetsialistide hinnangud, mis ei toeta nii suurel määral koolide autonoomia tõstmist. Huvitaval kombel on just Rajaleidja spetsialistide seas suurem toetus tänase toetussüsteemi muutmisele. Koolitöötajad eelistavad pigem jätkata õpilasepõhise toetusega. Seda võib selgitada küsimuse väga napp sõnastus, mistõttu võib olla segadust tekitav, kuidas kaks pakutud toetussüsteemi üksteisest erinevad kui juures ei ole konkreetseid näiteid raha jaotusest. Mõlemat varianti võib täiendada erineval moel, mistõttu ei soovita me selle põhjal järeldusi teha.

2.4.2 Piirkondlikud erinevused eriklassides

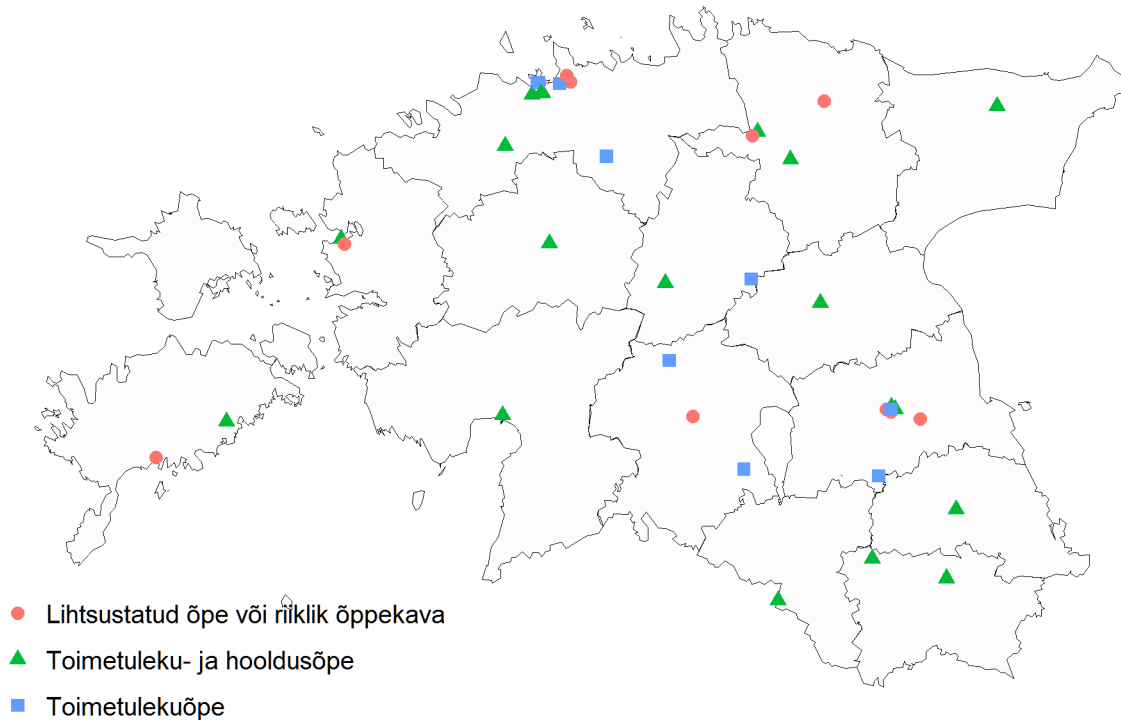
Erikooli ja tavakooli eriklassides õppivate õpilaste osakaal varieerub maakondade lõikes üsna märkimisväärselt. Tavakooli eriklassis õppimine varieerub 0,6-4% ja erikoolis õppimine 0,5-5% ehk kohati võib erinevus olla kümnekordne. Tartumaal on tavakooli eriklassides õppimine nullilähedane, samal ajal Hiiumaa HEV õpilastest õpib 90% tavakooli eriklassides. Kuigi siin on analüüsitud eraldatud õpilase osakaalu kogu õpilaskonnast ei paista siin olevat tugevat seost HEV õpilaste osakaaluga õpilastest, mis samuti maakondade lõikes üsna palju kõigub. (vt täpsemalt teemaraportist „Statistiline ülevaade“).

Joonis 13. Tavakooli eriklassis ja erikoolis õppivate õpilaste osakaal maakonniti (% õpilastest)

Allikas: EHIS, autorite arvutused

Järgnevalt kaardilt võib näha, et Hiiumaal erikoolid puuduvad, samas kui Tartus on erikoolide hulk selline, et tähistusmärgid mattuvad üksteise alla. Pärnumaal ja Ida-Virumaal on kummaski vaid üks erikool ning teiste maakondade koolid jäävad maakonna piirialadelt kaugemale. Ka neis maakondades võime näha kõrget tavakooli eriklassides õppijate osakaalu ning madalat erikoolides õppijate osakaalu. Loomulikult ei võta see arvesse perekondi, kes on kolunud lapse HEV-ist tulenevalt piirkonda, kus on sobilik kool. Samas on erinevused maakondade vahel üsna drastilised ja võib eeldada, et lapse HEV-i tõttu kolunud pered otsivad eelkõige sobivat erikooli, kuna tõenäoliselt saaks teatud eriklassi tingimusi pakkuda ka kodulähedased koolid. Seega ei seletaks suur Tartusse kolinute hulk seda, miks on seal nii madal tavakooli eriklassides õppijate osakaal kogu õpilaskonnast. Pigem võib siit järeldada, et **nii-õelda olude sunnil kaasatakse õpilasi piirkondades, kus erikool pole käepärast, suurema tõenäosusega kui mujal**. Kui tähendusliku kaasamisega sellisel juhul tegu on, ei saa kahjuks olemasolevate andmete pealt öelda.

Joonis 14. Ligipääs erinevatele õppekavadele erikoolides piirkonniti

Allikas: EHIS, HTM

Kui kodulähedal puudub lapse hariduslikele erivajadustele vastav (või vastu tulev) kool, siis on kolm võimalikku lahendust: perekond kolib, lapsele luuakse sobivad tingimused kodukoha koolis või laps jääb koduõppele. Juhul kui õpilase vajadustele võiks vastata ka erikoolis õppimine, siis lisandub see neljanda valikuna, kuna reeglina on erikoolide juures õpilaskodud. Sellise valiku ees on olnud mitmed lapsevanemad, kelle lapsele vähemalt esialgu kodulähedane kool ei sobinud ning intervjuude põhjal puudutab see eriti õpilasi, kes vajavad (ka ajutiselt) kas eriklassis või erikoolis õppimist. Kuigi erikoolis õppimist ei saa pidada kaasavaks õppeks, pidasid nii haridusspetsialistid kui lapsevanemad oluliseks rõhutada erikoolide rolli kui ressursimahukate HEVidega õpilaste haridussüsteemi kaasamise vahendit. Seetõttu vaatame lühidalt ligipääsu erinevatele õppekavadele üle Eesti. Erikoole on Eestis küll märkimisväärne hulk, aga konkreetse erivajadusega õpilasele sobivat kooli kodumaakonnas leida on vähetõenäoline. Parem on olukord Tallinnas ja Tartus, kus on rohkem erikoole, mis võimaldavad õppimist kõigil erinevatel õppekavadel. Kuna toimetuleku- ja hooldusõppe klasse on tavakoolides väga vähe, siis peavad sellist õpet vajavad õpilased laias laastus piirduma erikoolidega. Eelneval kaardil on toodud HÕK ja TÕK õppele ligipääs erinevates piirkondades. Üldjoontes on igas maakonnas peale Hiiumaa võimalik õppida nii HÕKi kui ka TÕKi järgi. Hooldusõpe puudub veel Viljandimaal. RÕKil ja LÕKil õppivate õpilastel on koolivalik lihtsam, kuna mõlemal õppekaval on võimalik õppida ka tavakoolides eeldades, et kodulähedane kool on valmis õpet õpilasele vajalikul viisil kohandama ja toetama.

3 Tugimeetmete olemasolu, kättesaadavus ja kvaliteet

Intervjueritud Rajaleidja spetsialistid rõhutasid eranditult, et kõige olulisem kaasamise võti seisneb kooli ressurssides. See hõlmab nii koolitöötajate teadmisi ja oskused kui ka võimalusi erinevate tugimeetmete (kvaliteetseks) pakkumiseks. Alustame siin Eestis pakutavate tugimeetmete analüüsist, liikudes edasi kooli tugispetsialistide ja Rajaleidja nõustamiskeskuse rolli juurde.

3.1 Üldised hariduskorralduslikud meetmed HEV õpilaste toetamiseks

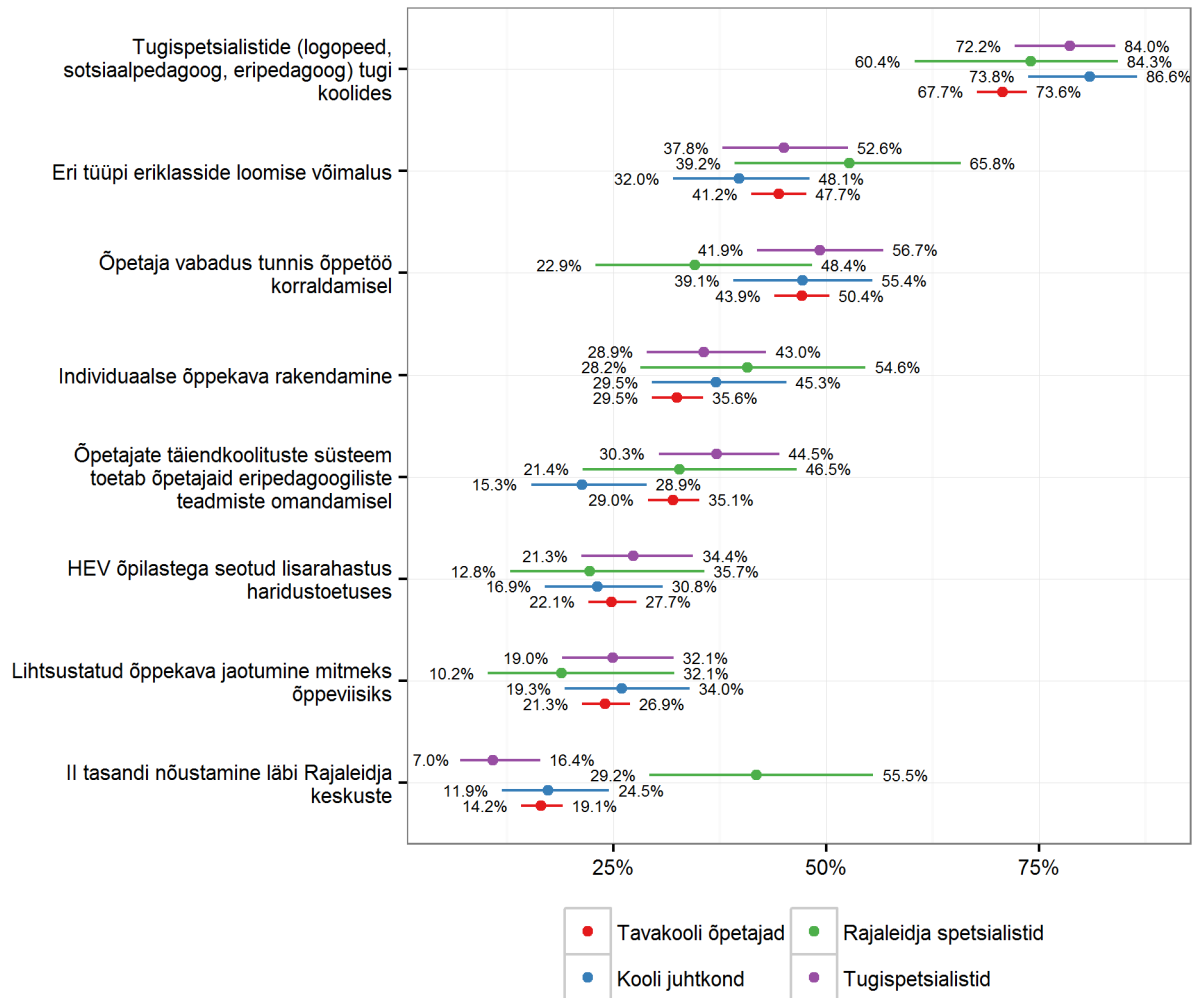
3.1.1 Hinnangud olemasolevate meetmete poolt pakutava toe piisavusele

Statistilisest ülevaatest nägime, et enim rakendatakse HEV õpilastele tugimeetmetest õpiabirühmasid. Sellele lisaks pakutakse võimalust määrata õpilasele tugiisik, koostada IÕK ja pikendada õppeaega. LÕK-il õppinud õpilastel on pärast põhikooli lõpetamist õigus veel täiendavale lisaõppeaastale. Selleks, et hinnata erinevate tugimeetmete kvaliteeti ja kättesaadavust lahkasime seda küsimust põhjalikumalt küsitluses.

Esmalt palusime intervjuude ja dokumendianalüüsi põhjal koostatud nimekirjast tuua välja, mida õppeprotsessis osalevad pooled ise tajuvad kehtiva hariduskorralduse aspektidest **kõige olulisematen HEV õpilaste toetamisel** (Joonis 15). Tulemustest nähtub, et erinevate küsitletud gruppide lõikes on hinnangud üldjoontes kattuvad. **Ligi 75% kõikidest küsitletutest peab tugevalt toetavaks meetmeks tugispetsialistide tuge ning ligi pooled küsitletutest õpetaja vabadust tunnis õppetööd korralda.** Juhime tähelepanu sellele, et siin ei ole tugi defineeritud kui vaid õpilaste toetamine. Intervjuudest koolitöötajatega ilmnes, et kohati võib õpetajate jaoks olla HEV õpilase õppe korraldamisel just abi tugispetsialistide otsesest nõustamisest.

Mõneti üllatuslikult hinnati ka eri tüüpi eriklasside loomise võimalust kaasavat õpet (tavaklassis) tugeval määral soodustavana. Seda võimalust peavad oluliseks kõik küsitletud osapooled. Seda selgitab ilmselt ühest küljest levinud arusaam, et tavakooli eriklassis õppimine ongi kaasamine (sellel peatume hiljem pikemalt). Teisalt näevad osad haridustöötajad eriklassi ajutise meetmena, mis võimaldab HEV õpilast hiljem efektiivsemalt tavaklassi kaasata. See puudutab eriti ajutisi hariduslikke erivajadusi ja hariduslikke erivajadusi, millega paremaks toimetulekuks saab õpilane spetsialistide abi.

Teisi meetmeid nähakse kaasamist tugevalt toetavatena selgelt alla poolte vastanute hulgas. Eristuvad vaid Rajaleidja spetsialistid, kes peavad teistest gruppidest, aga eelkõige tugispetsialistidest, märksa olulisemaks II tasandi nõustamist läbi Rajaleidja keskuse.

Joonis 15. Kehtivate hariduskorralduslike meetmete tugi eriklassi tingimusi vajavate õpilaste õpetamisele tavaklassis (toetab tugevalt)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Palusime vastajatel nimetada ka muid olulisi meetmeid, mida nad kaasamist soodustavaks peavad. Õpetajad ja juhtkonna esindajad tõid välja nii abiõpetajate kasutamise kui väikeklasside loomise võimalusi, mis on olulisel määral kaasamisprotsessile kaasa aidanud. Eelneva analüüsi valguses tuleb tõdeda, et abiõpetajate kasutamine on täna vähe levinud, samas kui väikeklasside eraldi välja toomine rõhutab veel kord eriklassi nägemist kui kaasamise meetet. Tugispetsialistid ja Rajaleidja töötajad näevad aga olulisena nii erinevate huvitegevuste võimaldamist kui ka koolide paindlikkust HEV õpilaste õppe korraldamisel. Näidetena tuuakse välja erisused/asendused õppekoormuses, kus nt individuaalsesse õppekavasse pannakse õpilasele vajalikud teraapiad.

Viimast tõid välja ka lapsevanemad, kelle sõnul teraapiate sidumine kooliga ja tunniplaaniga aitab õpilastel ennast tunda vähem stigmatiseerituna ning vajalikud (sotsiaalsed või meditsiinilised) tugiteenused muutuvad nii koolihariduse osaks:

„Täna on see põimitud tunniplaani sisse. Ta saab rehabilitatsiooniteenust siin samas koolis põimituna tema igapäeva koolitundide sisse. Ja talle ei tundu.. arvabki, et on kooli osa. Talle ei ole see mingi lisakohustus, et ma pean veel kuhugi minema“ (Tavakooli 4. kl HEV õpilase lapsevanem)

Üldiselt olid lapsevanemad praegu pakutavate tugiteenuste valikuga rahul ja leiti, et koolidel ja õpetajatel on enamasti kõik võimalused olemas, et õpilasi toetada². **Kahjuks ei olnud rahulolu teenuste pakkumise kvaliteediga ühtlaselt kõrge.** Ühe eriti silmatorkava näite puhul ebaõnnestus kodulähedases koolis nii tavaklassis õpilase tähenduslik kaasamine, eriklassis õpilase toetamine kui õpilase tavaklassi tagasi integreerimine:

Õpilasel ilmnisid 1. klassis raskused, mis väljendusid kooli kodukorra rikkumises. Vanema palvel viidi laps keset õppeaastat üle väikeklassi, et õpilane saaks rohkem tähelepanu ja kohaneks paremini kooli keskkonnaga. Kevadel suunati pere nõustamiskomisjoni, kust õpilane sai ATH diagnoosi ja soovitusel eriklassi tingimusteks. Väikeklassis õppimine siiski õpilase probleeme ei vähendanud, mis lapsevanema sõnul tulenes klassi õpetaja suutmatusel HEV õpilastega suhestuda. 3. klassi kevadel viidi õpilane uuesti üle tavaklassi, kuna konflikt väikeklassi õpetajaga ei võimaldanud õppimist klassis jätkata. Tavaklassi integreerimine aga ei õnnestunud ja probleemid jätkusid. Õpilasele määrati ajutiselt ka tugiisik, kes lapsevanema sõnul lapsele vastuseid ette ütles ja sellega last ärritas. Pärast neljandat klassi viidi õpilane vanemate soovil üle teise kooli väikeklassi. Koolivahetus oli õpilasele raske, ent esimese poole aasta järel kohanes ta uue kooliga ja praegu on selline korraldus talle sobinud. Nii vanas kui uues koolis oli õpilasele tagatud psühholoogiline nõustamine. Õpilase uuesti integreerimist tavaklassi tema keeruliste kogemuste tõttu ei plaanerita.

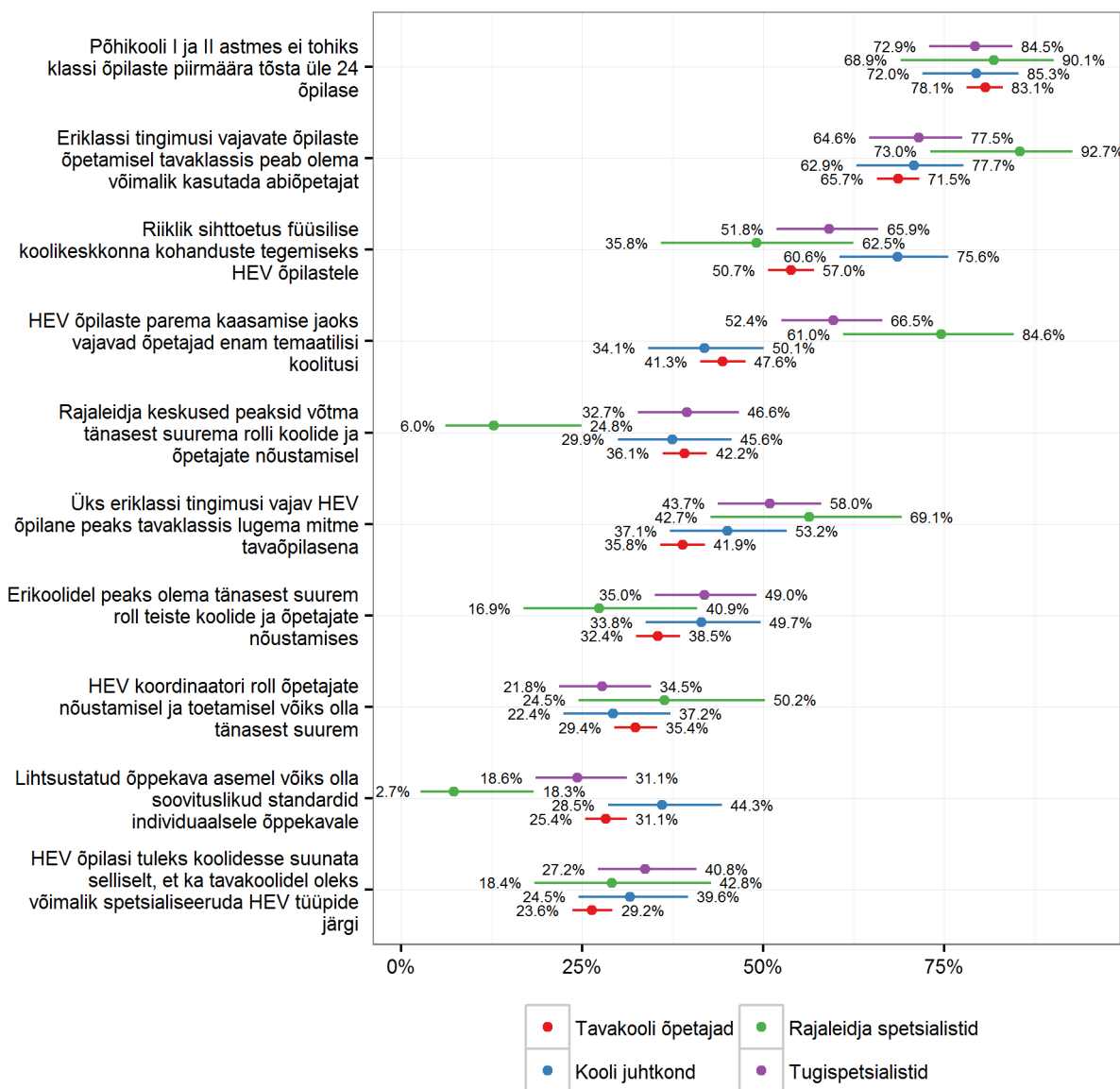
Lapsevanemad tõid oma kogemustest näiteid ka sellest, kuidas teoreetiliselt olemasolevaid tugimeetmeid tegelikkuses pole võimalik kasutada. Muuhulgas toodi välja tugispetsialistide (piisava aja) puudumist, õpetajate soovimatust tavaklassis HEV õpilasele lisaressursse pühendada, kooli keeldumist väikeklassi avamisest. Selline tagasiside tugimeetmete rakendamisele on muret valmistav ja viitab takistustele osapoolte teadmiste, oskuste ja tõenäoliselt ka hoiakute vallas. Selle küsimuse juurde tuleme raporti jooksul veel tagasi. Siiski toonitasid lapsevanemad, et HEV õpilastele sobiva toe puudumine ei tähenda, et kool iseenesest oleks kehvalt tasemel. Mitmetel lapsevanematel oli samal ajal nende koolidega väga positiivseid kogemusi, sest HEV õpilase öde või vend tuleb seal väga hästi toime. Seega ei saa taandada HEV õpilastele toe puudumist koolikollektiivi üldisele ebakompetentsusele või puudujääkidele kooli õppekorralduses, vaid pigem on tegu konkreetselt probleemidega HEV õpilaste toetamisel.

3.1.2 Vajalikud muudatused meetmetes ja õppe korraldamisel

Uurisime osapoolte arvamusi võimalike hariduskorralduslike muudatuste suhtes, mis võiksid enim kaasa aidata eriklassi tingimusi vajavate õpilaste kaasamisele tavaklassi (joonis 13). Kaks kõige olulisemat tegurit, mis joonistuvad välja kõikide osapoolte hinnangutest, on klassikomplektide suuruse limiteerimine ning abiõpetaja kasutamise võimalus. Mõlemad tegurid peegeldavad eespool ilmnunud tulemusi, mille järgi enamike poolt peetakse oluliseks takistuseks HEV õpilaste kaasamisel õpetajate piiratud ajaressursi, mis ei luba HEV õpilastele vajalikku lisatähelepanu pöörata või näiteks diferentseeritud õppekavu järgida.

Olulisimate teguritena tuuakse vastajate poolt välja veel füüsilise koolikeskkonna kohandamiseks vajaliku sihttoetuse olemasolu ning õpetajatele täiendavate koolituste pakkumise võimalust. Võrreldes õpetajatega näevad kooli juhtkonna esindajatest enamad koolikeskkonna füüsilist kohandamist olulisena. Samuti on Rajaleidja spetsialistides, tugispetsialistides ja koolijuhtide esindajate seas enam kui õpetajate seas neid, kes peavad oluliseks õpetajate täiendavat koolitusvajadust. Seega õpetajad hindavad oma kompetentsi mõnevõrra kõrgemaks või ei näe oma oskuste puudumises niivõrd suurt probleemi kui teised valdkonna spetsialistid.

² Samas tuleb siinkohal arvestada, et lapsevanemate valim, kellega õnnestus intervjuusid teha võib olla nihkes positiivsemate kogemustega lapsevanemate suhtes. Igal juhul on tegemist vanematega, kes on teadvustanud HEV olemasolu ning võtnud ette samme sellega paremaks toimetulekuks.

Joonis 16. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)

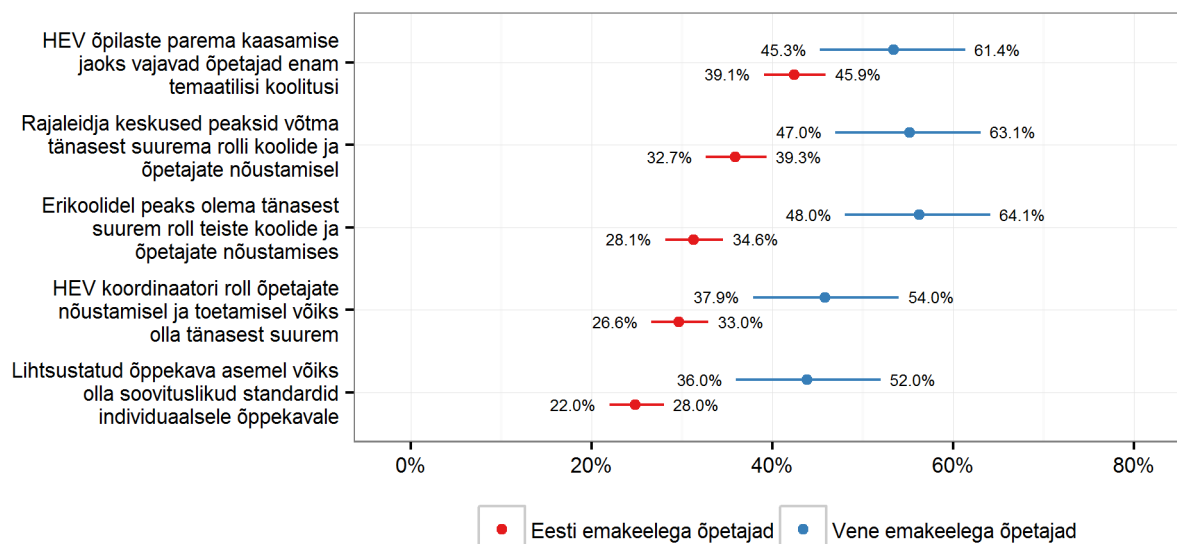
Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Huvitaval kombel hindavad Rajaleidja spetsialistid vähemad kui kõikidest teistest osapooltest, et Rajaleidja keskused peaksid võtma suurema nõuandva rolli (vaid ca 15% rajaleidja tugispetsialistidest hindavad seda väga oluliseks muudatuseks). Antud asjaolu võib olla tingitud sellest, et Rajaleidja spetsialistid näevad ennast selles rollis juba piisavalt suurel määral, samas teised osapooled Rajaleidja keskuse ja selle spetsialistide tuge niivõrd oluliselt ei tunneta või eeldaksid suuremat Rajaleidja tuge.

Koolipidajate hinnangud teistest statistiliselt oluliselt erinenud, ja Rajaleidja keskuste rolli osas, kus koolipidajate hinnangud langevad kokku koolitöötajate hinnanguga (vt lisa 2 joonist L3).

Osapooled mainisid omapoolseid lisameetmeid, mis nende hinnangul oleks abiks kaasamise laiendamisel. Nii õpetajad kui koolijuhid tõid väga mitmel puhul välja vajaduse lastevanemate (ja ka kaasõpilaste) täiendavaks koolituseks ja nõustamiseks, mis seni pole saanud piisavalt tähelepanu. Vajalikuks peetakse ka erinevate teraapiate võimaldamist ning nende võimalikku integreerimist õppeprotsessi.

Vaid väike erinevus eesti ja vene emakeelega õpetajate vahel ilmnes selles, kui oluliseks peeti valitud hariduskorralduse muudatusi kaasamise laiendamiseks (Joonis 17). Huvitaval kombel lahknesid arvamused just õpetajatele parema nõustamise ja koolituste pakkumise valdkonnas, kus vene emakeelega õpetajatest tundsid süstemaatiliselt enamad, et nimetatud meetmed toetaksid suurel määral kaasamise laiendamist (vrld Joonis 16).

Joonis 17. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Uuringu käigus, nii intervjuudes kui küsitluses, uurisime ka haridusspetsialistide arvamusi **tänasest õppekavade korraldusest** ja kuidas see takistab või edendab kaasamist. Peatükis 2.3 nägime, et pisut üle poolt vastajatest leidis, et õppekavade vahel liikumine on raske ja tunnijaotusplaani erinevus takistab kaasamist. Samas intervjuud õpetajate ja tugispetsialistidega näitasid, et erineva tasemega õppekavad on head, kuna annavad õpetajale juhtnöörid, milline on oodatav standard. Samas ei pidanud nad väga oluliseks, millises formaadis (kas eraldi õppekavadena või näiteks ühe õppekava erisustena, need juhtnöörid on vormistatud. Joonis 17 näitab aga, et tugi tänase õppekavade formaadi muutmiseks soovituslikuks, märkimisväärset tuge ei saanud. Huvitav on siiski, et vene emakeelega õpetajad soosivad seda enam. Seda teemat puudutati mh ka intervjuudes õpetajahariduse ekspertidega Tallinna ja Tartu Ülikoolist, kes samuti nõustusid, et täpne õppekava formaat ei ole nii oluline kui selle sisu. Standardite olemasolu peetakse siiski oluliseks, kuigi õpetajakoolituse eksperdid juhtisid tähelepanu ka õppekavade arendamise vajadusele laiemalt. **Seega õppekavade erinevusi nähakse küll mõningal määral takistustena, ent teisalt ei tunta suurt vajadust tänast formaati muuta.**

3.2 Tugiteenused

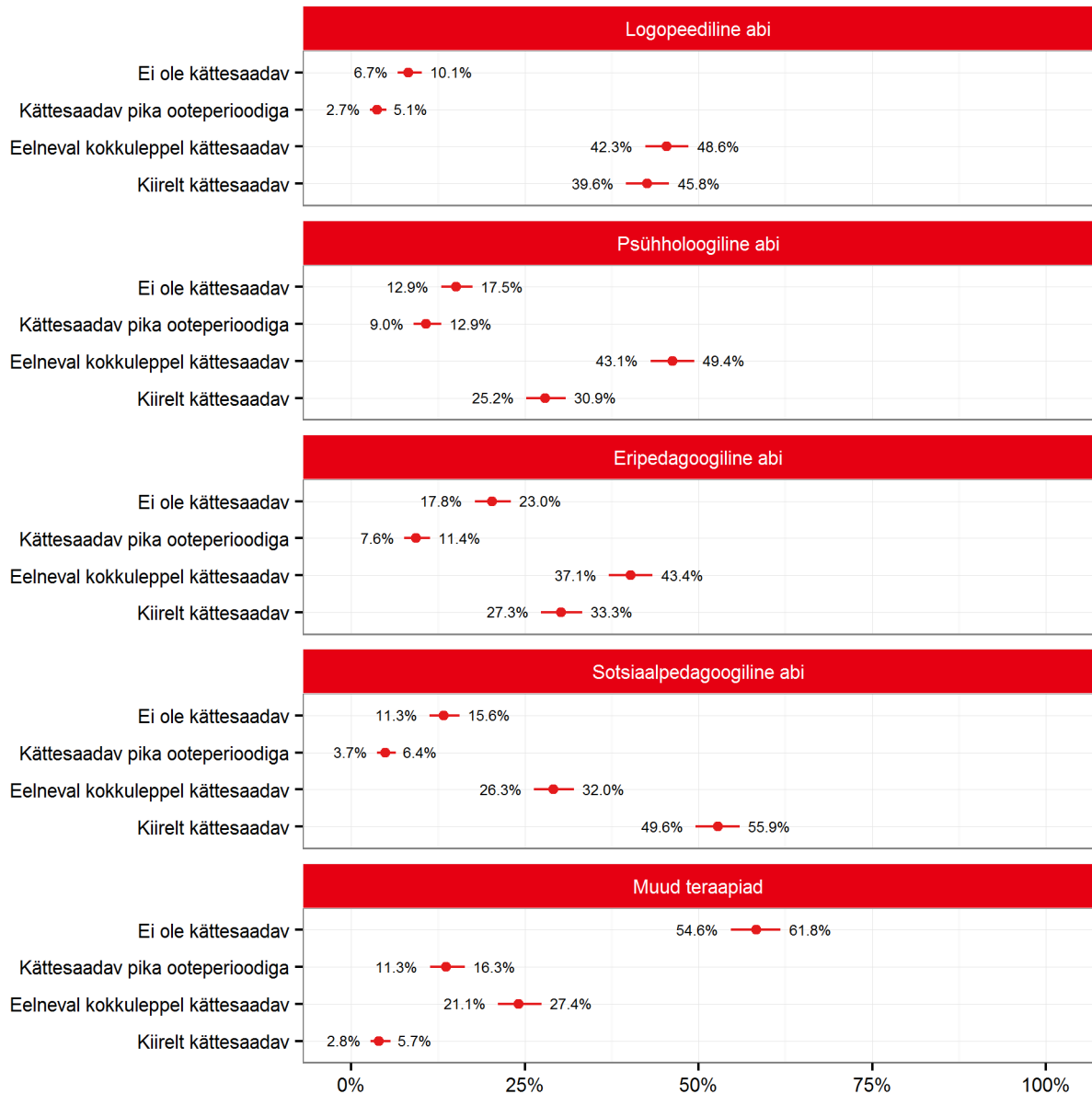
3.2.1 Kooli tugispetsialistid

HEV õpilaste toetamisel mängivad olulist rolli koolide tugispetsialistid: eripedagoog, logopeed, psühholoog, sotsiaalpedagoog. Et saada ülevaadet erinevate tugiteenuste olemasolust ja kättesaadavusest Eesti koolides, küsisime nii õpetajatelt kui koolijuhtidelt sellekohaseid hinnanguid³. Nagu jooniselt Joonis 18 nähtub, siis valdav osa õpetajatest ja kooli juhtkonna esindajatest leiavad, et teenuste kättesaadavus koolis on kiirelt või eelneval kokkuleppel kättesaadav. Nii logopeedilise abi kui ka sotsiaalpedagoogilise abi olemasolu hindab positiivselt (st

³ Varem on tugispetsialistide kättesaadavust analüüsinud näiteks Faktum & Ariko (2015), ent kahe uuringu tulemused ei ole selles osas kahjuks võrreldavad.

kiirelt või eelneva kokkuleppe alusel kättesaadavaks) üle 80% vastanutest. Mõnevõrra halvem seis on eripedagoogilise ja psühholoogilise abiga, mis on aga siiski samuti kättesaadav üle 70% vastanute hinnangul. Samas muud teraapiad, mille vajadus on tõenäoliselt ka olulisemalt madalam, on saadaval märkimisväärselt harvem (kättesaadav ca 30% vastanute hinnangutel). Seega peamised tugiteenused on küll valdava osa õpetajate hinnangutel õpilastele saadaval, kuid nn lisavõimalused erinevate teraapiate näol pigem mitte.

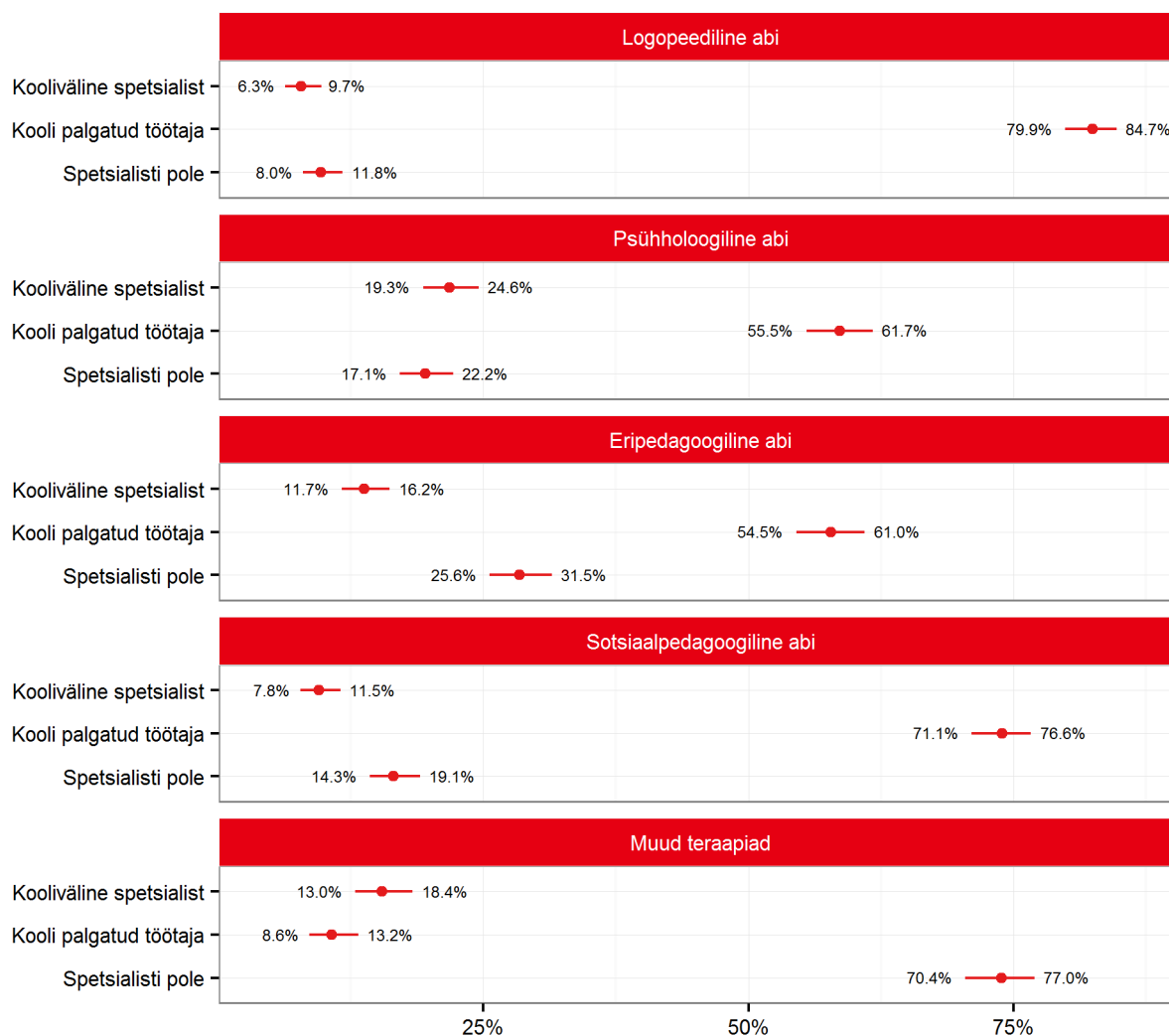

Joonis 18. Tavakooli õpetajate hinnang tugiteenuse kättesaadavuse kohta koolis

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Et saada ülevaadet nii kooli- ja kooliväliste spetsialistide osakaalu kui ka nendega rahulolu osas, küsisime õpetajatelt sellekohaseid hinnanguid. Tugiteenuste pakkujad jagunevad kooli enda palgatud ja koolivälisteks spetsialistideks (Joonis 19). Koolivälised spetsialistid võivad olla nii Rajaleidja spetsialistid, mõnest teisest koolist käivad või muust asutusest tellitud. Õpetajate kogemuse kohaselt on logopeediline ja sotsiaalpedagoogiline abi valdavas osas kooli enda poolt pakutav. Psühholoogiline ning eripedagoogiline abi on aga kooli poolt tagatud vaid ligi 60% küsitletute kogemuse kohaselt. Samas, juhul kui kooli enda poolt spetsialisti palgatud pole, on psühholoogiline abi tagatud kooliväliselt ligi 22% õpetajate koolides, kuid

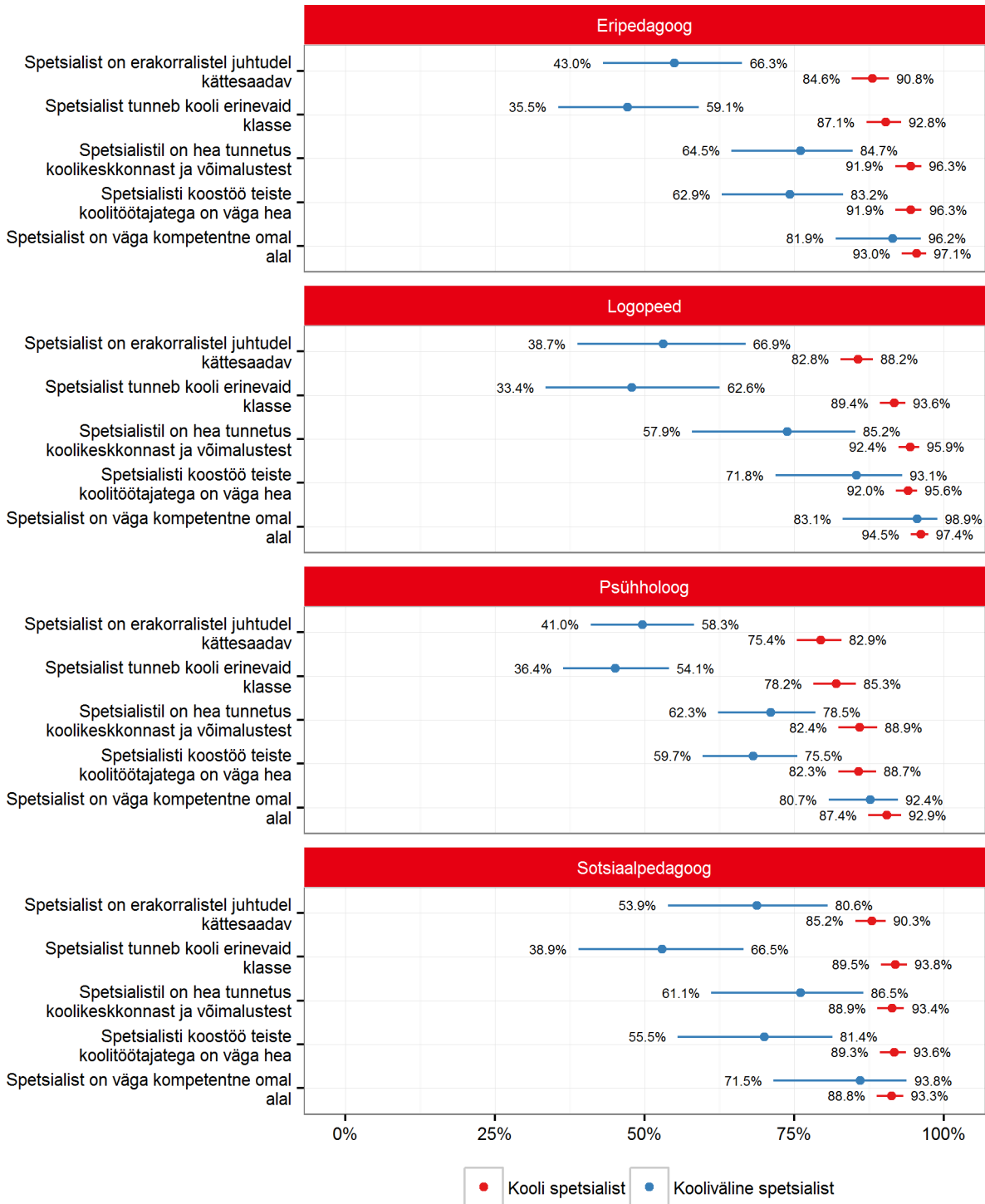
eripedagoogiline abi võimaldatav vaid ca 13% õpetajate kogemusel ning tervelt neljandik õpetajatest peab eripedagoogi teenust oma õpilastele kättesaamatuks.

Joonis 19. Tugiteenuse pakkumine koolides (% tavakoolide õpetajatest)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Palusime õpetajatel hinnata ka erinevate spetsialistide tööd nii kompetentsi, koolisese koostöö, õpilaste tundmise kui ka kättesaadavuse lõikes (Joonis 20). Kooli enda spetsialistide tööd hinnati kõigis antud kategooriates küllaltki positiivselt. Hinnangud koolivälistele spetsialistidele kategooriates, mis puudutavad nende kättesaadavust, õpilaste ja kooli tundmist ning koostööd koolitöötajatega, olid küllaltki arusaadavalt madalamad kui vastavate kategooriate hinnangud kooli enda spetsialistide tööle. Samas kompetentsi hinnangud kahe hinnatava grupi vahel olulisel määral ei erinenud. Seega, olenemata spetsialisti taustast või erialast, on õpetajad nende kompetentsusega üldjoontes rahul. Siiski on tugiteenuste ja kaasamise tulemuslikkuse seisukohalt oluline just konkreetsete õpilaste spetsiifiliste vajaduste ja eripärade tundmine ning spetsialisti kiire reageering võimalikele (kriisi)situatsioonide tekkele. Samuti on kaasamisprotsessi edukuse puhul oluline koolipersonali koostöö, infovahetus ning vastastikune abi. Kõikides nendes aspektides on kooli enda spetsialisti abi märksa tulemuslikum ja kohasem ning, tulenevalt andmetest, ka õpetajate seas kõrgemalt hinnatud.

Joonis 20. Tavakooli õpetajate hinnangud spetsialistide tööle (nõustub suurel määral või nõustub täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Spetsialistide endiga läbiviidud intervjuud näitasid, et tugispetsialistide pakkumine koolides varieerub olulisel määral ning üldiselt on puudus eripedagoogidest ja logopeedidest, keda lihtsalt polevat Eestis piisavalt (nagu näitasid ka küsitlusandmed, kus 60% kooli juhtidest ja koolipidajatest leidsid, et vastavate spetsialistide leidmine Eestist on takistuseks). Lisaks spetsialisti olemasolule on suuremates koolides probleemiks ka spetsialisti töökoormus, mis sunnib juhtumeid prioritseerima ja vähem kriitilised juhtumid võivad jääda pikalt

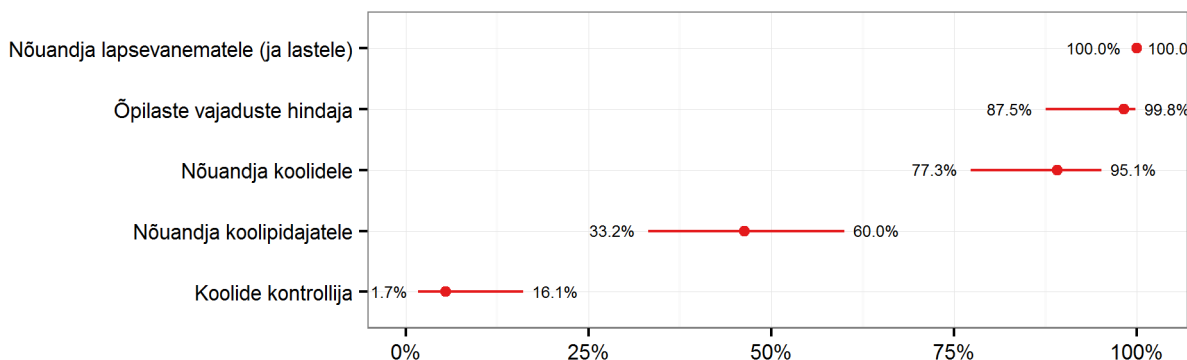
abita. Väljast poolt tellitavaid tugispetsialiste ei hinda õpetajad sama heaks kui kohapeal töötavaid spetsialiste, sest nende igapäevane kättesaadavus on halvem.

„No see on parem kui mitte midagi, võin ma eelmise kooli kogemusest öelda. Aga parem on, kui spetsialist on siin, siis on ta lastele ka rohkem tuttav ja oma, lapsed avavad end rohkem ja lasevad ligi, sest teadupärast erivajadusega laps võõrastab väga palju rohkem, kuigi meil on ka vastupidiseid näiteid. Lisaks see, kui probleem on akuutne, siis ei pea spetsialisti ootama, sest me ju teame, et probleeme peab lahendama siis, kui nad on tekkinud, mitte tagant järele.“ (Tavakooli kogemusega erikooli õpetaja)

3.2.2 Rajaleidja roll

Oluliselt panustab HEV õppe korraldamisse Rajaleidja võrgustik. Lisaks NÕK otsustele ja II taseme nõustamisele on Rajaleidja keskuste oluliseks rolliks NÕK soovitude ellu viimise nõustamine koolides. Nii keskuse enda töötajate kui ka kõigi teiste osapoolte hinnangul on praegune nõustamisepõhine NÕKi protsess vajalik ja enamasti kvaliteetne, ent keskused on ülekoormatud. Liigne koormus venitab soovitude saamise aegsid ja põhjustab aegajalt eksimusi juhtumihaldamises, mille tulemusel ei saa NÕK teha vajalikke otsuseid. Puuetega laste vanemad olid kriitilised pideva hindamisvajaduse osas ning leidsid, et juhtudel kui laps on kooli tugispetsialistide pideva jälgimise all, ei peaks olema vajalik pidev täiendav hindamine nii puude kui NÕK soovitude tarvis.

Eelpool nägime, et kolmandik kuni pooled koolitöötajast sooviksid praegusest enam, et Rajaleidja keskus oleks koolidele nõustajaks. Kõik küsitletud Rajaleidja spetsialistid peavad oma rolliks olla nõuandja lapsevanematele (ja lastele) ning hinnata õpilaste vajadusi (Joonis 21). Pea kõik näevad enda rolli ka koolide nõustajana. Mõnevõrra vähemad Rajaleidja spetsialistid näevad end ka nõuandajana koolipidajatele.

Joonis 21. Rajaleidja spetsialistide hinnang Rajaleidja keskuse rollile hetkel (suurel määral)

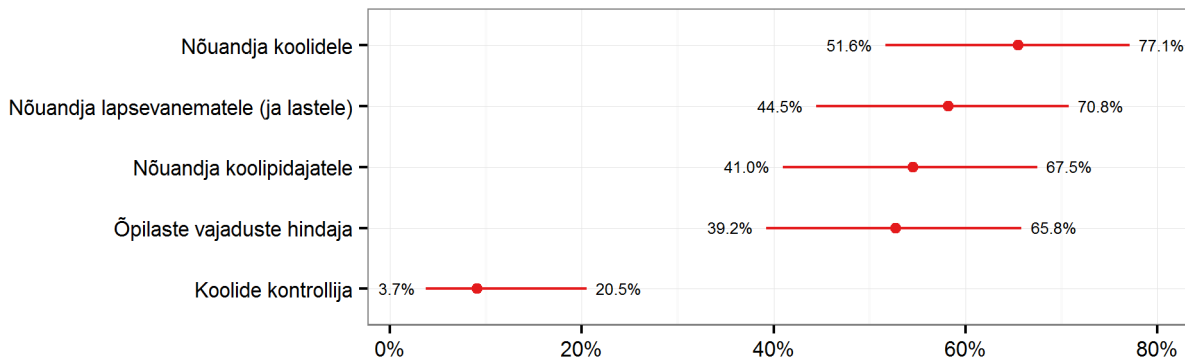
Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Lastevanemate intervjuudes ilmnes tugevat kriitikat Rajaleidja keskuste tööle. Peamiselt tunti, et keskustes hinnatakse lapsi pinnapealselt või et lapsevanem (ja mõni kord ka kool) satub koostöö asemel hoopis kaitsja positsiooni. Ühel lapsevanemal oli olnud Rajaleidja keskustega tegemist mitmetel juhtudel ja tema kirjeldas koostööd keskusega järgnevalt:

„Rajaleidjas, Innoves olen käinud lapsevanemana, olen käinud lapse ja perekonna tugiisikuna ja olen käinud seal nagu õpetaja. Alati on üks ja sama probleem, lapsele on vaja mingisugust tuge vaja. Kohati tekib lausa vaenuliku õhkkonna tunne. Ja see on täiesti reaalne, ükskõik millises rollis ma olen ka, ma olen lapsevanema või tugiisiku rollis või õpetaja rollis ..kogu aeg ma tahaksin nagu kelleltki midagi röövida.“ (tavakooli 2. kl HEV õpilase vanem)

Lapsevanemad kritiseerisid juhtumite menetlemise pikka aega Rajaleidjas, mille tõttu õpilased ei saa koheselt vajalikke soovitusi õppeviisi või õppekava muutmiseks.

Ka Rajaleidja keskuse juhtumihaldajad näevad kasvuruumi oma rollide täitmisel (Joonis 22). Samas on tulemuste usalduspiirid niivõrd laiad, et ühtegi väga eristuvat nägemust Rajaleidja rolli muutumise osas spetsialistide arvamustest välja ei joonistu. Pigem peegeldavad tulemused spetsialistide hinnanguid kitsaskohtade olemasolule kõikide osapoolte teadmistes ja suutlikkuses ning vajaduses täiendava nõu ja abi järele.

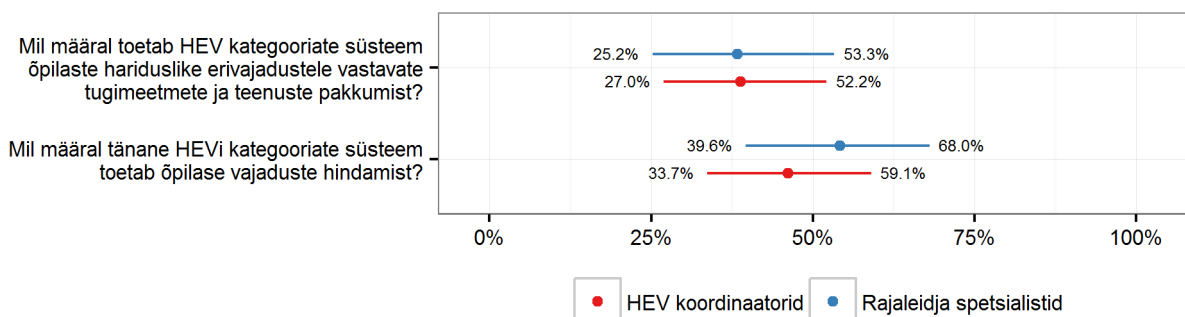

Joonis 22. Millised Rajaleidja keskuse rollid peaksid olema tänasest suurema kaaluga (% Rajaleidja keskuse spetsialistidest)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

3.2.3 Tugiteenuste ja HEVide kategoriseerimine

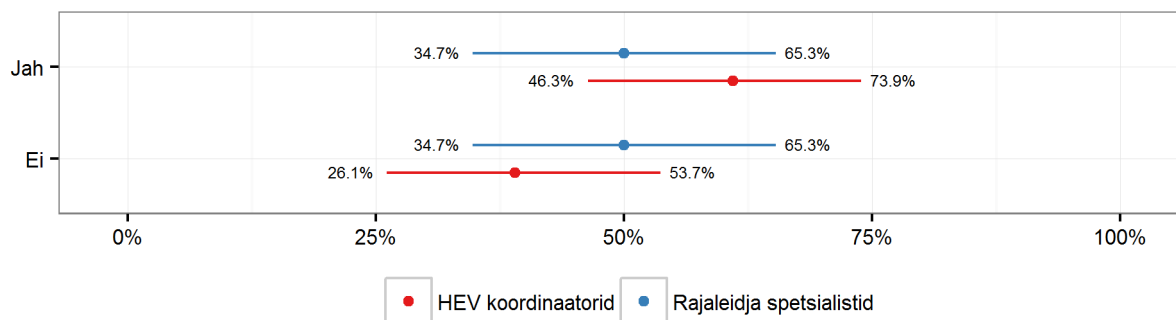
Kaasava hariduse printsiibid ütlevad, et õpilaste sildistamist tuleks vältida nii palju kui võimalik. See tähendab, et kui võimalik peaks hoiduma näiteks diagnoosipõhistest kategoriseerimissüsteemidest, mis ole alati üks-ühele seotud õpilase tegelike vajadustega. Teisalt on hariduskorralduses oluline omada teatavat ülevaadet erinevatest õpilaste gruppidest ning kohati on klassifikatsioonidest abi ka spetsialistidel oma igapäeva töö planeerimisel. Näiteks võimaldab õpilase HEV-i teadmine koolil planeerida, milliseid tugimeetmeid võib vaja minna või kuidas klasse komplekteerida. Seega siin on oluline otsustuskoht – mis on olulisem? HEV kategooriate süsteemi rakendamise ja puutuvad enim kokku koolide HEV koordinaatorid ja Rajaleidja spetsialistid. Seega küsisime nende hinnanguid süsteemi kasulikkusele nii vajalikke tugimeetmete ja teenuste efektiivsema pakkumise kui HEV õpilaste vajaduste hindamise vaatepunktist (Joonis 23). Mõlema küsimuse puhul hinnati HEV kategooriate süsteemi toetavat iseloomu positiivseks ca 50% või vähemate küsitletute poolt. Seega väga selgeid hinnanguid ega seisukohti välja ei kujunenud ning arvamused süsteemi kasulikkusest ja otstarbekusest on küllaltki ambivalentseid.

Joonis 23. Hinnangud HEV kategooriate süsteemile (toetab suurel või väga suurel määral)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Uurisime HEV koordinaatoritelt ja Rajaleidja spetsialistidelt ka, kas nende hinnangul võiks eriklasside ja HEV klassifikatsioonide süsteemi asendada õpilasele vajalike tugimeetmete kirjelduse ja Rajaleidja poolse nõustamisega. Jällegi ei kerkinud antud küsimuse puhul esile ühtset seisukohta. Toetavate ja mittetoetavate hinnangute osakaalud jagunesid mõlemas küsitletud grupis umbes pooleks.

Joonis 24. Kas kehtiva eriklasside ja hariduslike erivajaduste klassifikatsioonide süsteemi võiks asendada õpilasele vajalike tugimeetmete kirjelduse ja Rajaleidja poolse nõustamisega, kuidas õppetegevust tavaklassi tingimustes korraldada?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Kuigi vastajate seisukohad nendes küsimustes lahknesid, siis saab kokkuvõtvalt väita, et väga tugevalt toetust täna kehtivale süsteemile samuti ei näidatud. Intervjuud koolijuhtide ja HEV koordinaatoritega näitasid, et koolid ise ei tunne, et näiteks täpne HEV-ide klassifikaator kuidagi nende tööd lihtsustaks. Pigem olid intervjuueeritavad seisukohal, et nemad lähtuvad eelkõige sellest, mis EHise klassifikaatori järgi ette antakse ja täpsem info on niikuinii õpilaste arengu jälgimise kaardil.

4 Osapoolte teadmised, oskused ja hoiakud

Kaasava hariduse edendamisel on väga oluline ühiskondlike mõttemallide muutus – seda kinnitavad nii teaduskirjandus kui ka intervjuud erinevate osapooltega. Üheks suuremaks takistuseks HEV õpilase laiaulatuslikul toetamisel ja kaasamisel on erinevate osapoolte iganenud teadmised ja hoiakud. See puudutab nii lapsevanemaid, õpetajaid, koolijuhte, koolipidajaid kui ka kaasõpilasi ja laste sotsiaalset keskkonda laiemalt.

Lapsevanemate hoiakud ja teadmised on kriitilised HEV õpilase märkamisel ja aitamisel. Nii mõnigi kord ei soovi vanemad tunnistada lapse hariduslikke erivajadusi, mistõttu lapse aitamise viibib ning erivajadused süvenevad. Intervjuud spetsialistidega näitasid, et lapse HEV on küllaltki sagedasti vanemate jaoks tabu teema ning seda nähakse suure läbikukkumisena. Kõigi spetsialistide kogemuses on juhtumeid, kus lapsevanem varjab lapse hariduslikke erivajadusi ka kooli eest. Juhul kui lapsevanem keeldub tunnistamast lapse tõsiseid hariduslikke erivajadusi, siis kaasatakse keerulisemate juhtumite puhul ka kohalikud lastekaitse spetsialistid, kelle sekkumisel saab õpilane vajalikud tugimeetmed.

Ka õpetajate seas on neid, kes ei oska või ei soovi märgata laste erivajadusi, eriti kui koolil puuduvad ressursid HEV õpilaste efektiivseks toetamiseks. Probleem on eriti terav mitte-eesti emakeelega õpetajate seas, kelle jaoks on HEV õpilastega seotud dokumentatsiooni täitmine väga keeruline ja ajamahukas. Ka eestikeelsete koolide õpetajad tõid välja, et arengu jälgimise kaart, õpilase iseloomustused ja kokkuvõtted NÕK-i tarbeks ning IÕK nõuavad eripedagoogilisi oskusi ja sõnavara, mida tuleb paljudel õpetajatel töö käigus omandada.

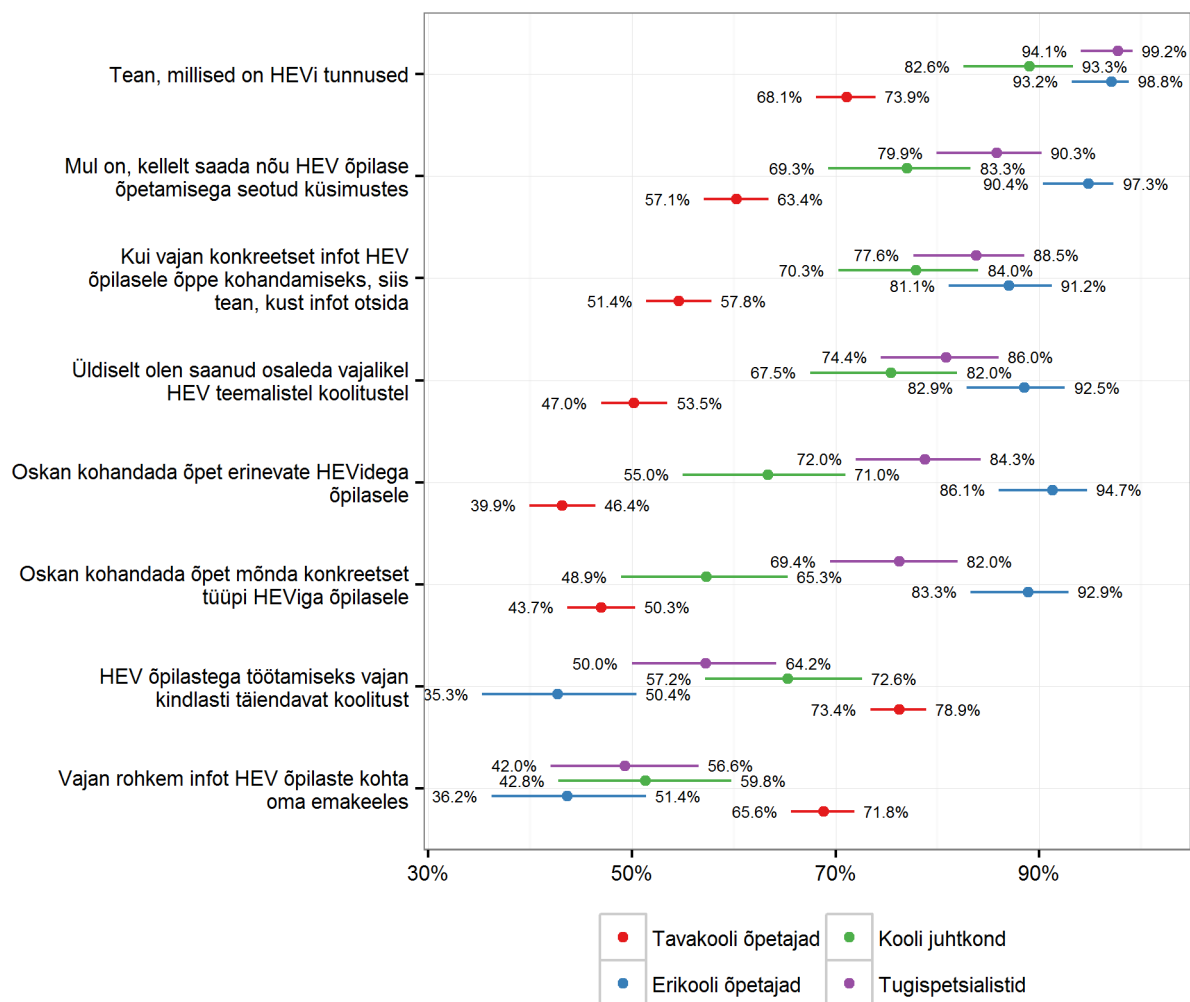
4.1 Oskused ja teadmised

Laiemaks probleemiks on õpetajaskonna eripedagoogiliste oskuste puudujääk, mida näitas ka viimane TALIS uuring (Übius *et al.* 2014). Õpetajad ei tunne end kindlalt HEV õpilastega tegelemisel ja ei oska ka märgata konkreetsete erivajaduste sümptomeid. Rajaleidja spetsialisti hinnangul on olukord eriti keeruline venekeelsetes koolides, mille õpetajate eesti keele tase ei ole alati nii hea, et nad saaks efektiivselt osaleda täiendkoolitustel. Kõigi spetsialistide intervjuud näitasid, et on vaja suurendada ja tõhustada õpetajate esmast ja täiendkoolitust HEV õpilaste osas. Eriti oluline on sealjuures ka praktiliste olukordade nägemine ja kogemine, kuna sageli on loengumaterjalide põhjal keeruline teadmisi koolituselt klassiruumi üle kanda. Teisalt leidsid õpetajad, kes on saanud eripedagoogilist koolitust ja tegelevad kaasamisega, et lõpuni valmis ei saagi olla enne, kui HEV õpilane on juba klassis. Suur osa eripedagoogiliste oskuste omandamisest peab käima käsikäes proovimise ja katsetamisega, sest HEV õpilased on väga erinevad ja õpetaja peabki oskama kasutada kõikvõimalikke erinevaid ressursse lapse toetamiseks.

Võrdlesime erinevate koolitöötajate (õpetajate, juhtkonna ja tugispetsialistide) hinnanguid enda oskustele ja teadmistele seoses HEV-iga (joonis 20). Oma üldisi teadmisi HEV-ist hindavad kõik osapooled valdavalt heaks. Peaaegu kõik tugispetsialistid, erikoolide õpetajad ja ligi 85% juhtkonnast teavad enda kinnitusele, millised on HEV-i tunnused. Tavakooli õpetajatest hindab vastavat teadmist piisavaks üle 70% vastanutest. Valdav enamus (ca 75-90%) erikooli õpetajatest, tugispetsialistidest ja juhtkonnast teab ka, kust vajadusel HEV-i alast nõu ja infot küsida ning tunneb, et on saanud piisavalt vastavaid koolitusi. Siiski tunnistavad nii juhtkonna kui tugiteenuste esindajatest üle poolte, et vajaksid veel täiendavaid koolitusi, erikooli õpetajatest tunnetavad enda koolitusvajadust vähemad. **Tavakooli õpetajate hinnangud nii info kättesaadavuse kui saadud koolituste piisavuse osas on kriitilisemad. Ligi 75% tavakooli õpetajatest tunneb kindlasti vajadust täiendavate koolituste järele.** Mis puutub aga teadmiste ja oskuste reaalsel rakendamisel õppeprotsessis, siis selles tunnevad tugispetsialistid ja eriti erikoolide õpetajad ennast kindlamalt kui juhtkonna esindajad ja tavakoolide õpetajad (õpetajad sealjuures oluliselt vähem kindlamalt kui juhtkond).

Ligi 50% tugispetsialistidest ja juhtkonnast vajaks rohkem HEV alast infot oma emakeeles. Tavakooli õpetajate hulgas on see osakaal veel mõnevõrra kõrgem. Kusjuures siinkohal ei eristu eesti ja vene õppekeelega vastajad olulisel määral, mis tähendab et vaja oleks ligipääsu nii eesti kui venekeelsetele materjalidele.

Seega üldjoontes tunnevad nii erikoolide õpetajad, tugispetsialistid kui ka koolide juhtkondade esindajad ennast üldises plaanis HEV-i temaatikaga kursis olevat. Samas reaalses õppeprotsessi läbiviimisel näevad erikoolide õpetajad ja tugispetsialistid ennast juhtkonnast märksa kompetentsemalt, mis on ka igati ootuspärane. Tavakoolide õpetajatest vähemad hindavad oma oskusi ja teadmisi nii HEV-i teoreetilise käsitluse aga eriti selle praktilise elluviimise suhtes kindlalt.

Joonis 25. Hinnang oma oskustele ja teadmistele seoses HEV-iga (nõustub suurel määral või täielikult)

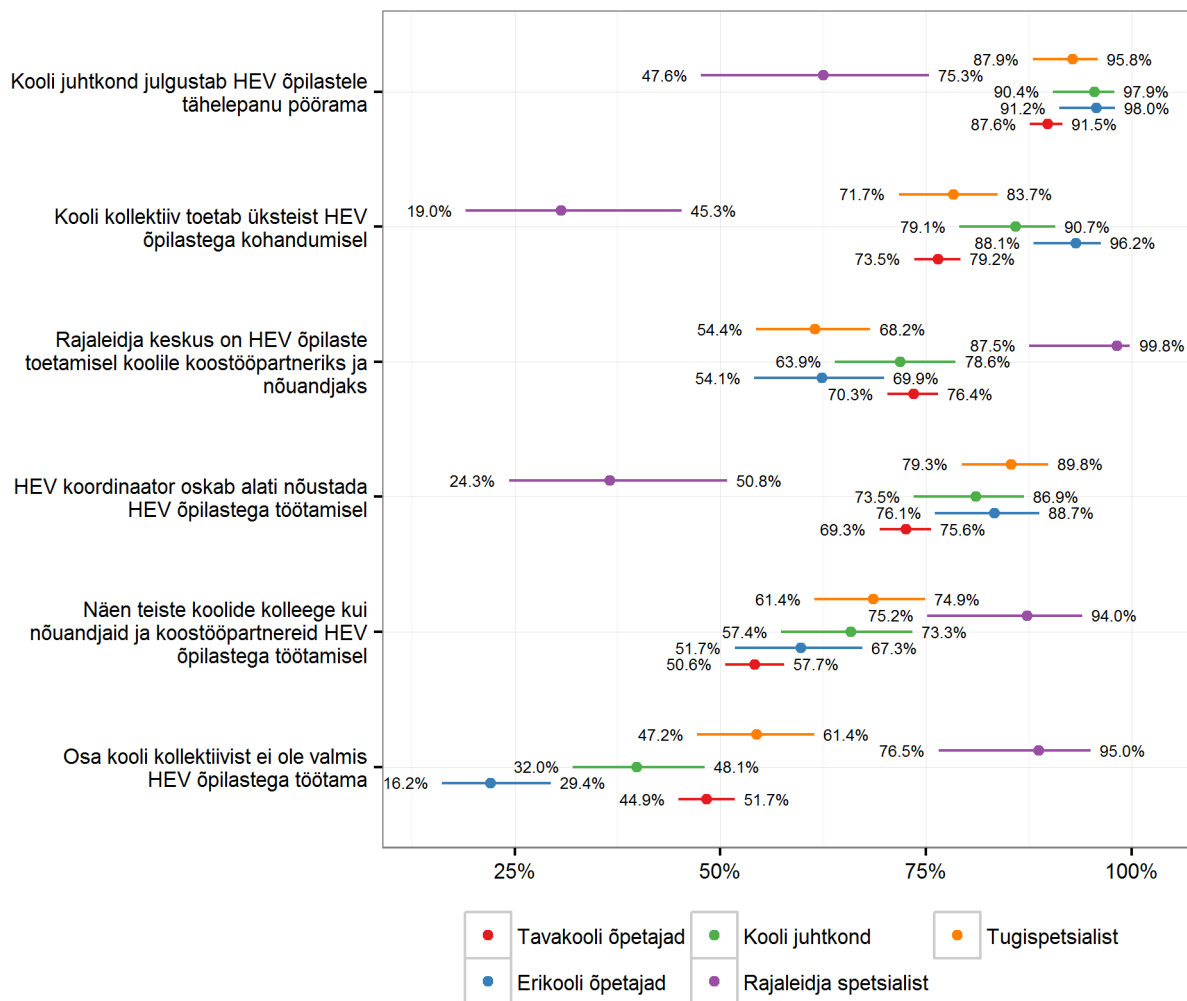
Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Küsisime esmalt osapooltelt hinnanguid teiste osapoolte valmisolekule ning toele HEV õppe soodustamisel (joonis 21). Selgelt eristuvad ühelt poolt koolide personal ja teisalt Rajaleidja spetsialistid. **Koolitöötajatest valdav osa hindab kaastöötajate tuge positiivselt** (75% või enam nõustub väidetega). Samas leiab ligi pool kooli personalist, et osa kollektiivist ei ole valmis HEV õpilastega tegelema. See osakaal on erikoolide õpetajate hulgas väiksem, mis on erikoolide spetsiifikat arvestades ka loogiline.

Rajaleidja spetsialistidest on kõikide nende hinnangute puhul enamad märksa pessimistlikumalt meelestatud. Kui ca 60% Rajaleidja spetsialistidest leiab, et kooli juhtkond julgustab HEV õpilastele tähelepanu pöörama, siis vaid ligi 30% näeb kooli kollektiivi toetust ja HEV koordinaatorite nõustamisvalmidust ning **tervelt 85% tõdeb, et osa kooli personalist ei ole valmis HEV õpilastega töötama.**

Rajaleidja spetsialistid eristuvad kooli töötajatest ka hinnangutes enda rollile, milles nähakse end suurel määral kooli toetavana. Teiste osapoolte (eriti tugispetsialistide) hinnangud Rajaleidja toele on mõnevõrra tagasihoidlikumad. Võimalik, et Rajaleidja keskuste rolli tajutakse koolides lisaks nõuandvale ka kontrollivana

ja seega just tugispetsialistid (aga ka teised osapooled) võivad näha oma kompetentsi kahtluse alla seatavana. Samas võib põhjuseks olla ka asjaolu, et Rajaleidja keskustes ei nähta piisavalt tuge esilekerkivate spetsiifiliste probleemide lahendamiseks.

Joonis 26. Hinnangud erinevate osapoolte valmisolekule HEV õpilaste toetamisel (nõustub suurel määral või täielikult)

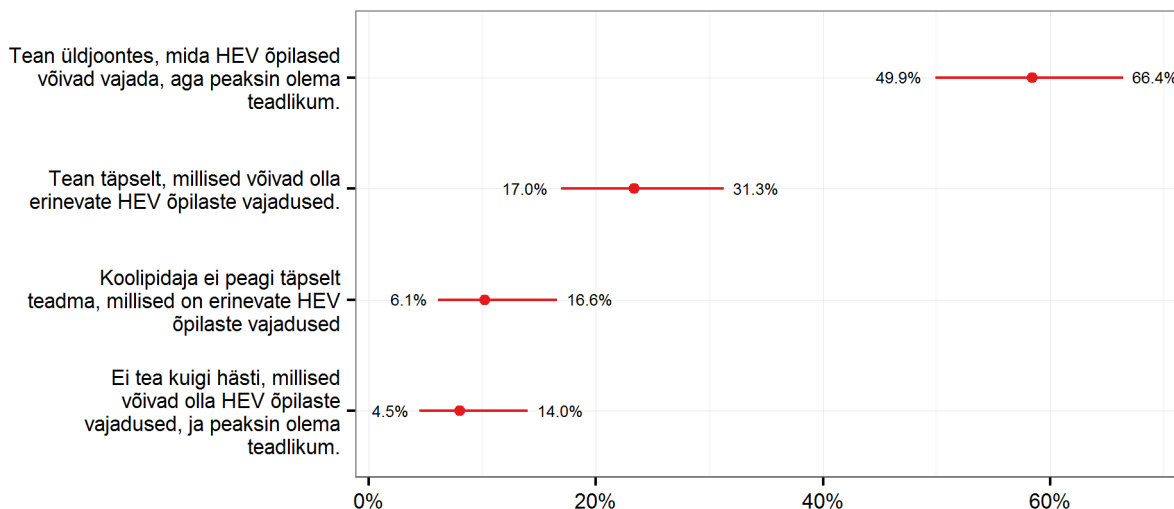
Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Nagu juba tugiteenuste kvaliteeti arutades nägime, on sageli tugiteenuste pakkumisel probleeme ja lapsevanemate hinnangul taandub see sageli spetsialistide teadmiste ja oskustele. Eelpool (ptk 3.1.1) kirjeldatud HEV õpilase juhtumi puhul rakendati õpilasele kahes erinevas koolis sisuliselt samu meetmeid, ent ühel juhul jäi õpetajate ja tugispetsialistide kompetentsusest puudu. Lapsevanem tõi konkreetse näite esimeses koolis väikeklassis töötanud spetsialistide ebaõnnestumisest:

„[Väikeklassi õpilased] hakkasid seal koolilaudadega ringi sõitma. Klassis istus nii psühholoog kui õpetaja ja nad ei suutnud midagi teha nende lastega. Nad ei SUUTNUD neid lapsi ohjata. Nad ei suutnud nende tähelepanu mujale viia ja nad ei suutnud lõpetada seda tegevust. Mis minu jaoks näitab, et need inimesed ei tea, mida nad teevad!“ (tavakooli 6. kl HEV õpilase vanem)

Küsitluse põhjal tajuvad ka tavakoolide õpetajad ise, et vajavad enam teavet HEV õpilastega töötamiseks nii pideva nõustamise kui koolituste näol. Samas sõltuvad kooli võimalused täiendavaid tugimeetmeid sageli ka koolipidajast ja sellest, mil määral koolipidaja on seadnud selle prioriteediks. Seetõttu uurisime ka koolipidajate esindajatelt, kuivõrd tunnevad nad, et on teadlikud HEV õpilaste vajadustest. **Üle poolte koolipidajad leidsid,**

et nad peaksid olema paremini informeeritud sellest, mida HEV õpilased vajavad (Joonis 9). Heaks tulemuseks võib pidada seda, et vaid vähesed vastajad leidsid, et nende tänased teadmised pole kuigi head ja veerand leidis, et teab täpselt, mida erinevad HEV õpilased võivad vajada.

Joonis 27. Hinnang oma teadmistele seoses HEV õpilaste vajadustega koolis (% koolipidajatest)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

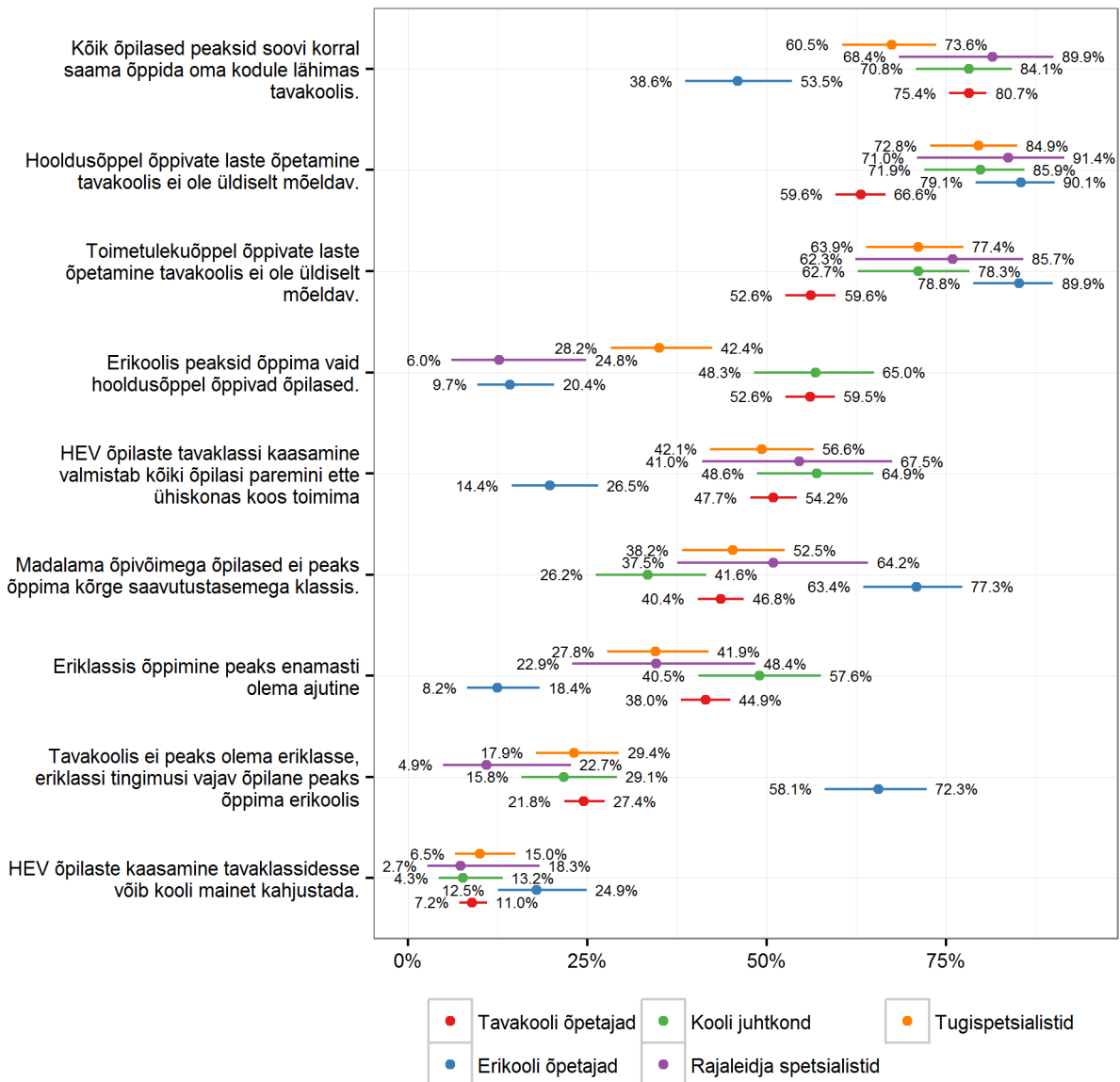
4.2 Hoiakud

Kaardistamaks HEV õpilastega seonduvaid üldisi hoiakuid, uurisime esmalt eri osapoolte nägemusi võimaliku HEV õppe korralduse osas (Joonis 28). Palusime hinnanguid väidetele, mis peaksid peegeldama just väärtuspõhiseid arusaamu õppe võimalikust korraldusest ning seega olema indikaatoriteks latentsete hoiakute esiletoomisel. Tulemustest selgub, et valdav hoiak kaasamise suhtes näib küllaltki positiivne. Ligi 70% enamikest gruppidest arvab, et kõik õpilased peaksid soovi korral saama õppida kodule lähimas tavakoolis ning vaid ca 20% vastanutest on seisukohal, et eriklassi tingimusi vajav õpilane peaks pigem minema erikooli. Vaid erikooli õpetajatest enamad hindavad tavakooli kaasamise väärtust madalamalt ning erikoolide vajadust tunduvalt kõrgemalt. Erikooli õpetajate eriarvamuse aluseks võib olla ka teiste õpetajatega võrreldes suurem kokkupuude eriti ressursimahukate HEV-idega õpilastega, kelle puhul tavakooli tavaklassis õppimine võib olla mõeldamatult keeruline.

Küllaltki suur osakaal kõikidest gruppidest leiab, et hooldusõppel ja toimetulekuõppel õppivate laste õpetamine tavakoolis pole üldiselt mõeldav (siinkohal eristuvad mõningal määral tavakoolide õpetajad, kes toetavad antud väiteid mõnevõrra vähem). Seega ühest küljest küll tunnustatakse (suurema osa gruppide loikes) vähemalt retoorilisel tasandil kaasava õppe põhimõtteid, kuid HÕK ja TÕK õppekavade puhul seda pigem ei eeldata. Siinkohal peab märkima, et Eestis on juba edukaid näiteid koolidest, kus toimetulekuõppel õpilased õpivad tavakoolis, kuigi eriklassis. Samas nägime eelpool, et tavakoolides on kokkupuude TÕK ja HÕK õpilastega üsna madal, mistõttu on siinsete vastuste näol tegu oletuslike hinnangutega. Võimalik on, et eri õppekavadega vähem kursis vastajad lähtusid küsimusele vastamisel küsimuse enda nii-öelda kallutatusest, arvates, et tegu on sotsiaalselt soovitava vastusega.

Viimasele viitab ka väike vastuolu sellega, et **ligi pooled tavakooli õpetajatest ja koolijuhtidest on arvamusel, et erikoolis peaksid õppima vaid hooldusõppel õppivad õpilased**, ja seega nii toimetulekuõppel kui lihtsustatud õppel (aga ka kõikide muude kategooriate alla liigituvad) õpilased võiksid tavakooli tingimustes hakkama saada. **Tugispetsialistide, eriti aga Rajaleidja spetsialistide ja erikooli õpetajate hulgas on taoline hinnang märksa vähemal määral toetatud.** On tõenäoline, et omades suuremat kogemust HEV õpilastega töötamisel, suhtuvad nad skeptilisemalt nii koolide kui õpetajate võimesse tähendusliku kaasamise elluviimisel

või ka tajuvad teiste HEV kategooriate õpilaste vajadusi spetsiifilisemast aspektist lähtudes ega pea nende kõikset kaasamist võimalikuks.

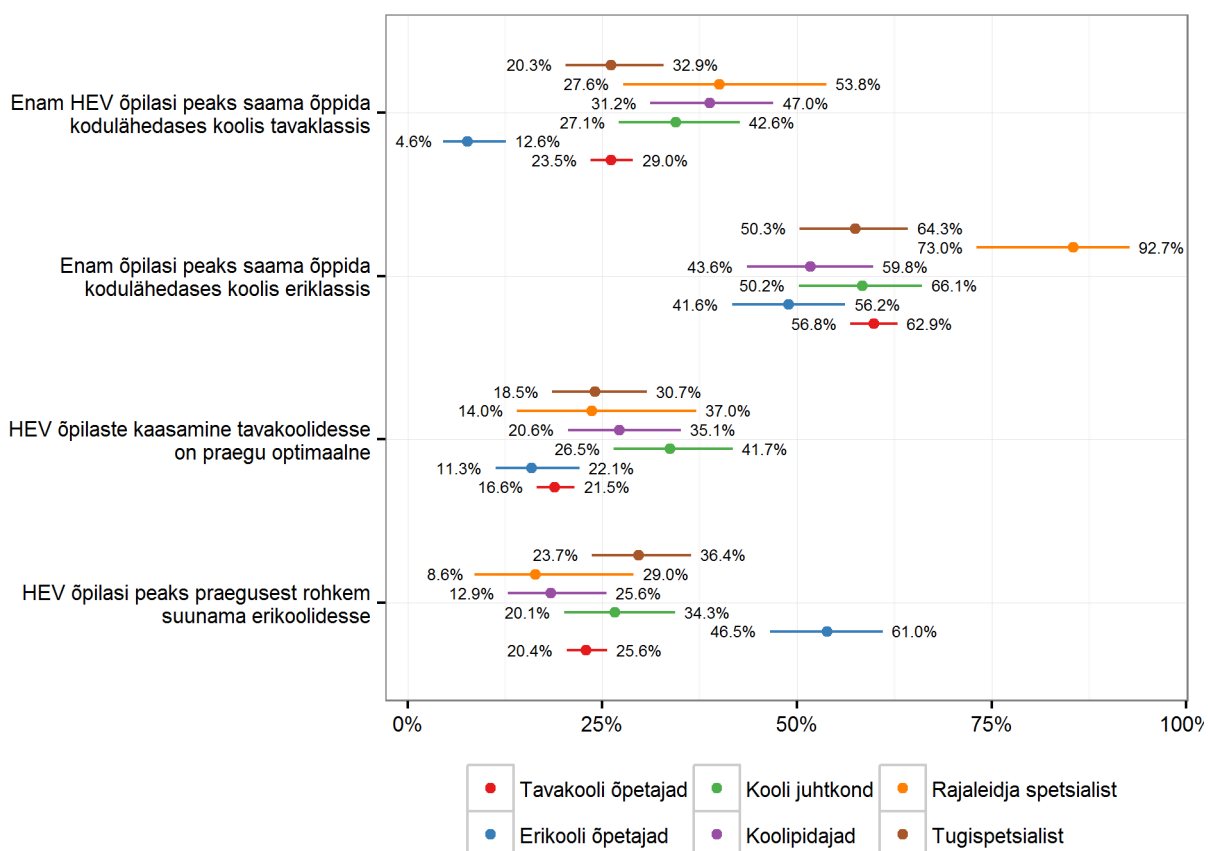
Joonis 28. Erinevate osapoolte nägemus HEV õppe võimalikust korraldusest (nõustub suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Hoiakud võivad olla tingitud nii praegusest olukorrast ja selle võimalikust probleemsest, aga ka üldisest teadmiste, oskuste või kogemuste puudumisest, mis loob pinnase erinevate hoiakustrite tekkeks ning kujundab vastavaid arusaamasid. Seega on võimalikud kaasamist takistavate tegurite põhjused alati kompleksed ning mingil määral üksteisega seotud. Ometi oleks mõistlik eristada puhtalt instrumentaalseid põhjuseid ja puhtalt hoiakutest tingitud ajendeid kaasamisprotsessi takistavate tegurite kirjeldamisel. Ühest küljest võimaldab taoline eristus hinnata probleemide raskuskeset, teisalt aga luua konkreetsemalt suunatud meetmeid probleemide lahendamiseks.

Praegust HEV õpilaste kaasamist tavakoolides peab optimaalseks vaid umbes veerand kõikide osapoolte esindajatest, mõnevõrra vähem õpetajad ja enam kooli juhtkonna esindajad (Joonis 29). **Üle poolte vastanutest kõikide osapoolte hulgas arvavad, et enam õpilasi peaksid saama õppida kodulähedases koolis**

eriklassis. Kusjuures selle arvamuse pooldajaid on oluliselt enamal määral Rajaleidja spetsialistide seas (ca 80% ulatuses). Kõigest ca veerand vastanutest eelistaks kaasatust tavaklassides laiendada ja umbes sama osakaal vastanutest rohkem HEV õpilasi hoopis erikoolidesse suunata. Antud kahe suunitluse toetuses eristuvad aga väga selgelt erikoolide õpetajad, kelle hulgas on tavakooli tavaklassi pooldajaid kõigest ca 10% ning erikoolide pooldajaid tervelt 50%. Mõnevõrra vähem koolipidajaid eelistaks HEV õpilaste suunamist erikoolidesse ning rohkem kaasamist tavaklassidesse. **Seega nähakse HEV õpilaste kaasamise praktilise lahendusena enamike poolt eelkõige eriklasside loomist tavakoolides ning pigem suhtutakse skeptiliselt õpilaste kaasamise tavaklassides.** Kusjuures eriklasse peavad suuremal määral vajalikuks just Rajaleidja spetsialistid. Erikoole peavad küllaltki suures osas vältimatuks (ja samas tavaklassidesse kaasamist mitte võimalikuks) vaid erikoolide õpetajad. Võimalik, et antud grupp tunneb hetkeseisu arvestades, et pakutavad tugimeetmed ja spetsiifilise õppe kvaliteet on erikoolides mõnevõrra parem kui tavakoolides.

Joonis 29. Hinnang HEV õpilaste kaasatusele Eestis

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Sellised tulemused erinevate haridusspetsialistide hoiakute osas peegeldavad kaasamise pinnapealset omaks võttu Eesti koolides. Ühest küljest öeldakse, et õpilasel peaks olema õigus õppida kodulähedases koolis, teisalt leiavad vastajad, et eelistama peaks sellisel juhul just eriklassi. Kuigi viimane on kindlasti parem kui erikool, siis ei saa seda siiski pidada kaasavaks õppeks. Kaasamise suurendamist tavaklassides soosib vaid kuni kolmandik vastajatest, kusjuures erikooli õpetajatest peaaegu mitte keegi.

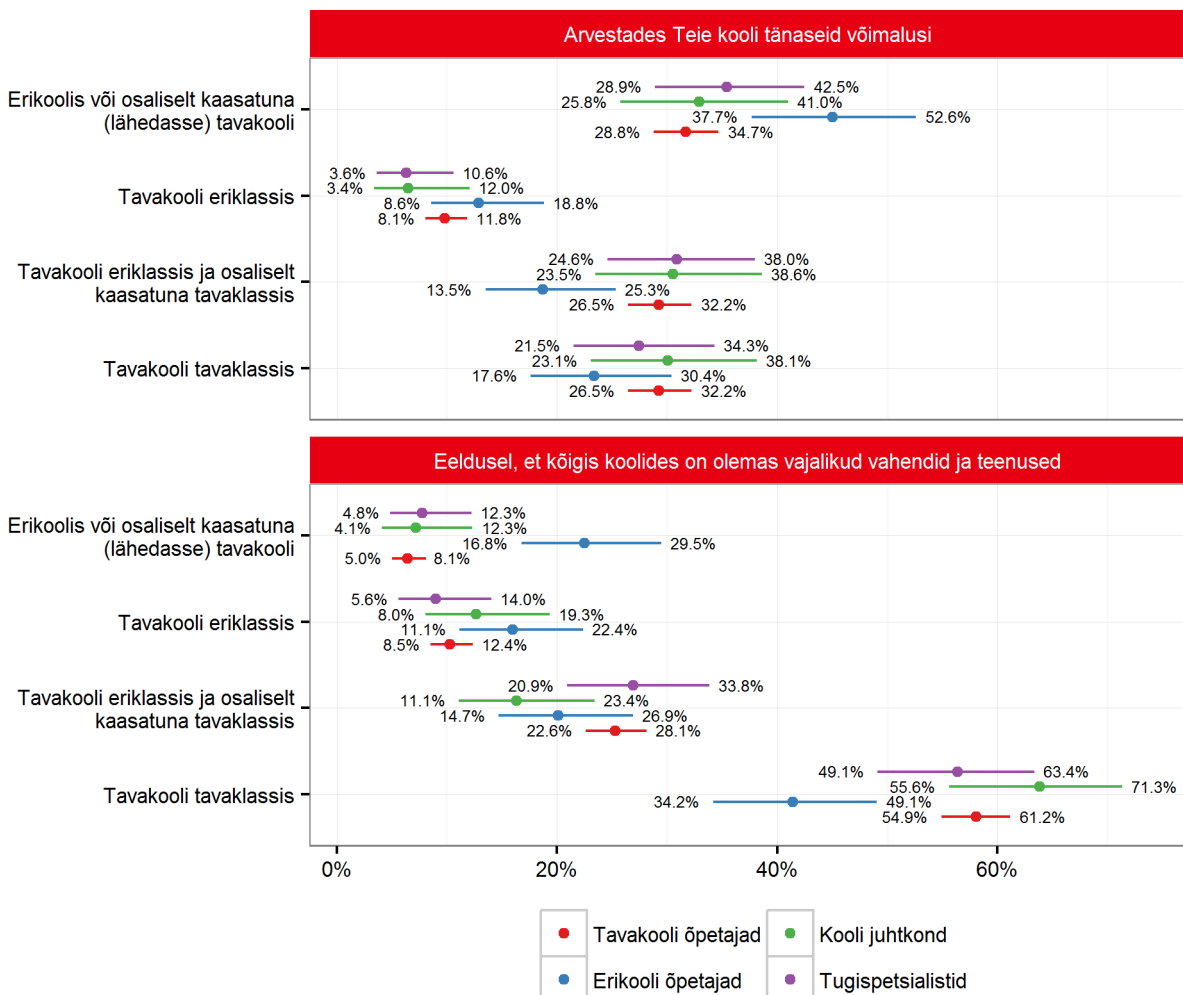
Üheks eriklasse soosiva hoiaku põhjuseks võib olla vajalike tugimeetmete ja -teenuste puudumine praeguses hariduskorralduses. Võiksime eeldada, et potentsiaalses olukorras, kus kõik vajalikud vahendid kaasamiseks oleksid tagatud, saaksime kaasamise võimalikkuse hinnangutest välja lugeda puhtalt hoiakulisi seisukohti antud teemal. Seetõttu palusime erinevatel osapooltel kirjeldada erinevate HEV-i tüüpidega õpilastele kohandatavat hetkepraktikat ning võimalikku praktikat eeldusel, et kõik vajalikud vahendid ja teenused oleksid tagatud

kasutades selleks nelja erinevat juhtumikirjeldust. Juhtumikirjeldused on tulenevalt küsitluse formaadist üsna napid, ent peaks pakkuma siiski võimaluse näha erisusi praeguse ja ideaalse korralduse vahel.

Juhtum 1. Põhikooli õpilane, kellel on kuulmishäire ja kes vajab õppimisel erivahendeid, kuid on hea õppeedukusega ja seltsiv laps (Joonis 30).

Koolide tänaseid võimalusi silmas pidades hindavad nii õpetajad, tugispetsialistid kui ka kooli juhtkond kõige optimaalsemaks lahenduseks füüsilise puudega õpilase puhul õpingute jätkumist kas tavakooli tavaklassis või tavakooli eriklassis (mõlemat varianti pooldavad umbes veerand kõikidest osapooltest). Ligi 30% kõikidest küsitletud gruppidest tunnistab, et õpilane oleks sunnitud jätkama vähemalt osaliselt erikoolis.

Eeldusel, et kõik vajalikud vahendid ja teenused oleksid tagatud, peavad antud juhul ligi pooled vastanutest õigeks õpetee jätkamist tavaklassis ning üle 20% vastanutest tavakooli eriklassis, osaliselt kaasatuna tavaklassi. Erikooli pooldavad hinnangud on enam esindatud vaid erikooli õpetajate hulgas, kes samas toetavad mõningal määral vähem ka võimalikku kaasamist tavaklassi. Erikooli õpetajad on ka ainus grupp, kelle hinnangud praeguse ja ideaalse olukorra vahel muutuvad väga vähe. **Üldiselt oleks aga antud juhtumi puhul suurema osa gruppide lõikes hinnangute muutus sõltuvalt vahendite ja teenuste olemasolust märkimisväärne.**

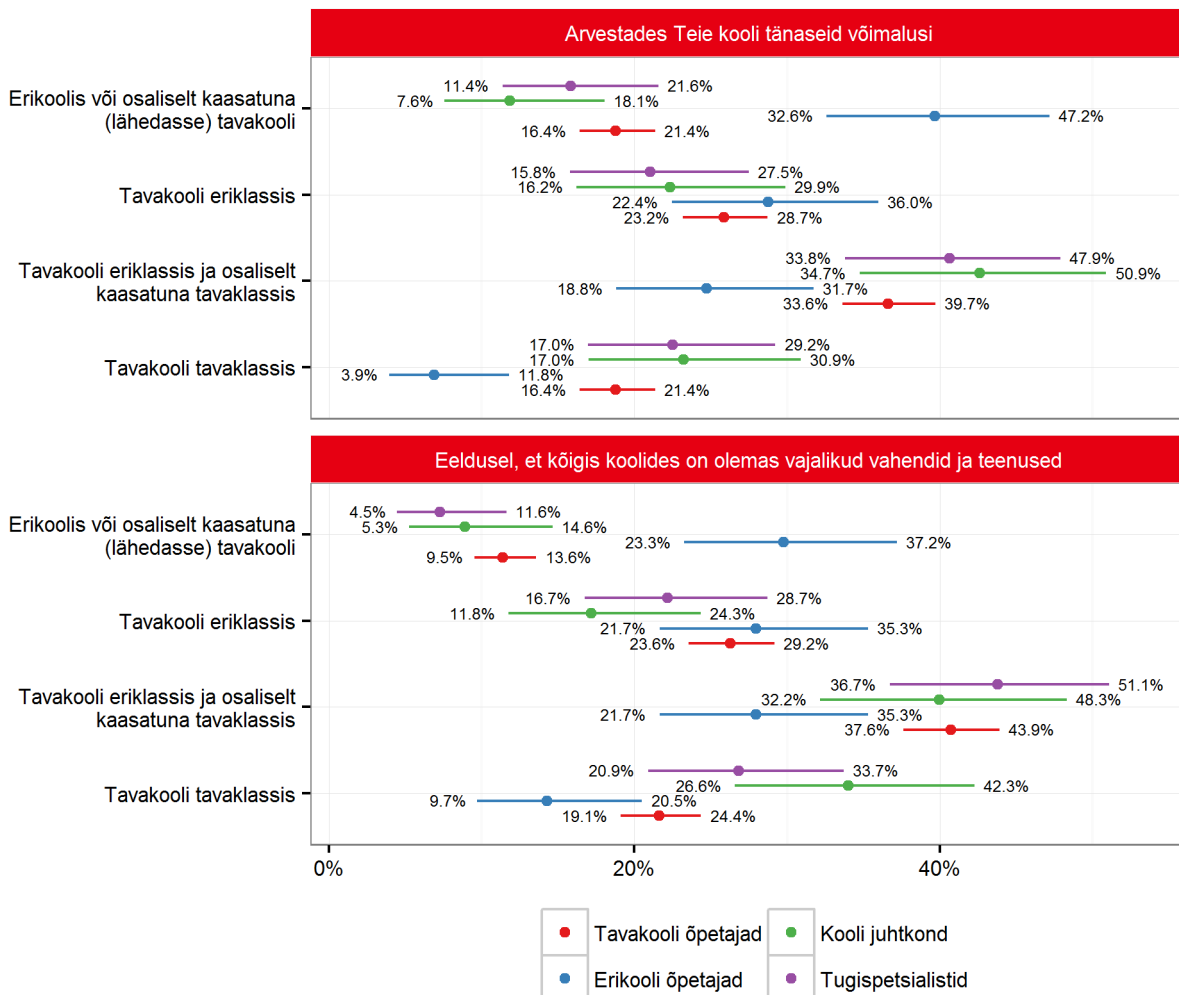
Joonis 30. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama põhikooli õpilane, kellel on kuulmishäire ja ta vajab õppimisel erivahendeid, kuid on hea õppeedukusega ja seltsiv laps?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Juhtum 2. Õpilane, kellel 3. klassis ilmnevad käitumisprobleemid, mistõttu ta segab sageli kaasõpilasi ja käitub nendega vägivaldselt, ent on hea õppeedukusega (Joonis 31).

Käitumisprobleemidega õpilase puhul peetakse hetkeolukorda arvestades valdavalt peamiseks lahenduseks õpingute jätkumist tavakooli eriklassis, osaliselt kaasatuna tavaklassis. Teiste võimaluste hulgast väga selgeid eelistusi ei eristu. Jällegi on erikoolide õpetajate hinnangud küllaltki suures kontrastis teiste osapoolte hinnangutega. Ligi 40% antud grupist peab õigeks käitumisprobleemidega õpilase jätkamist vähemalt osaliselt erikoolis. Tavakooli tavaklassi võimalust peab reaalseks vaid marginaalne osa erikooli õpetajatest.

Huvitaval kombel kõikide vahendite ja teenuste olemasolu eeldus eelpool toodud hinnanguid olulisel määral ei muudaks. Mõnevõrra küll väheneb erikooli pooldanud vastanute hulk, kuid erinevus ei ole üldiselt oluline. Seega käitumisprobleemide korral ei nähta potentsiaalseid meetmeid, mis võimaldaksid käitumishäiretega õpilasi täielikult tavaklassi integreerida ning lähtutakse eelkõige juba väljakujunenud hoiakutest.

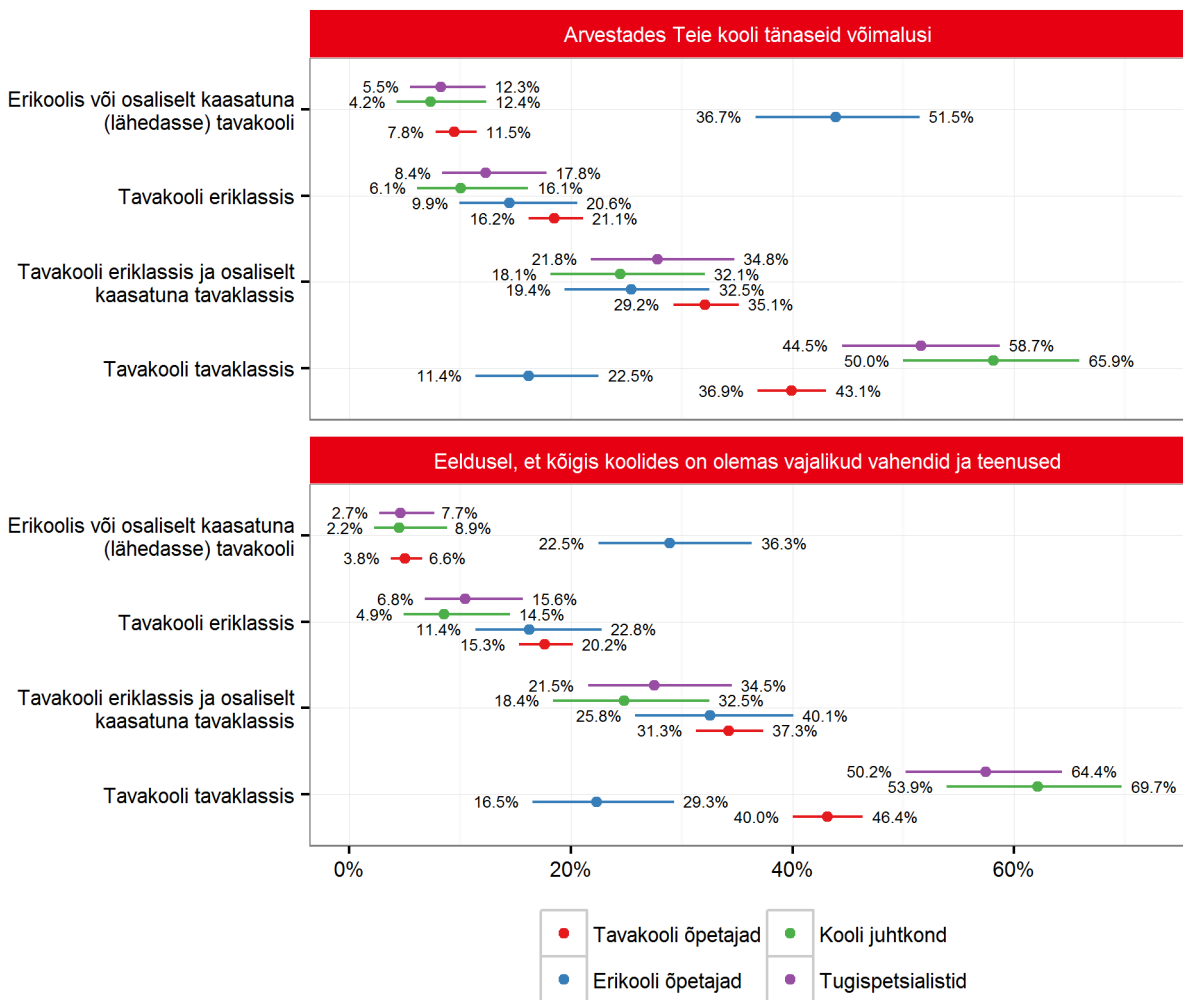
Joonis 31. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama õpilane, kellel 3. klassis ilmnevad käitumisprobleemid, mistõttu ta segab sageli kaasõpilasi ja käitub nendega vägivaldselt, ent õpilane on hea õppeedukusega?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Juhtum 3. Õpilane, kellel 4. klassis vähendatakse nõustamiskomisjoni soovitusel õpiesmärke eesti keeles tulenevalt raskest düsgraafiast (Joonis 32).

Antud HEV õpilase juhtumi korral ja tänaseid võimalusi arvestades näevad üle poolte koolide juhtkondade esindajatest ja tugispetsialistidest õpilase õppeteed jätkumist tavaklassis. Tavakooli õpetajate hulgas on sama hinnangu osakaal mõnevõrra väiksem (ca 40%) ning erikooli õpetajate hulgas veel väiksem (vaid umbes 20%). Ligi 30% kõikidest osapooltest hindab õigeks õppeteed jätkumist tavakooli eriklassis, osaliselt kaasatuna tavaklassis. Jällegi eristuvad kõige enam erikoolide õpetajad, kellest tervelt 40% peab vajalikuks õpingute jätkumist erikoolis.

Jällegi ei muuda kõikide vahendite ja teenuste olemasolu eeldus olulisel määral üheski küsitletud grupis hetkeolukorrast lähtuvaid hinnanguid (vaid erikoolide õpetajate hinnang erikooli vajadusele langeb mõnevõrra), millest võib taas järeldada juba väljakujunenud hoiakustrite püsivust.

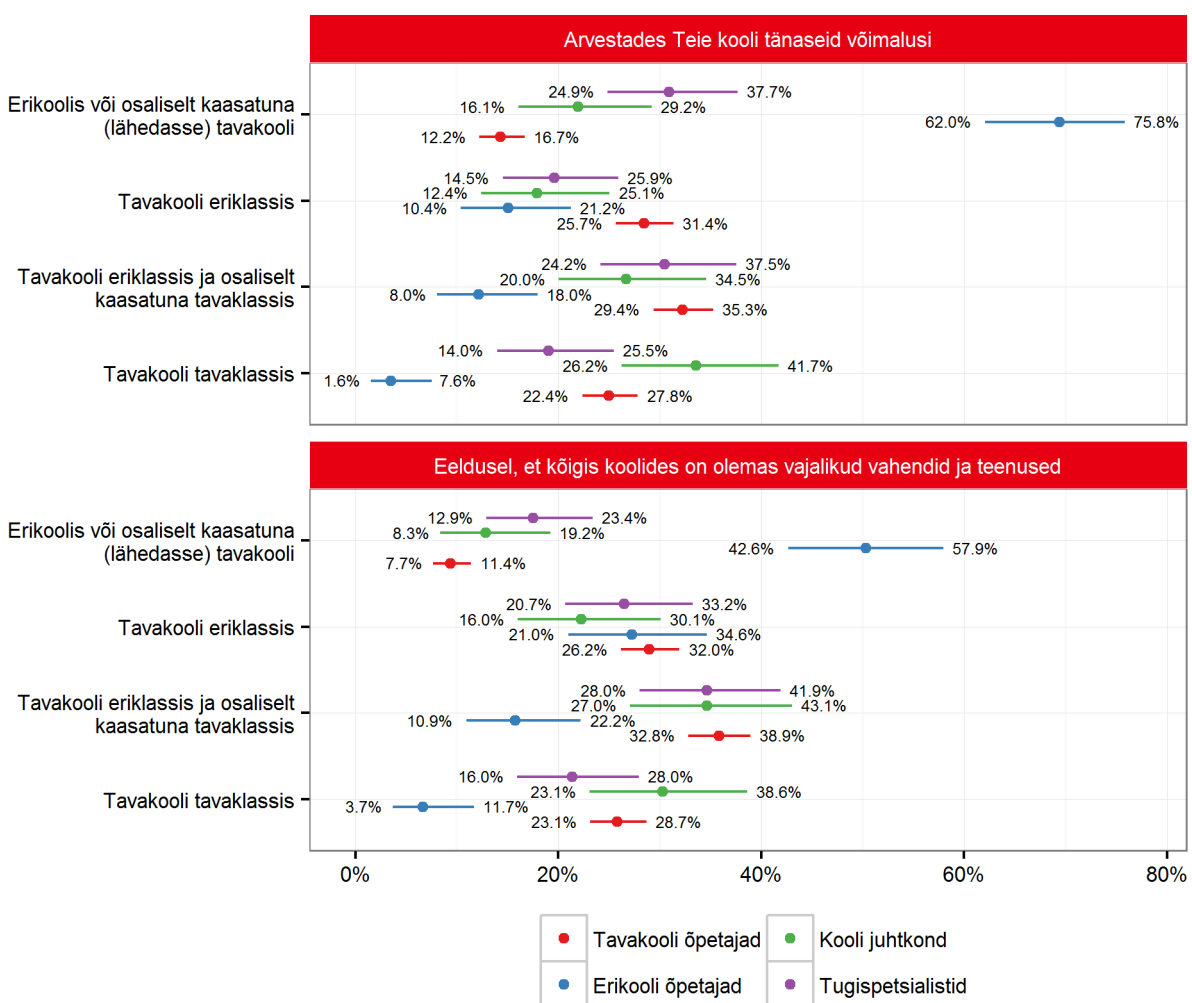
Joonis 32. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama õpilane, kellel 4. klassis vähendatakse nõustamiskomisjoni soovitusel õpiesmärke eesti keeles tulenevalt raskest düsgraafiast?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Juhtum 4. 1. klassi õpilane, kes õpib kodulähedases koolis tavaklassis ja kellele nõustamiskomisjon soovib lihtsustatud õppele üleminekut (Joonis 33).

Antud juhtumi puhul ja lähtuvalt hetkeolukorrast ei eristu ükski valikuvariant väga domineerivalt. Vaid erikoolide õpetajad hindavad jällegi suuremal määral erikooli vajadust ja peavad vähemal määral võimalikuks tavaklassi kaasamist. Teiste osapoolte arvamused jaotuvad küllaltki ühtlaselt erikooli, tavaklassi, eriklassi ja viimase kahe kombinatsiooni eelistuste vahel (kõiki neid valikuid pooldavad ca veerand kõikidest gruppidest).

Kõikide vahendite ja teenuste olemasolu hinnanguid jällegi olulisel määral ei muudaks, kuigi ideaaljuhul on vastajad siiski pisut kaasavama lähenemisega eelistades erikooliga võrreldes enam eriklassi. Mõningal määral langeks vaid erikooli õpetajate osakaal, kes peaks vajalikuks erikooli (asendades selle variandi tavakooli eriklassiga), kuid siiski umbes pooled peavad vajalikuks erikooli.

Joonis 33. Millisel viisil peaks õpinguid jätkama 1. klassi õpilane, kes õpib kodulähedases koolis tavaklassis ja kellele nõustamiskomisjon soovib lihtsustatud õppele üleminekut?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Võrreldes hinnanguid hetkeolukorralt ja potentsiaalsele võimalikule olukorralt erinevate HEV-i tüpaažide kaasamise suhtes, eristuvad hinnangud olulisel määral vaid kuulmishäirega õpilase juhtumi puhul. Seega võib järeldada, et kõige otsesemalt tajutakse puudust abivahenditest ja teenustest füüsilise puudega õpilaste

kaasamiseks ning hoiakulisel tasandil ollakse valmis senist kaasamise korraldust taolise HEV tüübi korral laiendama. Puudused materiaalses koolikeskkonnas ja konkreetsete abivahendite vallas on loomulikult ka kõige objektiivsemalt ja ilmsemalt määratletavad ning hinnatavad. Samas HEV-i tüüpide puhul, mis lähtuvad intellektipuudest või käitumisraskustest, ja milledega tegelemine nõuab eelkõige oskusteavet ja vähemal määral abivahendeid, lähtutakse pigem juba väljakujunenud hoiakustruktuuridest (või hinnatakse võimalikke vahendeid kaasamist mitte piisaval määral soodustavaks), mille raames ei peeta võimalikuks antud HEV juhtumitega õpilasi tavaklassi kaasata. Üllataval kombel eristuvad hinnangutes kõige enam erikoolide õpetajad, kes peavad olulisel määral enam vajalikuks HEV õpilaste suunamist erikoolidesse ja seda isegi juhul, kui tavakoolides oleksid kõik vahendid ja teenused tagatud. Teiste gruppide puhul tunnistatakse aga erikoolide vajadust küllaltki vähestel juhtudel, ning peamiseks lahenduseks peetakse eriklasse või eriklassi ja tavaklassi kombinatsiooni. Tähelepanuväärne on ka asjaolu, et peaaegu kõikide näidete puhul olid osapoolte (välja arvatud erikoolide õpetajad) hinnangud üldjoontes üksteisele küllaltki sarnased. Loomulikult oli siinkohal tegu väga lihtsustatud näidetega, ent siiski paistab, et haridusspetsialistid eelistaksid suurendada eriklassis ja osaliselt eriklassis õppimist enam kui tavaklassi kaasamist.

Pöördudes tagasi eelnevalt analüüsitud kaasamise kitsaskohtade juurde (joonis 13), tuleb hoiakulistest probleemidest veel välja tuua lastevanemate hoiakud. Neid pidas probleemseks ligi pool kõigist vastajatest ning seda kinnitasid ka intervjuud lastevanemate endiga. Peamiselt tunti muret, et lapsevanemad ei soovi tunnistada lapse hariduslikke erivajadusi ning tugivõrgustikud pole piisavad, et kõigi lastevanemateni jõuda.

Lapsevanemate fookusgruppide käigus toodi välja ka seda, et tavakoolis vajavad tavaklassi õpilased selgitustööd eriklassi õpilaste osas. Eriti kui eriklassis on õpilasi, kes on ka välimusest või käitumiselt väga erinevad teistest õpilastest on vajalik laste informeerimine. See on oluline nii eriklassis õppivate laste heaolu ja tunnivälise sotsialiseerumise jaoks kui ka õpilase üleviimisel eriklassist tavaklassi. Ühes uuritud koolis on perioodiliselt tegeletud tavaklasside laste hoiakute kujundamisega ning vanemad leidsid, et aja jooksul on ka kaasõpilaste hoiakud kujunenud kaasamist soosivaks. Samas töid erikooli lapsevanemad ühe peamise murekohana välja seda, et lapse tavakooli panemine ei oleks mõeldav, kuna ta langeks tõenäoliselt kiusamise ohvriks.

Haridusliku erivajadustega laste mistahes eraldamine või ka eristamine omab lisaks hariduslikule aspektile mõju ka sotsiaalsel ja psühholoogilisel tasandil. See tähendab, et **õpilase kaasamine õpiabirühma või väikeklassi omab õpilase jaoks sotsiaalseid ja psühholoogilisi tagajärgi, mis võivad mõjuda tema enesehinnangut ja -usku**. Varasemalt on leitud, et õpiabirühmas õppivad õpiraskustega õpilased tunnevad end sotsiaalselt madalamatena ning koolikultuuris võõrdununa (Raudsik 2015). Tugimeetmete rakendamine võib seega tuua kaasa negatiivseid ootamatult stigmatiseerivaid tagajärgi, kui seda teemat koolis eelnevalt ei adresseerita. See omakorda tähendab, et lapse tavaklassis edasi õppimisel on kriitilise tähtsusega just õpetajate ja kaasõpilaste hoiakute juhtimine. Lastevanemate intervjuudest jäi kõlama ka selline näide õpetaja ja kaasõpilaste hoiakute kujunemiseks:

„[Õpetaja teavitas klassi lapse peatsest koolivahetusest ja] siis hakkasid klassikaaslased küsima, et „Aga miks ta peaks teise kooli minema?“ Ja sellepeale ütles õpetaja: „Aga ta on ju meil teistsugune!“ No ühesõnaga kui mõni laps klassist selleks hetkeks ei mõelnud, et ta on teistsugune, siis nüüd said kõik teada, sest et õpetaja ütles.“ (tavakooli 7. klassi HEV õpilase vanem)

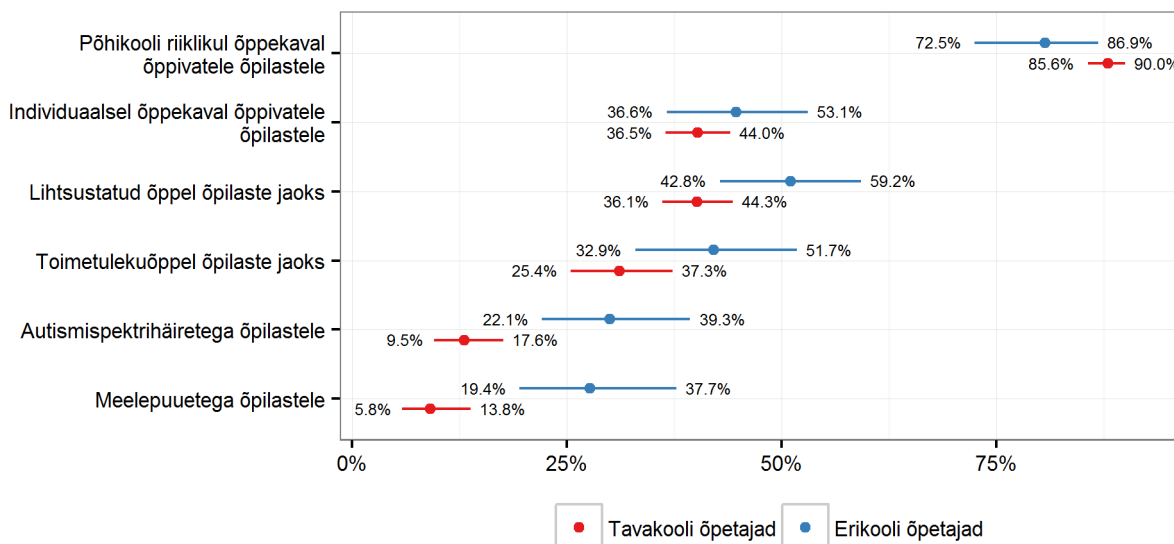
Eelneva põhjal võib välja tuua, et senise kaasamise korralduse laiendamiseks on Eestis potentsiaali. Eriti kui võtta arvesse koolitöötajate tänaseid eriklasse eelistavaid hoiakuid. Kaasamise laiendamine seisab lisaks ressurssidele paljuski hoiakute ja teadmiste taga, mis võib tuleneda liiga vähesest diskussioonist kaasav hariduse olemuse ja eesmärkide kohta. Ennekõike on vajalik koolipidajate ja -juhtide hoiakute muutumine, kuna asjakohane rahastus ning liidrite eeskuju aitab suunata ka õpetajate ja lapsevanemate hoiakuid. Samas on oluline, et HEV õpilased ei tunneks end samal ajal stigmatiseeritult ja ei satuks kiusamise ohvriks, mistõttu tuleks otsida võimalusi ka vanemate ja kaasõpilaste teadlikkuse kasvatamiseks.

5 HEV õpilaste õppevara olemasolu ja asjakohasus

Koolihariduse kontekstis mängib lisaks üldistele korralduslikele meetmetele väga suurt rolli ka vajaliku õppevara olemasolu. Õppevara peab sealjuures olema ajakohane ja sihtrühma vajadusi arvestav ilma, et tagaplaanile jääks ainesisu edastamine. Kvaliteetne õppevara on tähendusliku ja tulemusliku kaasamise eeldus. Õppevarana käsitleme lisaks trükmaterjalidele (õpikutele, töölehtedele, juhenditele) ka digitaalseid õppevahendeid. Järgnevalt peatume pikemalt õppevara piisavusel, asja- ja ajakohasusel HEV õpilaste õpetamiseks ja kaasamiseks.

Intervjuudes keskenduti intervjuueritavate välja toodud probleemidele, millest ilmnis, et tüüpiliselt õppevara suuri probleeme ei valmista. Koolide personali poolt toodi välja, et tänaseks on hästi juba kaetud ka lihtsustatud õppel olevate laste vajadused. Viimases on oma roll olnud ka ESF-i programmil „Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine“. Samas TÕK-il ja HÕK-il olevate laste jaoks ei olegi professionaalide hinnangul võimalik ühtseid materjale koostada. Intervjuudest ei ilmnenu õppevara osas suuremaid probleeme ega ka ettepanekuid õppevara olukorra parandamiseks. Seda mõjutab ka laialdane arusaam, et iga õpetaja töö hulka kuulub oma õppematerjalide ettevalmistamine ja kohandamine, mistõttu materjalide mitmekesisuse suurendamine ei vähenda oluliselt õpetajate tööaega.

Samas küsitlustulemused, kus õpetajatel paluti hinnata õppematerjalide piisavust, väga positiivseid tendentse ei peegelda (Joonis 34). Kuigi põhikooli riikliku õppekava materjale hindab piisavaks ligi 85% õpetajatest, tõdeb vaid ca 40-50% õpetajatest, et lihtsustatud ja individuaalsel õppel õppivate laste õppematerjale on tarvilikul hulgal. Ca 30-40% õpetajatest hindab toimetulekuõppel õppivate õpilaste õppematerjale piisavaks ning ainult 10%-25% õpetajatest autismihäiretega ja meelepuuetega õpilaste õppevara piisavaks. Erikooli õpetajatest veidi enamad hindavad spetsiifilisemate HEV-ide õppevara piisavust positiivsemalt, kuid mitte väga suurel määral. Tuleb tähele panna, et suur osa õpetajatest vastas siin „Ei oska öelda“, mida joonisele ei kaasatud. Seega võib järeldada, et küsimusele vastasid peamiselt õpetajad, kellel on endal olnud kokkupuude HEV õpilaste ja neile mõeldud õppematerjalidega, kuigi võimalus arvamust avaldada anti kõigile.

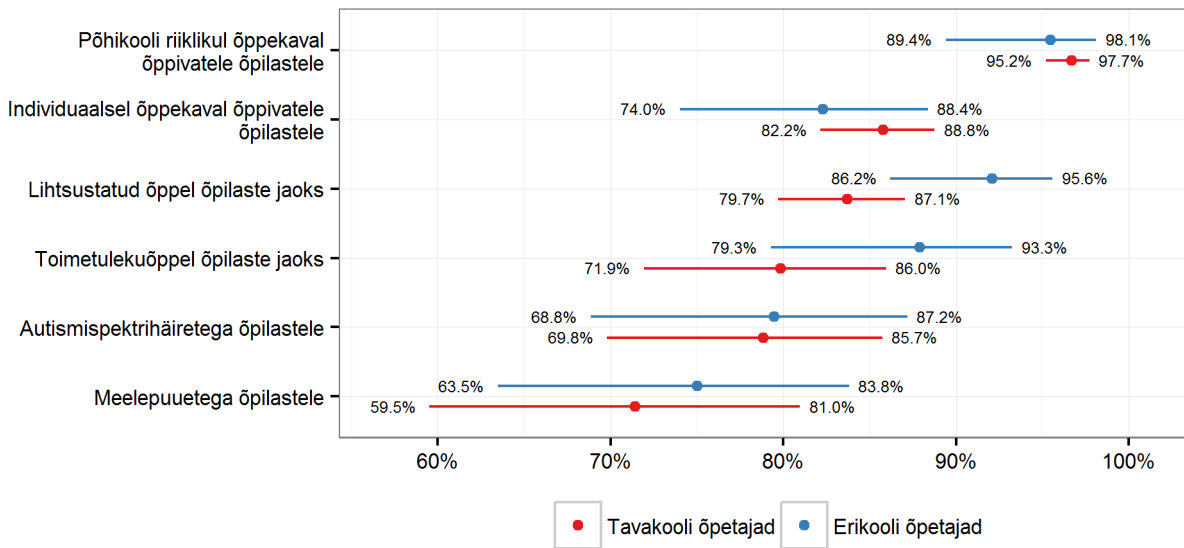

Joonis 34. Hinnang õppematerjalide piisavusele (% õpetajatest)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Samal ajal peetakse olemasolevat HEV õppevara valdavalt osas ajakohaseks (Joonis 35). Lihtsustatud õppel ja individuaalsel õppekaval õppivate õpilaste (ehk HEV grupid, kellega on õpetajatel suurem kokkupuude) õppematerjale hindab ajakohaseks ligi 85% õpetajatest. Hinnangud meelepuuetega, autismispektrihäiretega ja toimetulekuõppel õpilaste õppevara ajakohasusele on küllaltki laiaade usalduspiiridega, andes tunnistust antud

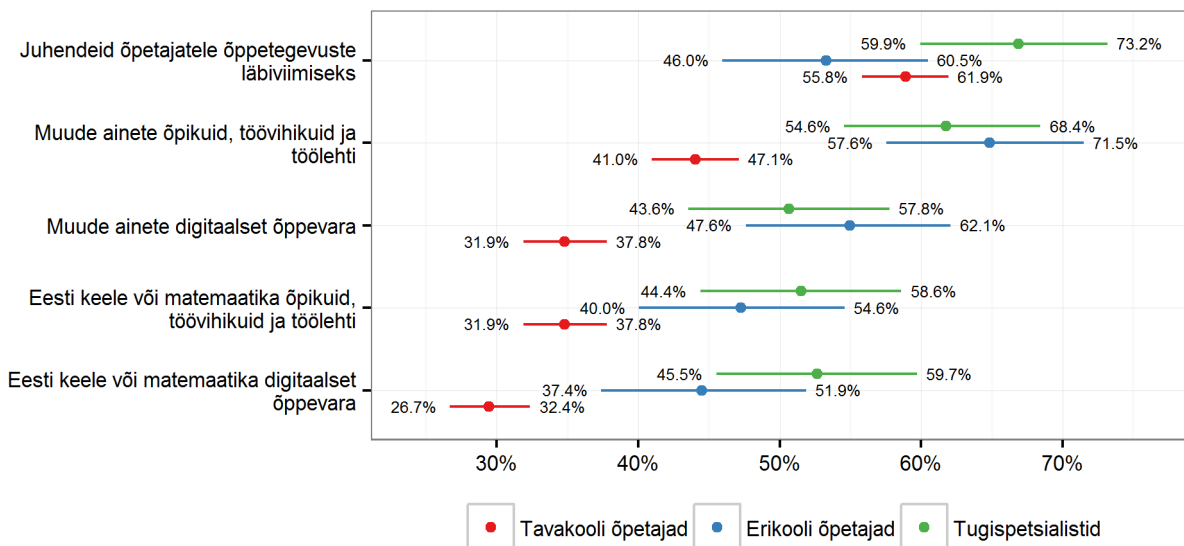
HEV-i tüüpidega kokku puutunud õpetajate vähesusest. Siiski võib öelda, et üldjoontes on suurem osa õpetajatest ka antud õppevara ajakohasusega pigem rahul (üle 70% õpetajatest).

Joonis 35. Hinnang õppematerjalide ajakohasusele (enamasti või täiesti ajakohased)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Üle poolte õpetajatest ja tugispetsialistidest toob esile täiendava vajaduse õppetegevuse läbiviimise juhendite järele (Joonis 36). Seega tuntakse abimaterjalidest õpetajatele rohkem puudust kui õppematerjalidest õpilastele. Alla poole tavakooli õpetajatest tunneb täiendavat vajadust tavapäraste õppevahendite nagu õpikute, töövihikute ja töölehtede ning digitaalse õppevara järele. Sealjuures vähem tuntakse puudust tuumikainete, eesti keele ja matemaatika, materjalidest. Samas ligi pooled tugispetsialistidest ja erikooli õpetajatest leiavad, et HEV õpilastele oleks enam vaja kõiki küsitletud kategooriates esinevaid vahendeid.

Joonis 36. Millist õppevara oleks HEV õpilastele tänasest enam vaja?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

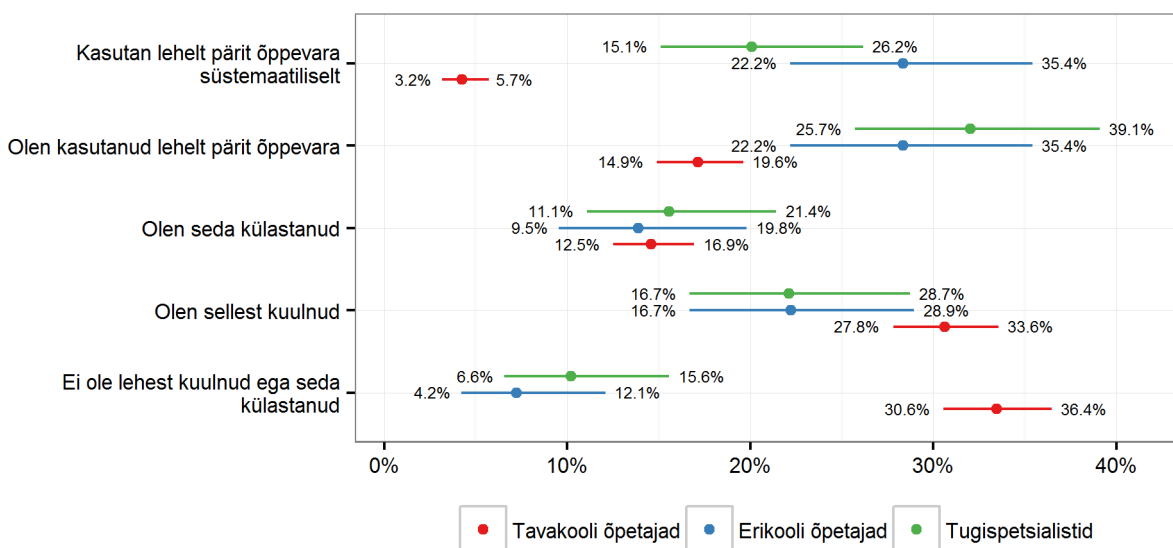
Õppevaraga seotud probleemkohana toodi intervjuudes veel välja, et keeruka liitklassi ja analoogselt ühes klassis erinevatel õppekavadel õppivate õpilaste puhul võib erinevate õpilaste vajaduste arvestamine

materjalide kohandamisel käia õpetajal üle jõu. Seetõttu tuleks vältida klassikomplekte, kus on koos erineva klassiastme või õppekavaga ja erinevate spetsiifiliste erivajadustega õpilased.

„Eelmises koolis, kus ma töötasin, oli 5-6 last kahe klassi peale liitklassis, kellel kummalgi oli oma programm, ei olnud abiõpetajat ja oli üks tõsiselt andekas laps, kellele oleks pidanud tegema individuaalse õppekava, sest tal oli igav. Olid vahepeal tavalapsed, kes ei olnud ka kõik ühe võimekusega ja siis oli mahajääv laps, kellele oleks võinud olla nõustamiskomisjoni soovitusel lihtsustatud õppekava. Seal neid õppekavasid moodustada ja üksinda ellu viia ei olnud mõeldav. [...] Meil ei ole õppematerjale sellistele tasemetele. Ja kui siis istuda ja kogu aeg lihtsustada kõiki materjale (LÕKile on nüüd materjalid, aga siis oli individuaalne õppekava): ta oli kehv lugeja, teha lühendatud tekst, oluline välja, kasvõi suurendada teksti ja siis andekale otsida ülesandeid—mina lõpuks loobusin“ (õpetaja erikoolis)

See on kooskõlas ka õpetajate hinnangutega praeguse kaasamise kitsaskohtadele, kus toodi välja erinevate õppekavade paralleelse õpetamise raskus.

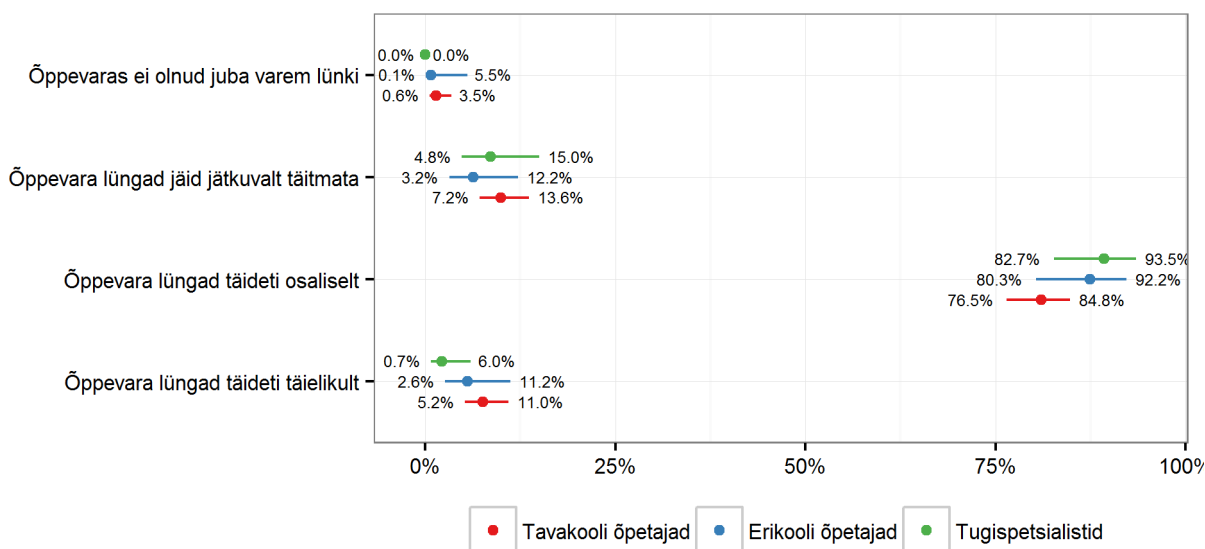
HEV õpilaste õppevara arendamises on olnud oluline osa Euroopa Sotsiaalfondi programmil „Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine“, mille raames loodud materjalid on koondatud lehele <http://HEV.edu.ee/>. Uurisime õpetajatelt ja tugispetsialistidelt kuivõrd nad on teadlikud nimetatud leheküljest ja seal leiduvat õppevara praktikas rakendavad (Joonis 37). Tulemustest nähtub, et teadlikkus lehest nii tavakooli õpetajate kui eriti tugispetsialistide ja erikooli õpetajate seas on üldiselt olemas. Vaid ca 10% tugispetsialistidest ja erikooli õpetajatest pole lehest midagi kuulnud. Tavakooli õpetajate seas on mitte teadlike osakaal küll mõnevõrra kõrgem, üle kolmandiku. Samas on aga loodud materjalide kasutamine väga vähene. Vaid ca 5% tavakooli õpetajatest kasutab antud õppevara süstemaatiliselt ja ca 15% on seda mingil määral õppetöös kasutanud. Kui võtta arvesse vaid HEV õpilasi õpetanud õpetajad, siis on teadlikkus moone protsendipunkti võrra parem. Tugispetsialistid ja erikoolide õpetajad tarvitavad lehest pärinevat õppevara mõnevõrra enam, ligi kolmandik süstemaatiliselt ning veel kolmandik mõningal määral. Siiski tuleb tõdeda, et olenemata õppevara olemasolust ja vabast kättesaadavusest, ei ole selle kasutamine (eriti tavakooli õpetajate seas) niivõrd levinud kui võiks eeldada. Üheks võimalikuks põhjuseks võib olla see, et spetsiifilisemate vajadustega HEV õpilaste puhul on vajalik ka eriõppevara kohandamine või hoopis uute, konkreetsetele õpilastele sobivavate materjalide väljatöötamine.

Joonis 37. Teadlikkus HEV õpilastele suunatud õppevarast veebilehel "Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine" (<http://HEV.edu.ee/>)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Seda kinnitab ka Joonis 38, kus nii õpetajatest kui tugispetsialistidest, kes on programmi „Hariduslike erivajadustega õpilaste õppevara arendamine“ raames loodud õppevara oma töös kasutanud, tunnistab valdav enamus, et olemasoleva õppevara lüngad täideti vähemalt osaliselt. Sellegi poolest võib programmi ennast pidada edukaks, kuna võrreldes varasemaga paranes materjalide kättesaadavus oluliselt.

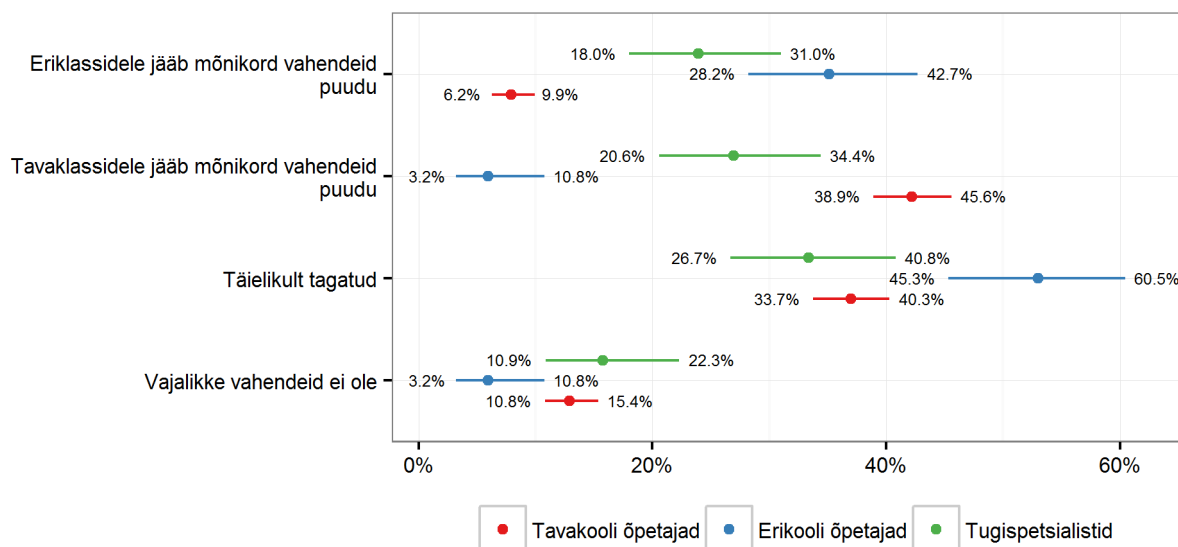

Joonis 38. Mil määral on selle projekti raames arendatud õppevara aidanud täita HEV õpilastele suunatud õppevara lünki?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

IKT vahendite rakendamine HEV õpilaste õpetamisel on tõusuteel ja koolid tegelevad üldiselt digitaalsete õppematerjalide ja tööriistade hankimisega. Intervjuude põhja ei leitud siiski, et senised materjalid ja vahendid oleks ebapiisavad. Pigem leiti, et digiõppe osakaalu suurendamine senisega võrreldes pakub lastele huvitavamalt ja haaravamalt õppimisviisi. Intervjuude tulemustele pakuvad kinnitust ka küsitluse andmed, mille järgi täiesti piisavaks peab digitaalset õppevara kolmandik tavakooli õpetajatest ja tugispetsialistidest ning ligi pooled erikooli õpetajatest (Joonis 39), kuid õppevara täielikku puudumist nendib vaid veidi üle 10% õpetajatest ja tugispetsialistidest. Mõneti loogiliselt eristuvad tugispetsialistid ja tavakoolide õpetajad digitaalse õppevara olemasolu hinnangutes eriklasside ja tavaklasside kohta. Enam tugispetsialiste tunnistab mõningat puudujääki eriklasside digitaalse õppevara puhul (vastavalt tugispetsialistid ca 35% ja õpetajad ca 10%) ning enam õpetajaid tavaklasside õppevara puhul (vastavalt õpetajad ca 40% ja tugispetsialistid ca 25%).

Seega võib järeldada, et kuigi digitaalne õppevara HEV õpilastele on üldjoontes olemas, ei ole selle vajadus siiski täiel määral kaetud ning suurem puudus on IKT vahenditest just tavaklasside tingimustes HEV õppe läbiviimisel.

Joonis 39. Digiõppe vahendite tagatus (s.o seadmed ja tarkvara)?

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Intervjuud lastevanematega näitasid, et sõltuvalt õpilase hariduslikust erivajadusest võib tal tõesti olla abi tehnoloogilist lahendustest. Näiteks osadele õpilastele sobib väga hästi õppimine läbi arvutimängude, mis annavad väga kiiret tagasisidet õigete ja valede vastuste osas hoides nii õpilase tähelepanu ärksana. Selliste töövahendite kasutamist tuleks võimalusel suurendada. Samas tuleb silmas pidada, et selline õppimise viis ei pruugi kõigile sobida ja on oluline arendada ka aeglase mõtlemise ja tegutsemise oskust.

Kokkuvõte

Selle uuringuraporti eesmärgiks oli analüüsida haridustöötajate ja lastevanemate perspektiivist, milline on tavapärase kaasamine koolides, mil määral see on õnnestunud ja millised on osapoolte teadmised, oskused ja hoiakud kaasamise laiendamiseks. Tulemused näitavad, et kaasamine erineb kooliti üsna palju ja on nii neid kogemusi, kus kaasamine on tähenduslik, kui ka neid, kus see on puhtalt formaalne. Samas on meie tänased andmed kaasamise tähenduslikkusest üsna auklikud. Õpetajate küsitlusest ilmnis, et sageli esineb olukordi, kus tavaklassis tuleb õpetada õpilast, kellel on ilmselt HEV aga ühel või teisel põhjusel ei ole õpilane läbinud ametlikku hindamist ja saanud soovitusi õppe kohandamiseks. See näitab, et HEV õpilaste märkamine on koolides ametlikust statistikast suurem. Seega ei ole meil head infot selle kohta, kui palju on EHIS-es registreerimata HEV õpilasi. Samuti ei ole meil objektiivset infot selle kohta, kui tähenduslikult on ametlikult määratud ja määramata HEV-iga õpilasi tavaklassides kaasatud.

Analüüsime küsitlusega kahte tavalist kaasamise protsessi: 1) tavaklassi õpilase tähendusliku kaasamise suurendamine ja 2) eriklassi õpilase integreerimine tavaklassi. Nii nagu iga laps on unikaalne oli ka kaasamise õnnestumise kohta erinevaid kogemusi. Samas leidis 70% õpetajatest, kelle tavaklassist suunati õpilane eriklassi, et vajalike ressursside olemasolul oleks õpilane saanud jätkata õpinguid tavaklassis. Riiklik haridustoetus toetab küll eriklasside õpilasi lisarahastusega, aga mitte tavaklassi kaasatud HEV õpilast.

Seni on tavakooli õpetajatel siiski veel vähe kogemusi HEV õpilastega. Tavakooli õpetajatest on pooled õpetanud õpilasi, kes vajasisid ressursimahukaid tugimeetmeid. Samas teadvustavad haridustöötajad, et vajaksid rohkem teadmisi ja oskusi HEV õpilastega toimetulekuks. Ilmselt praegune ressursside puudus (puuduvad võimalused klassi suuruse vähendamiseks, abiõpetaja palkamiseks) ning kogemuste ja teadmiste vähesus on mõjutanud ka hoiakuid kaasava hariduse suhtes. Haridustöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes on pigem pinnapealsed ja kaasamisena defineeritakse pigem tavakooli eriklassis õppimist kui tavaklassis õppimist. Hoiakud on aga laiemalt probleemiks ka lastevanemate ja kaasõpilaste seas.

Järgnevas tabelis võtame kokku peamised kaasava hariduse rakendamise kitsaskohad ja nende lahendused tuginedes raportis kajastatud erinevate osapoolte hinnangutele.

Tabel 5. Kokkuvõtte kaasava hariduskorralduse rakendamise kitsaskohtadest ja võimalikest lahendustest

Kaasamise takistused	Lahendused
Õpetajate ressursipuudus õpilaste toetamiseks tavaklassides	Õpetajate koormuse vähendamine, klassikomplektide vähendamine ja abiõpetajate suurem rakendamine tavakoolide töös.
Rakendatavate tugimeetmete nõrk kvaliteet	Kaasamise standardite (nt enesehindamisraamistik) väljatöötamine, et pakkuda koolidele võrdlusvõimalust enda tugevuste ja nõrkuste mõistmiseks.
Koolitöötajate teadmiste ja oskuste puudujääk	Ligi 75% õpetajatest tunneb kindlasti vajadust täiendavate koolituste järele. Ligi 50% tugispetsialistidest ja juhtkonnast vajaks rohkem HEV alast infot oma emakeeles. Õpetajate hulgas on see osakaal veel mõnevõrra kõrgem
Koolitöötajate hoiakud	Suurem nõustamine ja koolitamine, aga abi võib olla ka laiema diskussiooni tõstatamisest, et õpetajateni viia sügavam arusaamine kaasamise olemusest ja eesmärkidest. Kaasamise standardite (nt enesehindamisraamistik) väljatöötamine, et pakkuda koolidele võrdlusvõimalust enda tugevuste ja nõrkuste mõistmiseks.
Vanemate ja õpilaste hoiakud	Teavitustöö nii lastevanematele kui õpilastele

Rajaleidja keskuste nägemine kontrolliasutuse või kummitemplina	Rajaleidja keskuste suuremat rolli kõigi osapoolte nõustajana sooviks nii koolitöötajad kui keskuse juhtumihaldajad, ent selleks tuleks vähendada juhtumihaldajate töökoormust. Kooormuse vähendamiseks tuleks analüüsida, milliseid otsuseid võiks koolid senisest enam ise teha. Alternatiivina tuleks ajaliste viivituste vähendamiseks kaaluda, milliste meetmete puhul võiks anda koolidele õiguse neid rakendada enne Rajaleidja soovitusel valmimist (nt kriisiolukorras õpilase üks-ühele õppele viimine).
---	--

Lastevanemate kogemusi kokkuvõttes peab nentima, et valdavalt oli kriitika suunatud konkreetselt HEV tugimeetmete pakkumisele ja eriti õpetajate puudulikule toele tavakooli tavaklassides õppivale HEV õpilasele. Koolide üldise õppekvaliteedi osas olid mitmed vanemad isegi väga positiivselt meelestatud tuues võrdluseks peres kasvavaid teisi lapsi, kes neis samades koolides edukalt õpivad:

„Kokkuvõttes ma ei taha kooli kohta midagi halvasti öelda. Mu teine poiss käib seal koolis, kes on hea õpilane, kellel on kõik hästi ja kooliga ei ole probleeme. Probleemid tekivad siis, kui su laps vajab lisaabi. Kui sul on tavaline eesti keskmine laps, kes saab enam-vähem toime iseendaga, õpib hästi, siis selge et koolil [ei teki probleeme].“ (tavakooli 7. eriklassi HEV õpilase vanem)

Läbi kogu andmekogumise ja -analüüsi tõstatas küsimus **eriklasside ja erikoolide rollist** kaasava hariduse rakendamisel. Praeguse hariduskorralduse juures leiavad nii õpetajakoolituse spetsialistid, haridustöötajad kui ka märkimisväärne osa lastevanematest, et eriklasside kasutamine tavakoolides on efektiivne meede õpilaste erikooli suunamise vähendamiseks ja HEV õpilastele kodulähedases koolis õppimise võimaldamiseks. Kahtlemata on kodulähedases koolis õppimine eelistatum võrreldes erikoolis õppimisega, mis tähendab suuremat eraldatust ja sageli ka perest lahus elamist, samuti võimaldab see korraldada tavaklassi järk-järgulist kaasamist lihtsamalt kui erikoolis õppimine. Teisalt näitasid ka küsitluse tulemused, et õpetajate hinnangul oleks 70% juhtudest saanud eriklassi suunamist vältida täiendava toe pakkumisega. See tähendab, et eriklassi tavakoolides nähakse täna kui võimalust pakkuda õpilasele neid ressursse, mida tavaklassi õpetajal ei ole võimalik pakkuda. Eriklassid on vajalikud näiteks HEV õpilastele, kellel on tugevaid raskusi sotsiaalses keskkonnas toime tulemisel ning sellistel juhtudel võib olla vajalik õpilase jätkamine vähemalt osaliselt eriklassis kuni kooli lõpuni. Muudel juhtudel võiks eriklassis õppimist praegusest enam kasutada ajutise meetmena.

Erikoolide roll peaks kaasava hariduse perspektiivist aega mööda vähenema, mida enam tavakoolid suudavad HEV õpilasi enda keskkonda kaasata. Nagu näitas aga nii koolitöötajate küsitlus kui ka puudega laste vanemate intervjuud, siis erikool jääb väga ressursimahukate erivajaduste puhul ainsaks võimalikuks viisiks selliste õpilaste haridussüsteemi kaasamisel. Erikoolide teine oluline roll on kompetentsikeskustena, kus on kogunenud pikaajalise töö tulemusel oluline oskusteave erinevat tüüpi HEV õpilaste vajadustega toime tulemiseks. See roll võiks koos kaasava hariduse laienemisega suurenedada.

Viited

Faktum & Ariko (2015) Haridustugiteenuste kättesaadavus ja rahulolu Tallinna ja Harjumaa haridusasutuses. http://www.innove.ee/UserFiles/Haridustugiteenused/Uuringud/Innove_aruanne.pdf (5.04.2016).

Raudsik, M. (2015) Ebaõnnestumise diskursus: võrdsed haridusvõimalused õpiraskustega õpilaste silme läbi. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Übius, Ü.; Kall, K.; Loogma, K; Ümarik, M. (2014) Rahvusvaheline vaade õpetamisele ja õppimisele: OECD rahvusvahelise õpetamise ja õppimise uuringu TALIS 2013 tulemused. SA Innove.

Lisa 1 Täpsem üldkogumi ja valimi info

Tabel L1. Sihtrühmade üldkogumid, valimid ja vastajate arvud ametigruppide kaupa

Sihtrühm	Üldkogum	Valim	Vastajaid ⁴	Vastamismäär (% üldkogumist)
Koolipidajad	259	259	147	56,8%
Rajaleidja töötajad	91	91	55	60,4%

Tavakoolid:

Õpetajad	12168	3462 ⁵	995	8.2%
Tugispetsialistid	673		151	22.4%
Koolijuhid	927		132	14.2%
HEV koordinaatorid	505		65	12.9%

Erikoolid:

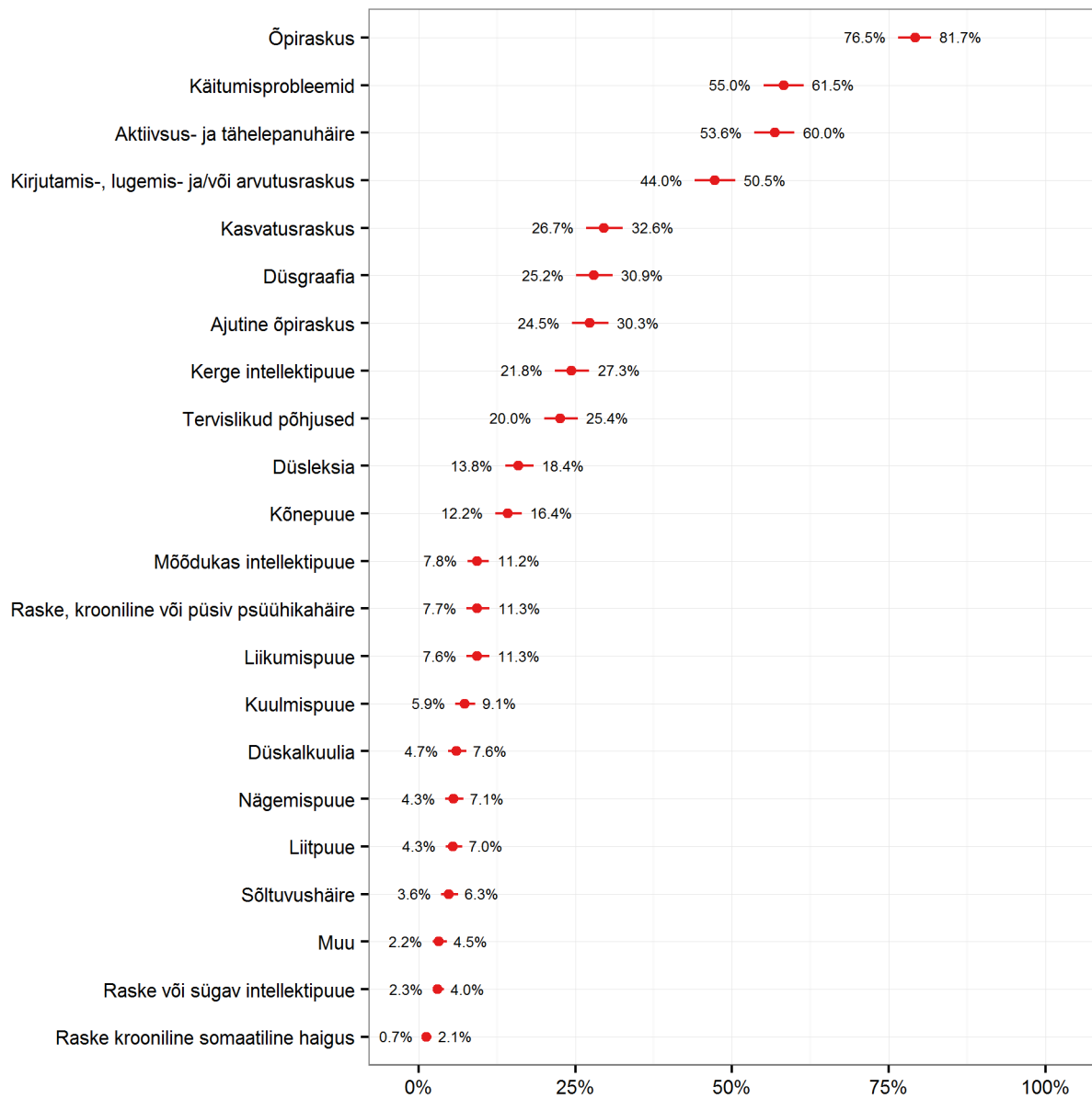
Õpetajad	879	879	182	20.7%
Tugispetsialistid	121	121	55	45.5%
Koolijuhid	66	66	26	39.4%
HEV koordinaatorid	37	37	9	24.3%

Allikad: EHIS ja HTM, autorite arvutused.

⁴ Vastajate hulk ametipositsioonide kaupa on määratletud lähtuvalt respondendi poolt deklareeritud positsioonile. Kuna aga inimene võib koolis täita mitut ametikohta, siis analüütilisel tasandil võib üks respondent kuuluda ka mitmesse ametigruppi (tabel 4). Seega vastajate hulk ametigruppide kaupa võib olla suurem kui vastava sihtrühma koguvälis maht.

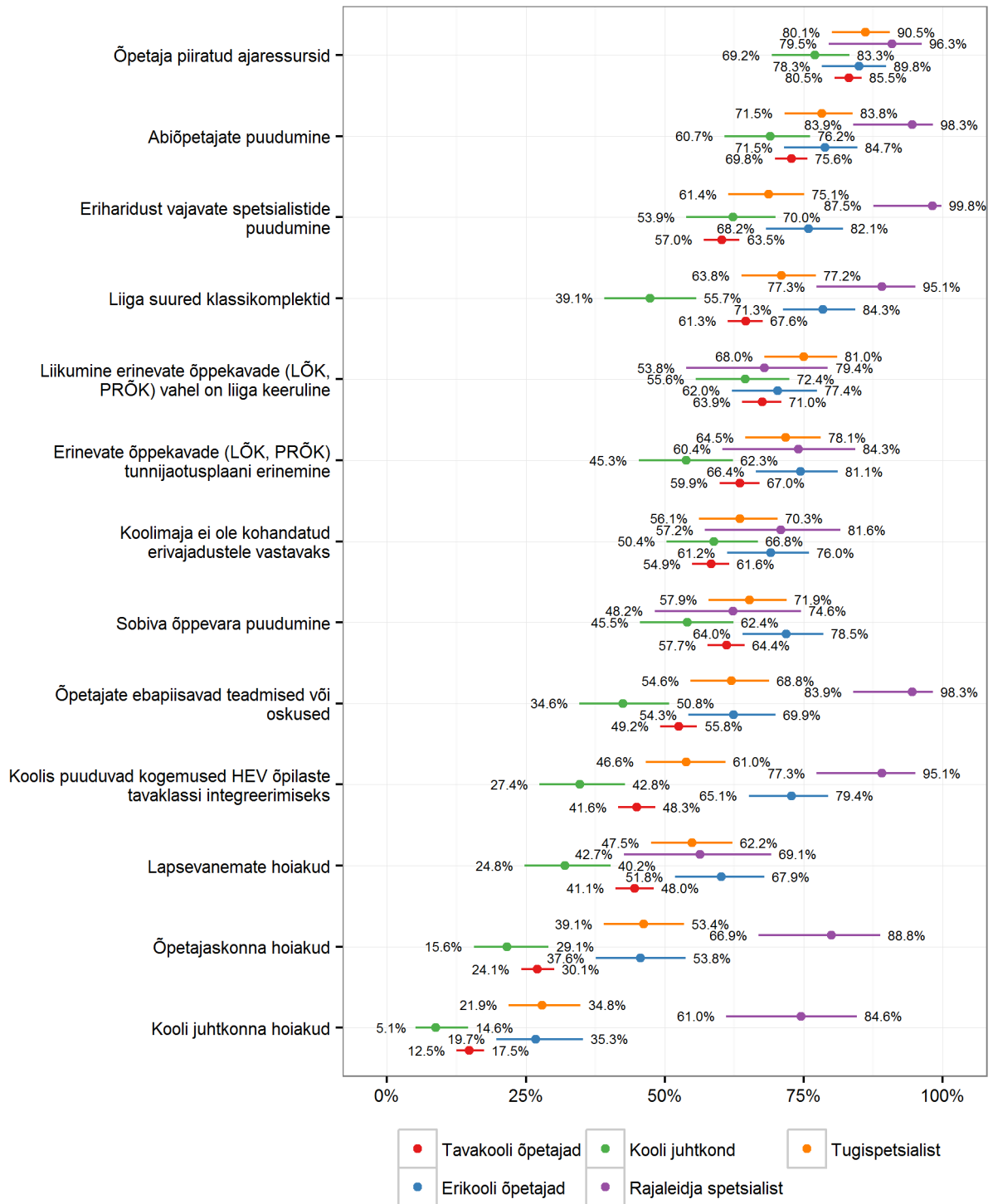
⁵ Valim hõlmab kõiki valimisse sattunud koolide haridustöötajaid. Kuna üks inimene võib koolis täita mitut ametikohta (näiteks juhtkonna esindaja võib olla ka õpetaja), siis valimi mahtu ametigruppide kaupa määratleda ei saa.

Lisa 2 Täiendavad joonised küsitlusandmetest

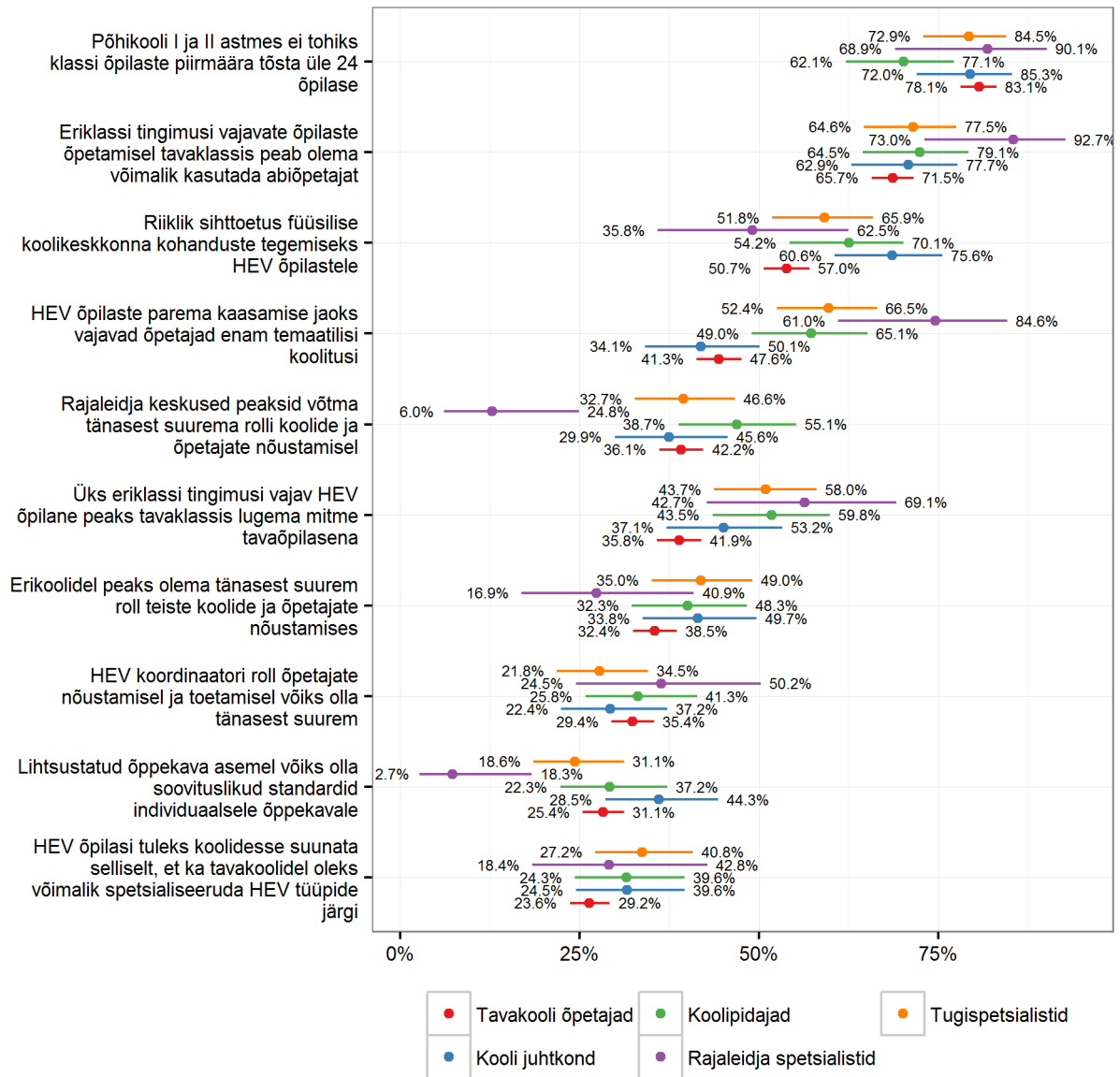
Joonis L1. Hariduslikud erivajadused, millega õpetajad on kokku puutunud

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Joonis L2. Tegurid, mis takistavad eriklassi tingimusi vajavate HEV (va hooldus- ja toimetulekuõppel) õpilaste edukat kaasamist tavaklassis (nõustub suurel määral või täielikult)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused

Joonis L3. Võimalikud hariduskorralduslikud muudatused eriklassitingimusi vajavate õpilaste tavaklassi kaasamise laiendamiseks (toetaks väga suurel määral)

Allikas: Küsitlus „HEV õpilaste kaasamine“, autorite arvutused